

ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

GEOGRAPHIC SOCIETY OF
THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГЛАСНИК
HERALD

СВЕЧКА 20
VOLUME XX

БАЊА ЛУКА 2016.
BANJA LUKA 2016

ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
БАЊА ЛУКА, Др М. Стојановића 2
GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA
BANJA LUKA, M. Stojanovica 2

Уређивачки одбор
Др Рајко Гњато, Др Миленко Живковић, Др Горан Трбић, Др Драшко Маринковић,
Др Марко Кревс (Словенија), Др Нина Николова (Бугарска),
Др Никола Панов (БЈР Македонија), Др Николај Александрович Слутка (Русија),
Др Мирко Грчић (Србија)

Editorial board

Rajko Gnjato, PhD, Goran Trbic, PhD, Milenko Zivkovic, PhD, Drasko Marinkovic, PhD,
Marko Krevs, PhD, (Slovenia), Nina Nikolova, PhD, (Bulgaria),
Nikola Panov, PhD, (FYR Macedonia), Nikolai Alexandrovich Sluka, PhD, (Russia),
Mirko Grcic, PhD, (Serbia)

Уредник

Editor

Др Рајко Гњато
Rajko Gnjato, PhD

Технички уредник

Technical editor

Марко Станојевић, мастер географ
Marko Stanojević, MSc of Geography

Штампа

Printed by

Вилукс д.о.о. - Бања Лука
Vilux d.o.o. - Banja Luka

Издавач

Географско друштво Републике Српске
Бања Лука, Др М. Стојановића 2

Publisher

Geographic Society of the Republic of Srpska
Banja Luka, M. Stojanovića 2

Суиздавач:

Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, Др М. Стојановића 2

Co-publisher:

Faculty of Natural Sciences at University of Banja Luka, M. Stojanovića 2

Тираж

Circulation

300 примјерака

300 copies

www.gdrsbl.org

e-mail:info@gdrsbl.org

Tel: 051/311-178

Fax: 051/319-142

Овај број часописа објављен је уз финансијску помоћ
Министарства науке и технологије у Влади Републике Српске
This issue of the magazine was published with financial aid from the
Ministry of Science and Technology of the Republic of Srpska

ХОРИЗОНТИ ИСТРАЖИВАЊА У ОБЛАСТИ ГЕОГРАФИЈЕ СВЕТСКЕ ПРИВРЕДЕ (помодом 25-годишњице Катедре за географију светске привреде)

Владимир Александрович Колосов¹, Елена Александровна Гречко¹, Ксенија
Владимировна Мироненко¹, Елена Николајевна Самбурова¹, Николај Александрович
Слuka¹, Ирина Николајевна Тикунова¹, Татјана Хаимовна Ткаченко¹, Александар
Викторович Федорченко¹ и Павел Јурјевич Фомичев¹

¹Катедра за географију светске привреде, Географски факултет, Московски државни
универзитет – Ломоносов, Руска Федерација

Сажетак: Почетак епохе „транзиције светске привреде“ и формирања мултиполарног света експерти тесно повезују са одступањем од достигнућа глобализације, са све већим истицањем величине регионализма, са све већом диверзификацијом и фрагментацијом савременог света, са повећањем ризика и претњи светском развоју. То актуелизује проблематику проучавања просторне организације глобалне економије и истовремено, захтевајући нову „идеологију“, усложњава избор приоритета у научно-истраживачкој делатности Катедре за географију светске привреде Географског факултета Државног универзитета „М. В. Ломоносов“ за период од 2016. до 2020. године. У раду се наводе неки резултати, донесених путем „буре идеја“ колективна. Посебно се истиче да је потребна суштинска ревизија темељних научних појмова територијалне поделе рада, а такође свеобухватне оцене савременог судоноса кључних актера светске привреде. Међу њима су, пре свега, земље-гиганти, посебно Кина, која се рапидно развија, и представљају својеврсну локомотиву за укључивање земаља у развоју у међународну поделу рада. Друго, све је осетљивији утицај транснационалних корпорација на општу архитектуру и територијалну организацију светске привреде. Дати феномен захтева оснивање нове проблемске области у науци – корпоративне географије, као инструмента, који омогућава свестрано истраживање транснационалне поделе рада. Промене у распореду активних снага у тесној су вези са трансформацијама у оквиру индустријске и просторне структуре глобалне економије. У раду се постављају питања о развоју таквих процеса, као што су сервисизација привреде, реиндустријализација и неоиндустријализација, под којим се подразумева еволуциони прелаз на научно интензивну, високотехнолошку и масовно радно штедљиву и еколошки ефикасну индустријску производњу. На основу прелиминарних истраживања са позиције релативно новог методолошког приступа (формирања ланаца вишке вредности) означен је вектор „географске транзиције“ у њиховом преласку из развијених земаља у земље у развоју. То означава усложњавање територијалне структуре светске привреде и повећању значаја Полуперифије. Адекватну пажњу и анализу захтијева просторна пројекција глобалних процеса у виду издвајања посебне творевине – архипелага градова, који консолидује међународне мрежне структуре ТНК у носећу арматуру светске привреде. Запажа се перспективност у обједињавању рада у области географије светске привреде у подручју атласних информационих система (АИС), који према својим функционалним могућностима спадају у виши ниво електронских атласа.

Кључне речи: географија светске привреде, међународна подела рада, индустријски и просторни помаци у структури глобалне привреде, земље-гиганти, корпоративна географија, архипелаг градова, атласни информациони системи, приоритети истраживања 2016–2020. г.

Научная обзорная статья

ГОРИЗОНТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ В ОБЛАСТИ ГЕОГРАФИИ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА (к 25-летию кафедры географии мирового хозяйства)

Владимир Александрович Колосов¹, Елена Александровна Гречко¹, Ксения
Владимировна Мироненко¹, Елена Николаевна Самбурова¹, Николай Александрович
Слuka¹, Ирина Николаевна Тикунова¹, Татьяна Хаимовна Ткаченко¹, Александр
Викторович Федорченко¹ и Павел Юрьевич Фомичев¹

¹Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, географический факультет, кафедра
географии мирового хозяйства, Россия

Аннотация: Наступление эпохи «мирохозяйственного перехода» и формирования многополярного мира тесно увязывается экспертами с откатом от завоеваний глобализации, усилившим формата регионализма, все возрастающей диверсификацией и фрагментацией современного мира, увеличением рисков и угроз мировому

развитию. Это актуализирует проблематику изучения пространственной организации глобальной экономики и одновременно, требуя новых «идеологий», осложняет выбор приоритетов в научно-исследовательской деятельности кафедры географии мирового хозяйства географического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова на 2016–2020 гг. В статье подводятся некоторые итоги «мозгового штурма» коллектива. Особо отмечается, что в существенной ревизии нуждается основополагающее для науки понятие территориального разделения труда, а также всеобъемлющая оценка современного соотношения ключевых акторов мирового хозяйства. В их число входят, во-первых, страны-гиганты, в частности стремительно растущий Китай – своего рода локомотив включения в международное разделение труда развивающихся стран. Во-вторых, все более ощутимо воздействие на общую архитектуру и территориальную организацию мировой экономики транснациональных корпораций. Феномен требует создания новой научной проблемной области – корпоративной географии, как инструмента, позволяющего всесторонне исследовать транснациональное разделение труда. Изменения в расстановке действующих сил теснейшим образом связаны с трансформациями в отраслевой и пространственной структуре глобальной экономики. В статье поднимаются вопросы развития таких процессов, как сервисизация экономики, реиндустириализация и неоиндустриализация, под которой понимается эволюционный переход к наукоемкому, высокотехнологичному, массово трудозамещающему и экологически эффективному промышленному производству. На основе предварительных исследований с позиций сравнительно нового методологического подхода – формирования цепочек добавленной стоимости – обозначен вектор «географического перехода» в их создании из развитых стран в развивающиеся. Это означает усложнение территориальной структуры мирового хозяйства и увеличение значимости Полупериферии. Пристального внимания и анализа требует пространственная проекция глобализационных процессов в виде обоснования особого образования – архипелага городов, консолидирующего международные сетевые структуры ТНК в опорно-узловой каркас мирового хозяйства. Отмечается перспективность объединения работ в области географии мирового хозяйства в среде атласных информационных систем (АИС), которые по своим функциональным возможностям относятся к высшему классу электронных атласов.

Ключевые слова: география мирового хозяйства, международное разделение труда, отраслевые и пространственные сдвиги в структуре глобальной экономики, страны-гиганты, корпоративная география, архипелаг городов, атласные информационные системы, приоритеты исследований, 2016–2020 гг.

Scientific paper review

HORIZONS OF RESEARCH IN GEOGRAPHY OF THE WORLD ECONOMY (The 25th anniversary of Department for Geography of World Economy)

Vladimir Alexandrovich Kolosov¹, Elena Alexandrovna Grechko¹, Xenia Vladimirovna Mironenko¹, Elena Nikolayevna Samburova¹, Nikolay Alexandrovich Sluka¹, Irina Nikolayevna Tikunova¹, Tatyana Haimovna Tkachenko¹, Alexandre Victorovich Fedorchenco¹, Pavel Yuryevich Fomichev¹

¹Department for Geography of World Economy, Faculty of Geography, Moscow State University – Lomonosow, Russian Federation

Abstract. The advent of "world economic transition" and the formation of a multipolar world is closely linked, according to experts, with loss of globalization advances, which strengthens regionalism, increases diversification and fragmentation of the modern world, creating risks and threats to the world development. In this light studying the spatial organization of the global economy becomes more important, and at the same time that complicates the choice of priorities in the research activities of the Department of geography of the world economy, Faculty of Geography, Moscow State Lomonosov University in 2016-20, requiring a new research "ideology". The article summarizes some ideas expressed by the department staff. It specifies that concept of territorial division of labor, as well as the defined set of key actors in the world economy and common assumptions regarding their contributions to its development needs a significant revision. The above firstly concerns giant developing countries, in particular rapidly growing China – a kind of locomotive entraining other developing states. Further, the impact of multinationals on the overall architecture and the territorial organization of the global economy becomes more and more tangible. This phenomenon requires the creation of a new scientific area of concern – the corporate geography as a tool to thoroughly investigate the transnational division of labor. Changes in the balance of acting forces are closely related to changes in industry composition and spatial organization of the global economy. The article raises the issues of development of such processes as tertiarization of the economy, reindustrialization and neoindustrialization, the latter being understood as an evolutionary transition to a knowledge-

intensive, high-tech, mass labor-replacing and environmentally efficient industrial production. Basing on preliminary research from the standpoint of a relatively new methodological approach – formation of value chains – the vector of "geographical transition" in their creation from developed to developing countries was designated. This means increasing complexity of the territorial structure of the world economy and an increase in the importance of semi-periphery. A spatial projection of globalization processes in the form of emerging "archipelago of cities", which consolidates the international network of TNCs as the supporting node frame of the global economy requires close attention and analysis. The need of comprehending the study scope in the field of geography of the world economy in medium Atlas Information Systems (AIS), which in terms of functionality belong to the upper class of electronic atlases, is noted.

Key words: geography of the world economy, the international division of labor, changes in industry composition and spatial organization of the global economy, giant country, corporate geography, urban archipelago, atlas information systems, research priorities, 2016-2020.

УВОД

У последње време осетан је велики пораст интересовања у међународној заједници за питања како локалне, тако и глобалне организације друштвеног простора, који се организационо прелива у експанзију на традиционално „забрањено поље“ социјално-економске географије од стране представника њој сродних дисциплина, а пре свега економске науке. Много је примера који то потврђују. Један од најочигледнијих свакако је идеја економиста да проучавају привредни простор, и појава „нове економске географије“, чијим се оснивачем сматра добитник Нобелове награде за економију 2008. године – П. Кругман (Krugman, 1991). Ништа мање значајна прекретница био је и чин тако ауторитативне организације као што је Светска банка, која је 2008. године припремила специјални материјал „Нови поглед на економску географију“ у оквиру „Реферата о светском развоју“ (The World Bank..., 2008). Дату тематику нису заобишли ни организатори самита Азијско-пацифичке економске сарадње (APEC) 2014. године, када су у пропратним материјалима форума понудили своје виђење „нове економске географије градова“ (енгл. the new economic geography of cities), које претпоставља особит значај најкрупнијих центара региона као драјвера развоја и иновација (ibidem). Повећање конкуренције у области проучавања садржајно-територијалног развоја глобалне привреде осетно је чак и на нивоу факултета Државног универзитета „М. В. Ломоносов“. И то је законитост у савременим условима, који

ВВЕДЕНИЕ

В последнее время ощущим быстрый рост интереса в международном сообществе к вопросам как локального, так и глобального устройства общественного пространства, организационно выливающийся в экспансию на традиционное «заповедное поле» социально-экономической географии со стороны представителей смежных с ней дисциплин, прежде всего экономической науки. Подтверждений тому множество. Один из самых, пожалуй, ярких примеров – изучение экономистами пространства хозяйствования и появление «новой экономической географии», родоначальником которой считается лауреат Нобелевской премии по экономике 2008 г. П. Кругман (Krugman, 1991). Не менее значимая веха – подготовка в 2008 г. такой авторитетной организацией, как Всемирный банк, специального материала «Новый взгляд на экономическую географию» в рамках «Доклада о мировом развитии» (The World Bank..., 2008). Не обошли своим вниманием эту тематику и организаторы саммита Азиатско-Тихоокеанского экономического сотрудничества (АТЭС) в 2014 г., которые предложили в предварительных материалах форума свой взгляд на «новую экономическую географию городов» (англ. – the new economic geography of cities), предполагающую особую значимость крупнейших центров региона как драйверов роста и инноваций (APEC..., 2014). Нарастание конкуренции в области изучения содержательно-территориального развития глобальной экономики ощущимо даже на уровне факультетов МГУ имени М. В. Ломоносова.

у први план истичу посебан значај спознаје просторног аспекта различитих појава, као и значај интердисциплинарног приступа приликом те спознаје.

Циљ рада је разматрање приоритетних праваца и проблема у области просторне организације (архитектуре) савременог устројства света, питање повећања конкурентности друштвене географије у проучавању глобалног економског простора. Увиђање подручја најактуелнијих проблема – не само као усмерења за деловање колекторива катедре, већ и као својеврсног концепта конструктивног „ринга“ за шире разматрање и повећање узајамног разумевања међу свим заинтересованим учесницима, за интензивирање интеграционих процеса како на нивоу уско географских, тако и на нивоу интердисциплинарних истраживања глобалног друштвеног простора. Веома је значајна чињеница да се то, како се испоставља, хронолошки подудара са једне стране, са почетком епохе „светске привредне транзиције“ и формирањем мултиполарног света са засад тешко предвидивим последицама, што је од изузетне важности, а са друге, са припремом плана научно-истраживачких радова (НИР) за период од 2016. до 2020. године, како Географског факултета у целини, тако и његових посебних грана.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Научно-теоријску основу истраживања чине радови водећих иностраних и домаћих теоретичара глобалне економије, светске привреде, апологета свет-системског устројства, фундаменталне позиције радова класика домаће социјално-економске географије и географије светске привреде, стручњака многих дисциплина сродних са социјално-економској географији (Географија..., 2012; Шумпетер, 1995; Amin et al., 2006; Arrighi, Silver, 1999; Braudel, 1973; Frank, Gills, 1993; Wallerstein, 1987). Не тако малу улогу у формирању

И это закономерно в современных условиях, выдвигающих особую значимость познания пространственного аспекта различных явлений и значимость междисциплинарного подхода в этом познании.

Цель статьи – рассмотрение приоритетных направлений и проблем в области пространственной организации (архитектуры) современного мироустройства, вопрос повышения конкурентоспособности общественной географии в изучении глобального экономического пространства. Видение полигона наиболее актуальных проблем – не только руководство к действию собственно коллектива кафедры, но и своего рода концепт конструктивной «площадки» для широкого обсуждения и роста взаимопонимания всех заинтересованных участников, для интенсификации интеграционных процессов как на уровне собственно географических, так и междисциплинарных исследований глобального общественного пространства. Представляется особенно важным, что хронологически это совпадает, с одной стороны, с наступлением эпохи «мирохозяйственного перехода» и формированием многополярного мира с пока трудно предсказуемыми последствиями, что весьма существенно, а с другой – с подготовкой плана научно-исследовательских работ (НИР) на 2016–2020 гг. как географического факультета в целом, так и его отдельных подразделений.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЙ

Научно-теоретическую основу исследования составляют труды ведущих зарубежных и отечественных теоретиков глобальной экономики, мирового хозяйства, апологетов мир-системного устројства, фундаментальные положения работ классиков отечественной социально-экономической географии и географии мирового хозяйства, специалистов из многих смежных с социально-экономической географией дисциплин (География..., 2012; Шумпетер, 1995; Amin et al., 2006; Arrighi, Silver, 1999; Braudel, 1973; Frank, Gills, 1993; Wallerstein, 1987). Немалую роль

идејног једра и изради перспективних праваца НИР катедре за географију светске привреде за период од 2016. до 2020. године имали су, са једне стране, нацрти многих међународних организација, на пример, ОУН (UNCTAD, 2013), Светске банке, АПЕС, а са друге – оперативне информације, које се црпе из полемичких материјала низа ауторитетних часописа (на пример, „Economist“) и обимних актуелних друштвених и научних форума, укључујући међународни дискусиони клуб „Валдај“ (Сочи, 2015), конференцију Међународног географског савеза „Географија, култура и друштво наше будуће Земље“ (Москва, „Ломоносов“, 2015), међународни научни конгрес „Глобалистика – 2015“ (Москва, „Ломоносов“, 2015) и др. У раду су коришћене претежно такве општенаучне методе, као што су анализа и синтеза, а такође и прогнозирање.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВО РАЗМАТРАЊЕ

Неки од резултата истраживања просторне организације глобалне привреде, до којих је дошао колектив Катедре за географију светске привреде Географског факултета Државног универзитета „М. В. Ломоносов“ за период последње четвртине века, концизно су изложени у претходном броју часописа (Гитер и др., 2015). Сви су они у мањој или већој мери у вези са именом непосредног руководиоца научног усмерења – Почасног професора Московског универзитета Н. С. Мироненка (1914–2014) (Николай Мироненко..., 2015), несумњиво надареног познатим „философским оком“. Данас су многи научници компетентни стручњаци у својим, врло често, уским областима. Према Е. Канту то су „једноока чудовишта“ којима недостаје „философски поглед“. Н. С. Мироненко је „философско око“ несумњиво имао (Слуга, Ткаченко, 2015). Током годину дана након његовог одласка, формулисан је пакет најактуелнијих праваца у истраживању.

в формировании идейного ядра и выработке перспективных направлений НИР кафедры географии мирового хозяйства на 2016–2020 гг. сыграли, с одной стороны, последние наработки многих международных организаций, например, ООН (UNCTAD, 2013), Всемирного банка, АТЭС, а с другой – оперативная информация, почерпнутая из полемических материалов ряда авторитетных журналов (например, «Economist») и крупных общественных и научных форумов последнего времени, включая: международный дискуссионный клуб «Валдай» (Сочи, 2015); конференция Международного географического союза «География, культура и общество нашей будущей Земли» (Москва, МГУ, 2015); международный научный конгресс «Глобалистика-2015» (Москва, МГУ, 2015) и др. В работе использованы преимущественно такие общенаучные методы, как анализ и синтез, а также прогнозирование.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ.

Некоторые итоги исследований пространственной организации глобальной экономики, полученные коллективом кафедры географии мирового хозяйства географического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова за последнюю четверть века, концептивно изложены в предыдущем номере журнала (Гитер и др., 2015). Все они в той или иной степени связаны с именем непосредственного руководителя научного направления – Заслуженного профессора Московского университета Н.С. Мироненко (1941–2014) (Николай Мироненко..., 2015), безусловно, одаренного пресловутым «философским глазом». В наши дни многие учёные являются квалифицированными экспертами в своих, часто узких областях. По Э. Канту, это «одноглазые чудовища», у которых отсутствует «философский глаз». У Н.С. Мироненко, несомненно, «философский глаз» был (Слуга, Ткаченко, 2015). В течение года после его ухода из жизни сформулирован пакет наиболее актуальных

До скора су глобализациони процеси одређивани као стабилни, претежно позитивни, као подручје без алтернативе, на коме су се спроводила сва географска истраживања светске привреде. У савременој етапи услови светског развоја су се нагло променили. У садашњем кругу запажа се очита дестабилизација и кочење широко схваћеног глобализационог покрета, што је у вези са заоштравањима на геополитичкој „арени колективног деловања“ и „кризом“ еволуцијски одређене циклусима Н. Д. Кондратјева „светске привредне транзиције“ (Кондратјев, 2002; Мироненко, Гитер, 2013). Такви процеси изазивају, судећи према прелиминарним проценама, одлучно удаљавање од освајања глобализације, јачање формата регионализма, све већу диверзификацију и фрагментацију савременог света, повећање ризика и претњи светском развоју. Управо због тога није случајно што међународни приливи иностраних директних инвестиција, инвестиција у виду хартија од вредности и банкарских кредита и депозита за 2014. годину чине свега 24% од нивоа за 2015. годину. Другим речима, нова епоха, коју многи стручњаци дефинишу као епоху неодређености, турбулентности и непредвидивости развоја, захтева нову „идеологију“ и усмерења географских истраживања.

Потребна је суштинска ревизија фундаменталног за науку појма територијалне поделе рада, а такође свеобухватна оцена међуодноса реалних снага кључних актера светске привреде. У систему међународне организације рада у епоси глобализације дошло је до узајамног утицаја међу двама по природи различитим „светским“ подручјима: међународном, које одражава трговинске везе међу државама, и транснационалном, који одражава везе у транснационалним структурама и мрежама (Географија..., 2012). Иступајући у савременим условима као авангарда помака у глобалној привреди, управо су највеће земље и ТНК способне да задају генерални вектор перспективи

направлених истраживања.

До последњег времени глобализационные процессы определялись как устойчивые, преимущественно позитивные, как безальтернативное поле, в котором велись все географические исследования мировой экономики. На современном этапе условия мирового развития резко изменились. На нынешнем витке наблюдаются явная дестабилизация и торможение широко понимаемого глобализационного движения, что связано с обострениями на геополитической «арене коллективного действия» и «кризисной ситуацией» эволюционно определенного циклами Н.Д. Кондратьева «мирохозяйственного перехода» (Кондратьев, 2002; Мироненко, Гитер, 2013). Подобное наложение процессов вызывает, по предварительным оценкам, решительный откат от завоеваний глобализации, усиление формата регионализма, все возрастающую диверсификацию и фрагментацию современного мира, увеличение рисков и угроз мировому развитию. Поэтому не случайно международные потоки иностранных прямых, портфельных инвестиций и банковских кредитов и депозитов в 2014 г. составили лишь 24% от уровня 2005 г. Иными словами, новая эпоха, дефинируемая многими экспертами как эпоха неопределенности, турбулентности и непредсказуемости развития, – требует новых «идеологий» и направлений географических исследований.

В существенной ревизии нуждается основополагающее для науки понятие территориального разделения труда, а также всеобъемлющая оценка соотношения реальных сил ключевых акторов мирового хозяйства. В системе международного разделения труда в эпоху глобализации сложились взаимодействия в двух различных по природе «мировых» полях: в международном, отражающем торговые связи между государствами, и в транснациональном, отражающем связи в транснациональных структурах и сетях (География..., 2012). Выступая в современных условиях в качестве авангарда сдвигов в глобальной экономике, именно крупнейшие страны и ТНК способны задать генеральный вектор на перспективу

светског привредног развоја: или наставак глобалне интернационализације, или развој у супротном правцу, скретање ка регионалним и локалним територијалним процесима. Због тога подобра географска анализа улоге и трансформацијских могућности у организацији света, са једне стране, земља-гиганата, а са друге, највећих светских корпорација, постаје посебно актуелна и добија на научно-практичном значају. Први иступају као реализацији унутардржавних, националних ресурса, интереса и амбиција, имајући у виду међународне услове и односе; други као реализацији искључиво приватних економских интереса, које нуди процес глобализације или регионализације.

Са позиције географских истраживања светске привреде међу земљама-гигантима приоритетно интересовање несумњиво изазива Кина, која је у условима глобализације постала „светска фабрика“ (Кина обезбеђује цео свет разноврсним производима, пре свега, производима са великим уделом рада у структури потрошње. Она покрива око 40% светске производње компјутера, 60% – мобилних телефона, више од 1/3 светског тржишта одеће.) и која је у 2014. години, према прелиминарним подацима ММФ-а, према обиму БДП-а по паритету куповне моћи (17,6 трилиона USD долара) заузела прво место у свету. Ништа мање значајно место Кина заузима и у потрошњи производа, направљених како у самој земљи, тако и изван њених граница. Пораст прихода огромног становништва омогућава да се постепено оствари прелазак са спољнооријентисаног модела на модел, оријентисан на унутрашњу потражњу, који се обезбеђује како производњом унутар земље, тако и увозним испорукама. Повећање капацитета унутрашњег тржишта доприноси очувању привлачности Кине за ТНК, без обзира на омањи губитак конкурентних преимућстава због рапидног повећања зараде.

Као последица рапидног развоја ове земље (једног од основних полова развоја) дошло је до усложњавања просторне структуре светске

мирохозяјственог развоја: либо продолжење глобалной интернационализацији, либо развиће вспять, сворачивање в сторону регионалних и локалних територијалних процесов. Појетву особу актуелност и научно-практическо значење получава детаљни географски анализ роли и трансформационних возможностей в мироустройстве, с одной стороны, стран-гигантов, а с другой – крупнейших корпорација мира. Первые выступают как реализаторы внутристранных, национальных ресурсов, интересов и амбиций с учетом международных условий и отношений; вторые – как реализаторы сугубо частных экономических интересов, предоставляемых процессом глобализации либо регионализации.

С позицији географичких мирихозяјственных исследований среди стран-гигантов приоритетный интерес вызывает, безусловно, Китай, который в условиях глобализации стал «мировой фабрикой» (Китай обеспечивает весь мир разнообразной продукцией, в первую очередь продукцией с высокой долей труда в структуре затрат. На него приходится около 40% мирового производства компьютеров, 60% – мобильных телефонов, более 1/3 мирового рынка одежды.) и в 2014 г., по предварительным данным МВФ, по объему ВВП по паритету покупательной способности (17,6 трлн долл. США) вышел на первое место в мире (World Economic..., 2015). Не менее значимо место Китая в потреблении продукции, произведенной как в самой стране, так и за ее пределами. Растущие доходы огромного населения позволяют постепенно осуществить переход от внешнеориентированной модели к модели, ориентированной на внутренний спрос, который обеспечивается как производством внутри страны, так и импортными поставками. Рост емкости внутреннего рынка способствует сохранению привлекательности Китая для ТНК, несмотря на некоторую потерю конкурентных преимуществ из-за стремительного роста заработной платы.

Следствием стремительного развоја этой страны – одного из главных полюсов роста – стало усложнение пространственной структуры

привреде, преласка са дихотомије Центар–Периферија на ширење и повећање значаја полупериферије. Улога, коју је на себе преузела Кина у глобалној привреди, трансформише целу привредну структуру земаља света. Једна од главних тенденција светске привреде је њена терцијаризација, која карактерише земље на постиндустријској етапи развоја. Очување високог нивоа потрошње у овим земљама обезбеђује се, пре свега, увозом из Кине, која је преузела произвођачку функцију. Укључивање Кине у ланце додатне вредности који се формирају дефинише се особеношћу спровођења вертикалне трговине са земљама света. Прелазак КНР на више нивое ланаца додатне вредности, специјализовање за производњу високотехнолошких производа при повећању плате води ка делимичном преносу радно интензивне производње у мање развијене азијске земље. На тај начин, Кина има улогу локомотиве која прикључује земље у развоју међународној организацији рада. Кинеска иницијатива „један појас и један пут“, коју је изнео председник КНР Си Ђинпинг 2013. године, а која претпоставља формирање „Економског појаса Пута свиле XXI века“, може се посматрати као инструмент за повећање утицаја у свету. Реализација ове иницијативе омогућиће да се повећа мултилатерална сарадња међу земљама дуж старог Великог Пута свиле и приморским земљама источно и јужно од Кине. За реализацију пројекта кинеска страна је установила Азијску банку за инфраструктурне инвестиције, Фонд Пута свиле и Фонд за морску сарадњу Кина – ASEAN (*Association of Southeast Asian Nations* – Асоцијација нација Југосточне Азије).

За разлику од традиционалног за географију регионалног усмерења, велико интересовање изазивају истраживања у оквиру корпоративне географије као нове научне области унутар друштвене географије. ТНК су моћни актери у глобалној привреди, и чинећи наднационалну форму организације која у незваничном облику представља конкуренцију земљама, оне све више и колosalније утичу на

мировога хозяйства, переход от дихотомии Центр–Периферия к расширению и росту значимости полупериферии. Та роль, которую взял на себя Китай в глобальной экономике, трансформирует всю хозяйственную структуру стран мира. Одна из главных тенденций мировой экономики – ее терциаризация, характерная для стран, находящихся на постиндустриальном этапе развития. Сохранение высокого уровня потребления в этих странах обеспечивается прежде всего импортом из Китая, взявшего на себя производственные функции. Включение Китая в формирующуюся цепочки добавленной стоимости определяется особенностями ведения вертикальной торговли со странами мира. Переход КНР на более высокие ступени цепочек добавленной стоимости, специализация на производстве высокотехнологичной продукции при росте заработной платы ведет к частичному переносу трудоемких производств в менее развитые азиатские страны. Таким образом, Китай играет роль локомотива включения в международное разделение труда развивающихся стран. Как инструмент усиления влияния в мире можно рассматривать китайскую инициативу «один пояс и один путь», выдвинутую Председателем КНР Си Цзиньпином в 2013 г., предполагающую формирование «Экономического пояса Шелкового пути» и «Морского Шелкового пути XXI века». Реализация этой инициативы позволит усилить многостороннее сотрудничество между странами вдоль древнего Великого Шелкового пути и приморскими странами к востоку и югу от Китая. Для реализации проекта китайской стороной учреждены Азиатский банк инфраструктурных инвестиций, Фонд Шелкового пути и Фонд морского сотрудничества Китай–АСЕАН.

Большой интерес, в отличие от традиционного для географии страноведческого направления, вызывает исследование в рамках корпоративной географии как новой научной области в общественной географии. ТНК – мощные акторы глобальной экономики, представляя собой наднациональную форму организации и в неявной форме конкурирующие со странами, оказывают колосальное и все

светску архитектуру. Током дугог временског периода оне упорно заузимају више од 2/5 места на списку сто највећих привреда света, обезбеђују око ½ светске индустријске производње и, иступајући у улози кључне организационе карице, чврсто контролишу многа глобална тржишта (Трифонова, 2013; Хесин, 2010; UNCTAD, 2013).

Дакле, основни циљ корпоративне географије као потенцијалне субдисциплине географије светске привреде јесте откривање просторне условљености и експлицитности транснационализације светске привреде. Један од њених најважнијих задатака је испољавање утицаја географских услова, социјално-економских предуслова и технолошко-економских фактора развоја транснационалних процеса производње и других видова делатности, који формирају њихову савремену и глобалну антропогеографију у будућности. Други задатак је испољавање територијалних разлика процеса транснационализације у целини, условљених утицајем многих фактора, укључујући и географске. Притом, основни просторни објекти анализе нису традиционалне за економску и социјалну географију земље и региони у којима се образују базичне индустријске, територијалне и организационе структуре светске привреде, већ многоциклични цртеж узајамног утицаја територијално-индустријских структура ТНК у глобалним размерама (Маергойз, 1986). Трећи задатак је проучавање генезе и територијално-организационе структуре конкретних корпорација и њихових особености у зависности од земље порекла, индустријске специјализације, производне и тржишне стратегије, карактера узајамних односа међу компанијама различитих земаља. Напослетку, четврти најзначајнији задатак корпоративне географије је свестрана просторна анализа разгранатог и свеобухватног система међународних унутар- и интеркомпанијских протока робе, услуга, инвестиција, информација, иновација, радне снаге, итд. Географско истраживање трансграничних привредних веза на нивоу ТНК

большее влияние на мировую архитектуру. Они на протяжении длительного времени устойчиво занимают более 2/5 мест в списке ста крупнейших экономик мира, обеспечивают около 1/2 мирового промышленного производства и, выступая ключевым организующим звеном, жестко контролируют многие глобальные рынки (Трифонова, 2013; Хесин, 2010; UNCTAD, 2013).

Соответственно, основная цель корпоративной географии как потенциального подразделения географии мирового хозяйства – раскрытие пространственной обусловленности и выраженности транснационализации мировой экономики. Одна из важнейших ее задач – выявление воздействия географических условий, социально-экономических предпосылок и технико-экономических факторов развития транснационализационных процессов производства и других видов деятельности, формирующих их современную и будущую глобальную социально-экономическую географию. Вторая задача – выявление территориальных различий транснационализационного процесса в целом, обусловленных влиянием многих факторов, в том числе географических. Главными пространственными объектами анализа при этом являются не традиционные для экономической и социальной географии страны и регионы, в которых складываются основополагающие отраслевые, территориальные и организационные структуры хозяйства мира, а многоцикличный рисунок взаимодействия территориально-отраслевых структур ТНК в глобальном масштабе (Маергойз, 1986). Третья задача – изучение генезиса и территориально-организационной структуры конкретных корпораций и их особенностей в зависимости от страны происхождения, отраслевой специализации, производственной и рыночной стратегии, характера взаимоотношения между компаниями разных стран. Наконец, четвертая важнейшая задача корпоративной географии – всесторонний пространственный анализ разветвленной и всеохватывающей системы международных внутри- и межфирменных

најпотпуније може разоткрити особености интернационализације и глобализације светске привреде (Sluka, 2015). У целини узев, може се рећи да проучавање просторне структуре светске привреде није могуће без таквог инструмента као што је корпоративна географија, која омогућава свестрано истраживање транснационалне организације рада и њен утицај на територијално-организациону структуру светске привреде на свим хијерархијским нивоима.

Глобализација и иновативни развој довели су, как што је познато, до дубинских промена у гранској структури светске економије, а једна од највећих је сервисизација привреде. Већ сада, према проценама Светске банке, удео обима третмана и услуга у светском БДП премашио је 70%. Према прогнозама од пре пет година, до 2020. године удео материјалних производних сектора у БДП-у развијених земаља не би требало да премаши $\frac{1}{4}$ (при чему је удео пољопривреде максимум 2%) (Хесин, 2010, с. 31–33). Без обзира на досадашњу доминацију обима третмана и услуга у структури производње БДП-а и запослености, теорија постиндустријалног друштва заснована је на признању да је извор прогреса цивилизације и његово мерило усавршавање начина и метода управе материјалне производње. Деиндустријализација, дупло мања запосленост у светској индустрији у протеклих 30 година не значе да ова грана није потребна привреди. Према нашем мишљењу, сам термин „деиндустријализација“ пре збуњује, него што даје јасно одређење процеса до којих долази у производњи. Као прво, очигледно смањење удела производног сектора јесте у великој мери ефекат „лукавости“ статистике – низ вида делатности, који обезбеђују поцес производње и који су и раније убрајани у оквире производног сектора као резултат процеса аутсорсинга, spin-off-а и сл, почели су да се убрајају у сектор услуга, што ствара ефекат „првидне“ деиндустријализације. Као друго, анализа статистике по професијама (а не по секторима запослености) открива други

потоков товаров, услуг, инвестициј, информацији, инновацији, рабочеј силе и т.д. Географичкое исследование трансграничных хозяйственных связей на уровне ТНК наиболее полно может раскрыть особенности интернационализации и глобализации мировой экономики (Sluka, 2015). В целом можно говорить о том, что изучение пространственной структуры мирового хозяйства невозможно без такого инструмента, как корпоративная география, позволяющего всесторонне исследовать транснациональное разделение труда и его воздействие на территориально-организационную структуру мирового хозяйства на всех иерархических уровнях.

Глобализация и инновационное развитие привели, как известно, к глубоким изменениям в отраслевой структуре мирового хозяйства, главным из которых стала сервисизация экономики. Уже сейчас по оценкам Всемирного банка доля сферы обращения и услуг в мировом ВВП превысила 70%. По прогнозам пятилетней давности к 2020 г. в развитых странах удельный вес отраслей материального производства в ВВП не должен превысить $\frac{1}{4}$ (при этом доля сельского хозяйства не более 2%) (Хесин, 2010, с. 31–33). Несмотря на доминирование к настоящему времени сферы обращения и услуг в структуре производства ВВП и занятости, теория постиндустриального общества основана на признании того, что источником прогресса цивилизации и его измерителем выступает совершенствование форм и методов именно материального производства. Деиндустриализация, сокращение занятости в мировой промышленности за последние 30 лет в два раза не означают ненужность этой отрасли для экономики. На наш взгляд, сам термин «деиндустриализация», скорее, вводит в заблуждение, чем дает емкое определение процессам, разворачивающимся в промышленности. Во-первых, очевидное сокращение доли индустриального сектора есть в немалой степени эффект «лукавости» статистики – ряд видов деятельности, обеспечивающих процесс производства и ранее учитывавшихся в рамках индустриального сектора в результате

процес – у току је рапидно повећање броја професионалних група, које обезбеђују процес производње (пружањем услуга производње), како у самим индустриским предузетицима, тако и у многобројним специјализованим (претежно малим и средњим) сервисним предузетицима (Слуга, Ткаченко, 2009, с. 246). Развој индустрије (чак и у условима смањене запослености) представља одлучујући фактор за достизање високе производње и ефикасности читавог привредног механизма. Значајно је да су многе водеће земље након последње глобалне економске кризе усмериле своје стратегије на реиндустријализацију, на обнављање улоге материјалне производње.

Неоиндустријализација, за разлику од реиндустријализације у ужем смислу, која се најчешће схвата као свеукупна мера за превладавање деиндустријализационог тренда у облику обнављања пређашњих производњи, пређашњих економских веза у оквирима технолошких ланаца и томе слично, разматра се као закономеран процес усавршавања производних снага, који води ка технотроној ери у развоју друштва. Неоиндустријализација је прелаз на научно интензивну, високотехнолошку, еколошки ефикасну индустриску производњу која масовно замењује рад, прелаз привреде на нови ниво савремене материјалне базе.

Водећу улогу у процесу неоиндустријализације има, како стручњаци наводе, развој концепције „Интернета ствари“ (Internet of Things, IoT), тј. концепције рачунарске мреже физичких објеката, опремљене угађеним технологијама за узајамно деловање међу собом или у контакту са спољашњом средином. Очекивани темпо развоја „Интернета ствари“ фасцинира. На данашњи дан више од 99% објеката реалног света није приклучено интернету. Међутим, према проценама Gartner, „Интернет ствари“ ће током 2016. године објединити 6, 4 милијарде „ствари“, што је за 30% више у поређењу са текућом годином. „Интернет ствари“ ће 2020. године обухватати већ 20,8 милијарди уређаја. Према прогнозама CISCO,

процесов аутсорсинга, отпочкования («spin-off») и др., стали причисљати к сектору услуг, чији се раст симболично назива „индустријализација послова“. Во-вторых, анализ статистики по професијама (а не по секторима занятости) вскрывает другой процесс – идет быстрый рост профессиональных групп, занятых обеспечением процесса производства (оказанием производственных услуг), как на самих промышленных предприятиях, так и на многочисленных специализированных (преимущественно мелких и средних) сервисных предприятиях (Слуга, Ткаченко, 2009, с. 246). Развитие промышленности (даже при условии снижающейся занятости) является решающим фактором для достижения высокой производительности и эффективности всего экономического механизма. Знаменательно, что многие ведущие страны после последнего глобального экономического кризиса пустили свои стратегии по рельсам реиндустриализации – восстановления роли материального производства.

Неоиндустријализација, в отприхи от реиндустријализацији у узком смислу, чаше всего понимається як совокупност мер по преодоленню деиндустријализаційного тренда в формі відродження попередніх виробництв, попередніх промислових зв'язків в рамках технологіческих ланцюгів т.д., – розглядається як закономерний процес совершенствування промислових сил, ведучий до технотронної ери в розвитку суспільства. Неоиндустријализація – переход до науково-технічному, високотехнологічному, масово трудозаміщающему, екологически эффективному промышленному производству, выход экономики на новый уровень современного материального базиса.

Флагманом процеса неоиндустриализации специалисты называют развитие концепции «Интернета вещей» (Internet of Things, IoT), т.е. концепции вычислительной сети физических объектов, оснащенных встроенными технологиями для взаимодействия между собой или с внешней средой. Ожидаемый темп роста «Интернета вещей» ошеломляет. На сегодняшний день более 99% объектов реального мира не подсоединенены к интернету,

једне од водећих компанија у тој области, до 2020. године интернету ће бити прикључено 37 милијарди интелектуалних објеката. Претпоставља се да ће следећа етапа развоја ове концепције бити „Интернет свега“ (Internet of Everything, IoE), који ће омогућити да се светској мрежи прикључи буквально све што се може замислiti. Планетарна мрежа ће се развијати самостално и доносити одлуке према алгоритмима које су програмери разрадили. На путу ка таквој слици светског поретка, како претпоставља менаџер компаније Мајкрософт ЛаВел, привредне гране ће бити изменењене, екосистеми прекројени, појавиће се нови играчи, неки ће нестати, односно, предстоји огроман парадигматични помак (LaWell, 2015).

Каква је просторна пројекција тог помака, како ће се променити однос снага у светској привреди и позиција земаља у њој? Хоће ли превагнути тако очигледни ризици неоиндустријализације, као што су повећање незапослености, економске власти кључних корпорација у области ИТ, осетљивост мрежа на сајбер нападе, и друге њене предности и преимущества? Да ли ће неоиндустријализација дати шансу развијеном свету да васпостави свој производни потенцијал и ослаби положај Кине и других растућих економија? Остаје ли Кина у индустриској фази развоја? У вези са тим истаћи ћемо значај неколикох фактора.

Као прво. Тренд неоиндустријализације је најосетнији у највише развијеним економијама. Пратећи политику реиндустријализације, у Немачкој се реализује Владин „План реализације високотехнолошке стратегије 2020“. У основи немачке стратегије је реализација концепције „Индустрија 4.0“, коју стручњаци процењују као производни еквивалент „Интернета ствари“, оријентисан на потрошаче. Предузећа, придружене платформи „Индустрија 4.0“ (2011. године их је било 57), образују мрежу машина, које не производе само робу, већ могу и аутономно да мењају производне шаблоне у складу са потребама. Појава првих функционалних производних модула се очекује 2016. године, а до 2030. треба да проради читав

но по оценкам Gartner, в 2016 г. «Интернет вещей» объединит 6,4 млрд «вещей», это на 30% больше по сравнению с текущим годом. В 2020 г. «Интернет вещей» будет включать уже 20,8 млрд устройств. По прогнозам CISCO, одной из ведущих компаний в этой области, к 2020 г. к интернету будут подсоединены 37 млрд интеллектуальных объектов. Следующим этапом развития этой концепции предположительно станет «Интернет всего» (InternetofEverything, IoE), который позволит подключить к всемирной сети буквально все, что только возможно себе представить. Планетарная сеть станет развиваться самостоятельно и принимать решения по разработанным программистами алгоритмам. На пути к этой картине мироустройства, как предполагает менеджер компании Микрософт ЛаВел, отрасли будут переделаны, экосистемы перекроены, новые игроки возникнут, некоторые исчезнут – предстоит огромный парадигмальный сдвиг (LaWell, 2015).

Какова пространственная проекция этого сдвига, как изменится соотношение сил в мировом хозяйстве и позиции стран в нем? Не перевесят ли такие очевидные риски неоиндустриализации, как усиление безработицы, экономической власти ключевых корпораций ИТ-сфера, уязвимости сетей к кибератакам, и другие ее преимущества и выгоды? Даст ли неоиндустриализация шанс развитому миру восстановить свой производственный потенциал и ослабить позиции Китая и других поднимающихся экономик? Остается ли Китай на индустриальной фазе развития? Подчеркнем в связи с этим значимость некоторых фактов.

Во-первых. В наиболее развитых экономиках тренд неоиндустриализации наиболее ощутим. Следуя политике реиндустриализации, в Германии осуществляется правительственный «План реализации высокотехнологичной стратегии 2020». Основой немецкой стратегии выступает реализация концепции «Индустрия 4.0», расцениваемая специалистами как производственный эквивалент «Интернету вещей», ориентированному на потребителей. Предприятия, присоединившиеся в платформе «Индустрия 4.0» (в 2011 г. их было 57), создают

систем компјутериране индустрије. У суштини, „Индустрија 4.0“ представља концепцију будућег развоја производње Немачке, посебно њеног машинства. У САД, које већ неколико година интензивно пропагирају идеју реиндустријализације, реализује се унеколико другачији од немачког модел неоиндустријализације под називом „Индустријски интернет“. Ако је „Индустрија 4.0“ „савремени облик немачке индустријске политике са кључном улогом државе, онда је „Индустријски интернет“ перфиднији мрежни вид индустријске политике америчке државе или америчког грађанског друштва са циљем придобијања за мрежу која се ствара свих потенцијалних учесника на глобалном тржишту“ (Толкачев, 2015, с. 21).

Као друго. У Кини се рапидно повећава обим инвестиција за развој привредне гране „Интернет ствари“. Предвиђа се да ће 2015. године износити 800 милиона америчких долара. Према подацима Министарства за информације и технологију Кине, 2015. године величина тржишта „Интернета ствари“ процењује се на 80,3 милијарди долара, а већ до 2020. године на 165 милијарди долара. Влада организује зоне за развој технологије „Интернет ствари“, које финансира држава, попут оне прве у провинцији Сичуан (Chengdu Internet of Things Technology Institute). Кина има далеко амбициозније циљеве када је реч о разради стандарда IoT, који би се користили у читавој међународној заједници, и планира да буде међу првима у овој области.

Дакле, усложњавање, турбулентност социјално-економског развоја савременог света, очигледне тенденције ка деглобализацији као спољашњи услови развоја индустријске производње, са једне стране, и огромна брзина развоја процеса неоиндустријализације, са друге, предодређују успостављање нове парадигме индустријског и у целини економског развоја света. Управо тако дефинишу садашњу фазу економисти, који се предметно баве разрадом концепције неоиндустријализације (види, конкретно, дискусију на страницама часописа

сеть машин, которые не только производят товары, но и смогут автономно менять производственные шаблоны в соответствии с необходимостью. В 2016 г. ожидаются первые работающие производственные модули, к 2030 г. должна заработать вся система компьютеризированной промышленности. По сути, «Индустрия 4.0» – концепция будущего развития обрабатывающей промышленности Германии, особенно ее машиностроения. В США, уже на протяжении нескольких лет усиленно насаждающих идею реиндустриализации, осуществляется несколько отличающаяся от немецкой модель неоиндустриализации под названием «Промышленный интернет». Если «Индустрия 4.0» – «это современная форма немецкой промышленной политики с решающим участием государства, то «Промышленный интернет» это более тонкая сетевая форма промышленной политики американского государства или американского гражданского общества с привлечением в создаваемую сеть всех потенциальных участников глобального рынка» (Толкачев, 2015, с. 21).

Во-вторых. В Китае стремительно увеличивается объем инвестиций в развитие отрасли «Интернет вещей», в 2015 г. он должен составить 800 млн долл. США. По данным Министерства информации и технологии Китая, в 2015 г. объем рынка «Интернета вещей» оценивается в 80,3 млрд долл., а уже к 2020 г. – 165 млрд долл. Правительство организует государственно финансируемые зоны по развитию технологии «Интернет вещей», подобно первой из них в провинции Сычуань (Chengdu Internet of Things Technology Institute). Более амбициозные цели ставит Китай в области разработки стандартов IoT, которые бы использовались всем международным сообществом, планируя выйти на передовую линию в этой области.

Итак, усложнение, турбулентность социально-экономического развития современного мира, очевидные тенденции деглобализации как внешние условия развития промышленного производства, с одной стороны, и огромная скорость развития процессов

„Економиста“, која је вођена у периоду од 2014. до 2015. године: №10, 2014; №11, 2015).

Успостављање просторних закономерности у оквиру нове геоекономске парадигме представља најактуелнији задатак за географију светске привреде. За сада се, по инерцији, као и раније, одржава основни центар-периферија механизам еволуције просторне структуре светске економије. Овај механизам је заснован на повременом ослобађању (према концепцији Р. Вернона, по правилу, у 3. од 5 фаза животног циклуса робе) економски високоразвијених земаља Центра од економски неефикасне производње, и на њиховом пребацању на земље Полупериферије и Периферије (Braudel, 1973; Wallerstein, 1987). Појава светске миграције производње није новина: спирала неједнаког економског развоја обртала се при преласку са аграрне економије на индустријску. У суштини, у Центру се одвијало и и даље се, према Ј. Шумпетеру (Шумпетер, 1995) одвија циклично „стваралачко рушење“, његова стална квалитативна трансформација, што је омогућавало развој и поновно успостављање система односа „Центар-Периферија“.

Међутим, модел Центар-Периферија је веома погодан за анализу многих просторних узрочно-последичних зависности, дosta схематичан и у савременој етапи су му неопходни нови, барем додатни методолошки приступи. Конкретно, центар-периферија приступ анализи, иако примењив, његов истраживачки потенцијал је ипак постао релативан у условима када просторна структура светске привреде у све већој мери добија анклавни карактер. У међународну организацију рада у границама земаља и региона света увлаче се изборни ареали и центри, који су на нарочито повољном географском положају, поседују институционалне и инфраструктурне предности, а такође, премда не и пре свега, квалитет радних ресурса. Кључну улогу у развоју немају природни ресурси (не рачунајући нафту и гас), већ квалитет човека. Имајући у виду захтеве глобалне економије,

неоиндустријализацији, с другой стороны, предопредељают становљение нове парадигмы промишленог и в целом економичког развијаја мира. Имено так опредељают садашњу фазу економисти, предметно занимајући се разработкай концепции неоиндустријализацији, см., в частности, дискусију на страницама журнала «Экономист», развернувшуюся в 2014–2015 гг. (№10, 2014; №11, 2015).

Установление пространственных закономерностей в рамках новой геоэкономической парадигмы является актуальнейшей задачей для географии мирового хозяйства. По инерции пока по-прежнему сохраняется основной механизм эволюции пространственной структуры мировой экономики – центр-периферийский. Он основан на высвобождении со временем (по концепции Р. Вернона, как правило, в 3-ей из 5 фаз цикла жизни товара) экономически высокоразвитых стран Центра от экономически неэффективных производств и переносу их в страны Полупериферије и Периферије (Braudel, 1973; Wallerstein, 1987). Явление мировой миграции производства – не новое: спираль неравномерности экономического развития раскручивалась при переходе от аграрной экономики к индустриальной. По существу, в Центре шло и продолжает идти, согласно Й. Шумпетеру (Шумпетер, 1995), циклическое «созидательное разрушение», постоянная качественная его трансформация, что обеспечивало развитие и воспроизводство системы отношений «Центр–Периферия».

Но модель Центр–Периферия, очень удобная для анализа многих пространственных причинно-следственных зависимостей, достаточно схематична и нуждается на современном этапе в новых, хотя бы дополняющих методологических подходах. В частности, центр-периферийский подход к анализу, хотя и применим, но его исследовательские возможности стали относительными в условиях, когда пространственная структура мирового хозяйства все в большей степени приобретает анклавный характер. В международное

низ земаља и реона улаже активне напоре за повећање нивоа привлачности у систему светске привреде, што се конкретно пројављује у виду формирања кластера привредних грана (попут Силиконске долине, Треће Италије, итд.).

Ипак, који су то перспективни трендови у условима формирања најновије међународне организације рада, до којих не долази само и у тој мери међу земљама, колико међу различитим економским агентима?

Реализација приступа географског истраживања светског процеса власнистављања са позиције методологије трансграничних ланаца додатне вредности (VAD – value-added chain) омогућава суштинско продирање и истовремено ширење представе о савременим пропорцијама и најновијим променама у просторној архитектури светске економије. Примена овог приступа је неопходна да би се прецизније одредило место земаља у систему међународне организације рада и светске „технолошке пирамиде“: у условима процеса економске глобализације економисти-географи већ више не могу да се ограничавају оквирима искључиво трговинско-посредничке парадигме. Слична ограничења ће неумитно довести до изобличавања реалне слике веза у светској привреди (Кондратьев, 2015). Дакле, горенаведена доминација Кине у области производње и извоза компјутерске технике одређена је њеном специјализацијом за коначно монтирање електронике. Ипак, допринос ове операције укупној вредности готовог производа, по правилу, не премашује 15%, док највећи део одлази на вредност компоненти, које се увозе уз Јапана и нових индустријских земаља Источне и Југоисточне Азије. У датом случају се сусрећемо са проблемом двоструке рачунице у трговинској статистици, када се у трошкове извоза земље укључују још и трошкови привремене робе страног порекла, која је раније узета у обзор као извоз земље-испоручиоца. Због тога традиционалне методе истраживања спољнотрговинских веза обавезно морају бити праћене и истраживањем VAD.

разделение труда в пределах стран и регионов мира вовлекаются выборочные ареалы и центры, особенно обладающие выгодами географического положения, институциональными и инфраструктурными преимуществами, а также, если не в первую очередь, качеством трудовых ресурсов. Не природные ресурсы (исключая нефть и газ), а качество человека играет ключевую роль в развитии. Учитывая требования глобальной экономики, ряд стран и районов предпринимает активные усилия по повышению уровня привлекательности в системе мирового хозяйства, что, в частности, проявляется в формировании кластеров отраслей (типа Силиконовой долины, Третьей Италии и т.д.). Однако каковы перспективные тренды в условиях формирования новейшего международного разделения труда, которое происходит не только и не столько между странами, сколько между иными экономическими агентами?

Существенно углубить и одновременно расширить представления о современных пропорциях и новейших изменениях в пространственной архитектуре мировой экономики позволяет реализация подхода географического исследования мирового воспроизводственного процесса с позиций методологии трансграничных цепочек добавленной стоимости (ЦДС) (value-added chain). Применение этого подхода необходимо для того, чтобы точнее определить место стран в системе международного разделения труда и мировой «технологической пирамиды»: в условиях процесса экономической глобализации экономико-географам уже невозможно ограничиваться рамками исключительно торгово-посреднической парадигмы – подобные ограничения неизбежно приведут к искажению реальной картины мирохозяйственных связей (Кондратьев, 2015). Так, вышеупомянутое доминирование Китая в области производства и экспорта компьютерной техники определяется его специализацией на окончательной сборке электроники. Однако вклад этой операции в общую стоимость готового продукта, как правило, не превышает 15%, тогда как львиная доля приходится на стоимость комплектующих

Додатну аргументацију захтева и хипотетичко уверење о водећој улози највећих ТНК у формирању глобалних VAD, о улози међународних мрежних структура, које чине филијале и компаније-кћерке ТНК, а такође и независних фирм, које учествују у процесу стварања готовог производа или понуде услуга на неком од стадијума (производња компоненти, привремено и коначно монтирање, понуда разноврсних услуга производње и сл.). Контролишући токове полуфабриката и готових производа унутар глобалних VAD, ТНК доприноси територијалним премештањима у производњи додатне вредности из развијених земаља у земље у развоју. Предлаже се увођење посебног термина за ову појаву – „географска транзиција“ у стварању додатне вредности.

Консолидација међународних мрежних структура у светлу најновијих процеса, са једне стране, и претежно урбанистичка дислокација подјединица ТНК са друге, има далекосежне последице. То води ка све већој просторној организацији светске економије у форми такозваног архипелага градова и центара који га контролишу – глобалних градова, у којима нема организације рада са привременим зонама, које практично не учествују у процесима глобализације (својеврсне затворене територије). Под архипелагом градова се подразумева велики скуп територијално диференцираних центара различитог калибра према броју становника, функционално различитих профила, али центара који су у тесној узајамној сарадњи у општепланетарном размеру центара. Управо мрежни принцип грађе или структуре, као уопште доминантан принцип у социјалној морфологији савремених друштава, омогућава најшири обухват и добијање потпуне информације у ма ком територијалном систему (Слуга, 2005). Познат је и други принцип економски ефикасног стварања мрежних структура, а то је субординација. Елита савременог градског света (глобални градови) представља посебне фокус чврлове, према прецизном изразу М. Кастелса –

изделий, импортируемых из Японии и новых индустримальных стран Восточной и Юго-Восточной Азии. В данном случае мы сталкиваемся с проблемой двойного счета в торговой статистике, когда в стоимость экспорта страны включается еще и стоимость промежуточных товаров иностранного происхождения, которые ранее уже были учтены как экспорт страны-поставщика. Таким образом, традиционные методы исследования внешнеторговых связей обязательно должны сопровождаться еще и исследованием ЦДС.

Дополнительной аргументации требует и гипотетическое положение о ведущей роли крупнейших ТНК в формировании глобальных ЦДС, роли международных сетевых структур, состоящих из филиалов и дочерних компаний ТНК, а также независимых фирм, которые участвуют в процессе создания готового продукта или предоставления услуги на той или иной его стадии (производство комплектующих изделий, промежуточная и окончательная сборка, предоставление разного рода производственных услуг и пр.). Контролируя потоки полуфабрикатов и готовых изделий внутри глобальных ЦДС, ТНК способствуют территориальным сдвигам в производстве добавленной стоимости из развитых стран в развивающиеся. Для этого явления предлагается ввести специальный термин – «географический переход» в создании добавленной стоимости.

Консолидация международных сетевых структур на волне новейших процессов, с одной стороны, а с другой – преимущественно урбанистическая дислокация подразделений ТНК, имеет далеко идущие последствия. Это ведет к тому, что мировая экономика все в большей мере пространственно организуется в форме так называемого архипелага городов и контролирующих его центров – глобальных городов, которые не имеют разделения труда с промежуточными зонами, практически не участвующими в процессах глобализации (своего рода закрытые территории). Под архипелагом городов подразумевается большая совокупность территориально дифференцированных, разнокалиберных по людности и функционально

„осигураче“, који иступају у својству центара реализације главних функција и стратешког управљања у мрежи (Castells, 1989, 1996). Они образују својеврсну унију, корпорацију, која према многим особинама одговара систему олигополистичког типа. На тај начин, као просторна пројекција глобализационих процеса појављује се издвајање архипелага градова као носеће и чврне арматуре светске привреде. Ипак остаје отворено питање његове постојаности и сигурности услед утицаја геополитичких и геоекономских иновација: отвореност и даље продубљивање интеграције, или дезагрегација и регионална сегментација?

Размерност, динамика и сложеност глобалне економије као општепланетарног система захтева сагледавање не приоритетних истраживачких иницијатива, већ и одређивање инструментаријума ради поједностављивања процеса доношења одлука у области географије светске привреде. Са наше тачке гледишта, обједињавање послова према свим горенаведеним усмерењима географског истраживања глобалне економије у средини атласних информационих система (АИС) јесте перспективно. АИС према својим функционалним могућностима спада у највишу класу електронских атласа и примењују се у виду система подршке при доношењу одлука, разради сценарија развоја територија и др. Они поседују развијене функције моделовања, могу да интегришу експертске системе и да се понашају као потпуне мултимедијалне конструкције. АИС омогућава интеграцију разноврсних анализа, све до разраде сценарија и представљања могућих варијанти развоја просторне организације глобалне економије (Краак, Ормелинг, 2005; Ormeling, 1995). У АИС се реализује низ принципа (Тикунов, 2004): когнитивни карактер система, када се сижеи обједињавају на нивоу асоцијативних (смислених) веза, на пример, сижеи нижег хијерархијског нивоа не само да одражавају неки тематски сиже у одговарајућим размерама, већ га темељно разоткривају, отварају; блокирање система, будући да се

разнoproфильных, но тесно взаимодействующих в общепланетарном масштабе центров. Именно сетевой принцип строения, как вообще доминирующий принцип в социальной морфологии современных обществ, обеспечивает возможность наиболее широкого охвата и получения полной информации в любой территориальной системе (Слуга, 2005). Известен и другой принцип экономически эффективного построения сетевых структур – соподчиненность. Элита современного городского мира – глобальные города – представляет собой особые фокусные узлы, по меткому выражению М. Кастельса, – «рубильники», которые выступают в качестве центров осуществления властных функций и стратегического управления в сети (Castells, 1989, 1996). Они образуют своеобразное объединение, корпорацию, по многим признакам соответствующую системе олигополистического типа. Таким образом, пространственной проекцией глобализационных процессов стало обособление архипелага городов как опорно-узлового каркаса мирового хозяйства. Однако остается открытым вопрос о его прочности и устойчивости под воздействием геополитических и геоэкономических инноваций: открытость и дальнейшее углубление интеграции, или дезагрегация и региональное сегментирование?

Масштабность, динамика и сложность глобальной экономики как общепланетарной системы требует видения не только приоритетных поисковых инициатив, но и определения инструментария для облегчения процесса принятия решений в области географии мирового хозяйства. С нашей точки зрения, перспективно объединение работ по всем перечисленным выше направлениям географического исследования глобальной экономики в среде атласных информационных систем (АИС). АИС по своим функциональным возможностям относятся к высшему классу электронных атласов и применяются в виде систем поддержки принятия решений, при разработке сценариев развития территорий и др. Они имеют развитые моделирующие функции, могут интегрировать экспертные системы и оформляться как полномасштабные

поједини логички блокатори могу мењати, допуњавати или ширити, не мењајући притом структуру система у целини; еволутивност и динамичност, укључујући времененски аспект представљања глобалне економије; мултиваријантност и мултимедијалност (многосредност), што олакшава процес доношења одлука у области географије светске привреде. Осим тога, АИС служе као добра средина за формирање механизама управљања геосервисима.

мультимедийные конструкции. АИС позволяют интегрировать разнообразные информационные ресурсы, моделировать, визуализировать и проводить разнообразный анализ, вплоть до разработки сценариев и представления возможных вариантов развития пространственной организации глобальной экономики (Краак, Ормелинг, 2005; Ormelinc, 1995). В АИС реализуется ряд принципов (Тикунов, 2004): когнитивность системы, когда сюжеты соединяются ассоциативными (смысловыми) связями, например, сюжеты более низкого иерархического уровня не только отображают какой-либо тематический сюжет в соответствующем масштабе, но и раскрывают, разворачивают, детализируют его; блочность системы, поскольку отдельные логические блоки могут видоизменяться, пополняться или расширяться, не меняя структуры всей системы; эволюционность и динамичность, учитывая временной аспект отражения глобальной экономики; многовариантность и мультимедийность (многосредность), что облегчает процесс принятия решений в области географии мирового хозяйства. Кроме того, АИС служат хорошей средой для формирования механизмов управления геосервисами.

ЗАКЉУЧЦИ

- апликација савремених процеса поновног форматирања геополитичког простора и фазе „транзиције светске привреде“ изазвала је очиту дестабилизацију глобализационог покрета, који је доскора дефинисан као постојано подручје без алтернативе за спровођење свих географских истраживања у области светске економије. То актуелизује потрагу за новом „идеологијом“ и кључним правцима географских истраживања са повећаном конкурентношћу територијалног приступа и одразом приоритетности просторне парадигме у оквиру интердисциплинарне спознаје архитектуре светске привреде.

ВЫВОДЫ

- наложение современных процессов переформатирования геополитического пространства и фазы «мирохозяйственного перехода» вызвало явную дестабилизацию глобализационного движения, которое до последнего времени определялось как устойчивое и безальтернативное поле для проведения всех географических исследований мировой экономики. Это актуализирует поиск новых «идеологий» и ключевых направлений географических исследований с повышенной конкурентоспособностью территориального подхода и отражающих приоритетность пространственной парадигмы в рамках междисциплинарного познания мирохозяйственной архитектуры.

- у новим условима су доступни дубоки трансформациони помаци у систему међународне територијалне организације рада под утицајем динамичне прерасподеле надлежности кључних актера светске привреде. Истовремено јењава улога држава и повећава се улога поједињих економских групација, земаља-гиганата, конкретно Кине која је у наглом развоју и која представља својеврсну локомотиву за укључивање у међународну поделу рада земаља у развоју, и ТНК.
- даље проучавање феномена ТНК у светској привреди перспективно је у оквиру нове научне проблемске области – корпоративне географије, као инструмента који омогућава многостратно истраживање система транснационалне организације рада, који се нагло развија и који представља алтернативу класичном међудржавном узајамном деловању.
- велике промене у распореду делоторвних снага врше суштински утицај на формирање секторске и гранске структуре светске привреде на путу терцијаризације/сервисизације. Сада се еволуцијски низ основних појмова развоја материјалне сфере светске привреде допуњује новим процесом - неоиндустријализацијом, на чијем је челу елита економски најразвијенијих земаља света и која има далекосежне последице.
- анализа трансформације просторне структуре глобалне економије са позиције релативно нових методолошких приступа – трансграничних ланаца додатне вредности, глобалних мрежних и чворних структура и градоцентричне концепције – јасно фиксира „географску транзицију“ од разијених земаља у земље у развоју. То говори о усложњавању територијалне организације светске привреде и повећању значаја Полуперифирије.
- осетна је изразита потреба за увођењем геоинформационих технологија и атласних информационих система у истраживачки процес, што ће допринети додатној
- в новых условиях налицо глубокие трансформационные сдвиги в системе международного территориального разделения труда под влиянием динамичного перераспределения полномочий ключевых акторов мирового хозяйства. Одновременно снижается роль государств и усиливается – отдельных экономических группировок, стран-гигантов, в частности стремительно растущего Китая, – своего рода локомотива включения в международное разделение труда развивающихся стран, и ТНК.
- дальнейшее изучение феномена ТНК в мировом хозяйстве перспективно в рамках новой научной проблемной области – корпоративной географии, как инструмента, позволяющего всесторонне исследовать стремительно развивающуюся систему транснационального разделения труда, альтернативную классике межгосударственного взаимодействия.
- крупные изменения в расстановке действующих сил оказывают существенное влияние на формирование секторальной и отраслевой структуры мирового хозяйства по пути терциаризации/сервисизации. Ныне эволюционный ряд основных понятий развития материальной сферы мирового хозяйства дополняется новым процессом – неоиндустриализацией, который возглавляет элита экономически наиболее развитых стран мира и имеет далеко идущие последствия.
- анализ трансформаций пространственной структуры глобальной экономики с позиций сравнительно новых методологических подходов – трансграничных цепочек добавленной стоимости, глобальных сетевузловых структур и градоцентрической концепции – четко фиксирует «географический переход» из развитых стран в развивающиеся. Это означает усложнение территориальной организации мирового хозяйства и увеличение значимости Полупериферии.
- ощутима острая необходимость внедрения в исследовательский процесс геоинформационных технологий и атласных информационных систем, что придаст

ефикасности у циљу комплексне процене промена у територијалној структури светске привреде, као и прогнозирања.

дополнительный эффект для комплексной оценки сдвигов в территориальной структуре мирового хозяйства и целей прогнозирования.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ/ СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

Amin, S., Arrighi, G., Frank, A., G., Wallerstein, I. (2006). *Transforming the revolution: Social movements and the world-system*. Delhi: Aakar

APEC (2014). *Shaping the future through an Asia-Pacific partnership for urbanization and sustainable city development*. APEC Policy Support Unit.

Arrighi, G., Silver, B., J. (1999). *Chaos and governance in the modern world system*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press

Braudel, F. (1973). *Capitalism and Material Life, 1400–1800*. N.Y.: Harper and Row

Мироненко, Н., С. (2012). *География мирового хозяйства: учебник для студентов высших учебных заведений* М.: Трэвл Медиа Интернэшнл

Гитер, Б., А., Гречко, Е., А., Колосов, В., А. и др. (2015). Основные направления исследований по географии мирового хозяйства // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. География*. № 6. С. 3–11.

Кондратьев, В., Б. (2015). Мировая экономика как система глобальных цепочек стоимости // *Мировая экономика и междунар. отношения*. № 3. С. 5–17.

Кондратьев, Н., Д. (2002). *Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения*. М.: ЗАО «Издательство “Экономика”», 767 с.

Краак, М., Я., Ормелинг, Ф. (2005). *Картография: визуализация геопространственных данных* / Пер. с англ. под ред. В. С. Тикунова. М.: Научный мир, 325 с.

Krugman, P., R. (1991). Increasing returns and economic geography // *Jo. Politic. Economy* Vol. 99, N 3. Chicago: The University of Chicago Press, P. 483–499.

LaWell, M. (2015). *The future of manufacturing technology with Microsoft* // Industry Week.

Маергойз, И., М. (1986). *Территориальная структура хозяйства*. Новосибирск: Наука, 171 с.

Мироненко, Н., С., Гитер, Б., А. (2013). Мирохозяйственный переход в начале XXI века: макротехнологические и пространственные трансформации // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. География*. № 2. С. 12–18.

Мироненко, Н. (2015). *Страницы жизни. Научные идеи и работы. Педагогическая деятельность* / Под ред. В.А. Колосова, Е.В. Милановой. М.: Изд-во Моск. ун-та, 352 с.

Ormeling, F. (1995). *Atlas Information Systems* // *17th Int. Cartogr. Conf. and 10th Gen. Assembly ICA.. Proceedi.*, Vol. 2. Barcelona, P. 2127–2133.

Слука, Н., А. (2005). *Градоцентрическая модель мирового хозяйства*. М.: Пресс-Соло, 168 с.

Слука, Н., А., Ткаченко, Т., Х. (2009). *Глобальные города: особенности индустриального развития* // *Изменения в пространственной организации промышленности мира: вторая половина XX в.–начало XXI в.* / Под ред. И.А. Родионовой. М.: Экон-Информ, С. 239–257.

Sluka, N., A. (2015). Goals, tasks and problems of corporative geography // *Гласник Herald. Vol. XIX*. Banja Luka: Geographic Society of the Republic of Srpska, P. 15–35.

Слука, Н., А., Ткаченко, Т., Х. (2015). Познание общественного пространства: от рекреации к мировому развитию (памяти профессора Н.С. Мироненко) // *Региональные исследования*. № 1. С. 160–168.

Тикунов, В., С. (2004). *Атласные информационные системы для принятия решений* // *Основы геоинформатики: Учебн. пособ. для студ. вузов* / Под ред. В. С. Тикунова. Кн. 2. М.: Академия, С. 285–304.

Толкачев, С. (2015). Две модели неоиндустриализации: Германия – «Индустриализация 4.0», США – «Промышленный интернет» // *Экономист*. № 9. С. 13–23.

Трифонова, И., В. (2013). Роль транснациональных корпораций в глобализации мировой экономики // *Молодой ученый*. № 9. С. 243–245.

The World Bank (2009). *World development report 2009. Reshaping economic geography*. Washington, DC: World Bank, the IBRD. 300 p.

The World System (1993). *Five hundred years of five thousand?* L.: Routledge.

UNCTAD (2013). *The World Investment Report 2013. Global value chains: Investment and trade for development. The Overview*. N.Y., Geneva.

Хесин, Е., С. (2010). Меняющийся глобальный экономический ландшафт // *География мирового развития*. Вып. 2. М.: Това-во науч. изданий КМК, С. 22–42.

Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford

Castells, M. (1996). *The Rise of the network society*. Oxford

Шумпетер, Й., А. (1995). *Капитализм, Социализм и Демократия* / Пер. с англ. М.: Экономика, 540 с.

Wallerstein, I. (1987). *World-Systems Analysis. Social Theory Today*. California, Stanford: Stanford Univ. Press

World Economic Outlook Database (2015). URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata>
(дата обращения: 03.10.2015).

ОНТОЛОШКЕ И ЕПИСТЕМОЛОШКЕ НЕДОРЕЧЕНОСТИ ПОСТСТРУКТУРАЛИСТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ У ГЕОГРАФИЈИ

Млађен Трифуновић¹

¹Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска

Сажетак: Постструктуралистичка парадигма у географију улази првенствено преко критике теорије значења која се развија у оквиру литерарне теорије и филозофске херменеутике. Пејсаж бива тако посматран аналогно тексту, при чему основне карактеристике просторности постају отвореност, динамичност, слојевитост, историчност. Доминанта концепција просторности на којој се заснива постструктуралистичка географија јесте релационализам у коме се мјесто посматра као пресециште различитих видова кретања, непрестаног тока и разлагања идентитета. Долази до потпуног негирања и самог појма границе, те инсистирању на транстериторијалности. У раду се покушава указати на основне проблеме и недоречености релационалистичког виђења просторности и постструктуралистичке географије на основу резултата Платоновог дијалога Парменид у коме је показано да ова концепција доведена до својих крајњих логичких посљедица, у ствари, негира другост уместо да је афирмише. На тај начин релационалистичка географија постаје заправо политика, односно идеологија простора.

Кључне ријечи: постструктурализам, релационализам, значење, граница, Платон, политика простора.

Original scientific paper

ONTOLOGICAL AND EPISTEMOLOGICAL VAGUENESS OF POST-STRUCTURALIST PARADIGM IN GEOGRAPHY

Mladen Trifunović¹

¹Faculty of Natural Sciences, University of Banja Luka, the Republic of Srpska

Abstract: Initially, the post-structuralism paradigm entered geography via the meaning theory criticism, which developed within the literary theory and philosophical hermeneutics. The landscape is being observed analogue with the text, in which process the basic characteristics of spatiality are openness, dynamics, layering and historicism. The dominant concept of spatiality, on which post-structuralist geography is based, is now relationalism that observes a location as an intersection of different types of migrations, incessant flow and identity decomposition. In addition, the notion of boundary is being denied and trans-territoriality is being insisted on. The paper attempts to outline basic problems and vagueness of the relationism perception of spatiality and post-structuralist geography based on the results of Parmenides dialogue of Plato which suggested that this concept reached its final logical consequences in denial of otherness instead of affirmation. Hence, rationalistic geography becomes policy, i.e. an ideology of space.

Key words: post-structuralism, relationalism, meaning, boundary, Plato, policy of space.

ОД ДУХА НАРОДА ДО
ПРОСТОРНЕ НАУКЕ

Постструктурализам се јавља као реакција на структуралистичку парадигму објашњења просторних појава и промјена која је у својој сущтини базирана на поставци да су различите просторне формације резултантна једне опште

FROM THE SPIRIT OF PEOPLE TO
THE SCIENCE OF SPACE

Post-structuralism emerged as a reaction to structuralism paradigm, which interpreted spatial phenomena and changes in line with the postulate that different spatial formations resulted from a general invariable fundamental

и непромјењиве структуре која им лежи у темељу. У историји теорија и идеја у оквиру географске науке можемо истаћи природно-географски детерминизам као једну такву структуралистичку концепцију. Основна његова поставка јесте да је форма егзистенције одређена доминантним физичкогеографским карактеристикама неког простора. Другим ријечима, просторне праксе и облици друштвеног живота одређене су природним условима живота. Познато је да Хегел (1951) чак укупну свјетску историју посматра као дубоко повезану са одликама природне средине која чак одређује и начин на који поједини народи наступају на "позорници" свјетске историје. Хегел ово путовање "свјетског духа" објашњава путем метафоре сунчевог тока. Оно се зачиње на истоку, а довршава на западу, тачније у германском свијету где дух доживљава потпуну зрелост. У истом дјелу Хегел истоку, dakле Азији приписује незрелост, односно неспособност раздавања субјективитета, тј. личне слободе од колективитета. Ту још нема сукоба личног и колективног, лично је подређено оном колективном и општем, али не својом вољом, него тек пуком послушношћу. Ова подређеност индивидуалног општем, коју Хегел карактерише као основну карактеристику духа азијских народа, условљена је првенствено рељефним карактеристикама које се узносе до нивоа принципа који карактерише "народе физикално и духовно" (Хегел, 1951, стр. 104). За Азију је тај принцип једна врста дијалектичког односа између горја и ријечних долина. Из горја наступају ратнички народи који потом бивају потпуно апсорбовани у огромне азијске равнице. На тај се начин свака врста индивидуализма, односно властитости горских народа растаче и предаје општем принципу који апсолутно надвисује појединачност. Овај општи принцип, односно дух колективитета издига се управо из рељефног принципа – непрегледности равнице, њене трајности и стабилности њене форме. Дух је народа под влашћу *царства простора*, како то Хегел сумира у Филозофији историје која представља посљедњи велики покушај систематизације

structure. Within the historical development of theories and ideas in geography, we may refer to natural-geographical determinism as one such structuralist concept. Its basic postulate is that the form of existence is determined by predominant physical-geographical features of some space. In other words, spatial practice and forms of social living are determined by natural living conditions. It is well-known that Hegel (1951) suggested that the history of humankind was deeply connected with characteristics of natural environment that even determined how some peoples acted „at the stage“ of history. Hegel used the metaphor of sun movement to explain this voyage of the „global spirit“. It starts in east and ends in west, i.e. among Germanic people where the spirit reaches its full maturity. Furthermore, Hegel described east, i.e. Asia, as immature and incapable of separating subjectivity (personal freedom) from collectivism. There is still no clash between personal and collective because personal is inferior to collective and general, not in its own will but rather by pure obedience. This subordination of individualism to collectivism, which Hegel classified as an Asian state of spirit, is determined by relief features that grow into a principle that determines „peoples both physically and spiritually“ (Hegel, 1951, p. 104). In Asia, this principle is a type of dialectic relationship between highlands and river valleys. The highlands procreate martial arts peoples, who later become fully absorbed into vast Asian plains. Hence, each type of individualism, i.e. typical highland singularity, decomposes and submits to the general principle which absolutely surmounts individuality. It is from this relief principle, the vast plains, their permanence and stable form that this general principle of collectivism rises. Spirit of peoples is under the rule of *space empire*, as it was summed by Hegel in his History of Philosophy, which represented a last great attempt to systematize and explain the stream of world history by interconnecting features of space and spirituality. Having

и објашњења кретања свјетске историје довођењем у унутрашњу везу карактеристика просторности и духовности. Препун паушалних и расистичких опаски, он бива с правом одбачен као ретроградан и европцентричан. Ипак, "у ваздуху" и до данас остаје питање о томе да ли је потребно у потпуности одбацити саму идеју повезаности просторности и духовности или је нужно наново промишљати тај однос са другачијих историјских и културолошких позиција од Хегелових? У својеврсном страху од Хегелове сјене, модерне концепције педесетих и шездесетих година прошлог вијека у потпуности одустају од тематизације те везе, углавном се одлучујући за "научни" приступ при чemu се просторност брише од свих других значења осим геометријских. На тај начин постепено се, током 50 и 60-тих година прошлог вијека, долази до теоријске формулатије једног од најважнијих структуралистичких правца у области географије - *просторне науке (spatial science)*. У жељи да се постигне "научност" и "егзактност" географије, развија се методолошки приступ проучавања друштвено-просторних појава тако што се врши редукција мноштва и разноврсности фактора географске средине на неколико најважнијих. Основни критериј редуктивног захвата јесте могућност квантификације поједињих фактора – нпр. удаљеност или ефикасност. Таквим поступком, сматрају аутори (Питер Хагет, Дејвид Харви, у раној фази, и Ричард Чорли), могле би се објективно сагледати законитости просторног размјештаја географских објеката и односа који владају међу њима. Према Мардоку темељна онтолошка карактеристика просторности у структурализму у својој је бити базирана на Еуклидовoj концепцији хомогеног простора: Тако, структуралистичка теорија види простор као површину која је конституисана дјеловањем темељних структура: "Користећи мање или више еуклидовске метафоре структуралистичка теорија настоји да утјелови и произведе еуклидовски мишљену реалност која се састоји од појединачних ентитета различитих величина који се налазе у претежно хомогеним друштвеним просторима" (Murdoch, 2006, стр. 23).

Овакав теоријски приступ просторности

been rich in ambiguous and racist comments, it was righteously rejected as retrograde and Eurocentric. Still, an unaddressed question remains whether we should completely reject the idea of interconnectedness of space and spirituality or it is necessary to rethink one such relation from points of view different than those of Hegel's, historically and culturally. Somewhat frightened by Hegel's shadow, modern concepts from 1950s and 1960s fully rejected the reevaluation of that connectivity and decided to take a „scientific“ approach which treated space as having only one meaning, i.e. geometrical. Hence, 1950s and 1960s witnessed a theoretical formulation of one of most pertinent structuralist approaches in geography - *spatial science*. In an attempt to introduce „science“ and „exactness“ into geography, a novel methodological approach was designed in order to study social-spatial phenomena by reducing diverse factors of geographical environment down to several most relevant ones. The basic criterion of reduction was quantification of specific factors such as distance or efficiency. Authors (Peter Haggett, early David Harvey and Richard Chorley) believed that one such procedure might help objectively view laws of spatial distribution of geographical objects and their interrelations. According to Murdoch, the fundamental ontological characteristic of spatiality within structuralism was based on Euclidean concept of homogenous space. Thus, theory of structuralism regards space as a surface constituted by actions of fundamental structures: "Using metaphors that are more or less Euclidean this means that (structuralist theory) tends to enact and produce a Euclidean reality of discrete entities of different sizes contained within discrete and very often homogeneous social spaces" (Murdoch, 2006, p. 23).

One such theoretical approach to spatiality detracts its fundamental features – heterogeneity and practical correlation with different life practices that cannot be

одузима њене фундаменталне карактеристике – хетерогеност и практичну повезаност са различитим животним праксама које се не могу само свести на једну "парадигму" и тако одстранити. Чврсто тло којег се географија "дочепала" у виду квантитативне позитивистичке парадигме, ипак није било тако чврсто како се у почетном ентузијазму мислило. И сам Дејвид Харви као један од родоначелника *просторне науке*, одустаје касније од своје замисли "научне" географије дате у књизи *Explanation in Geography* (1969), те фокус истраживања, углавном под Лефевровим утицајем, ставља на критику односа капитализма, просторности и друштвене неједнакости. Географска наука тако бива заглављена између негативног историјског наслијеђа детерминизма и позитивистичке концепције која једноставно није била у стању да објашњава све комплексније друштвене промјене. Сам практични живот захтијевао је другачији приступ који би био у стању давати адекватне дговоре. Географско се, у ствари, тиче свеукупности односа човјека и просторности, а нити човјека нити просторност није могуће редуковати на факторе.

ПОСТСТРУКТУРАЛИСТИЧКА ПАРАДИГМА. НОВА ДЕСКРИПТИВНОСТ КРЕТАЊА

Постструктурализам, тако, описује друштвене и културалне системе који су отворени и динамични, константно у процесу "постајања" (*ibidem*, стр. 11). Постструктурализам отвара пукотине у претходним концепцијама једноставним питањем. На који начин је могуће објаснити "историчност" ових друштвено-просторних пракси, односно њихове промјене у историјском времену уколико је структура као таква непромјењива или барем далеко мање промјењива од форми које условљава? У оквиру литературне теорије из које постструктурализам, заправо, и стиче у географску науку то питање је постављено кроз критику сужавања и

simply downsized to a single paradigm. A firm ground that geography was „bestowed” with via a quantitative positivist paradigm was yet not so firm as it was believed at the beginning. David Harvey himself was one of *spatial science* pioneers but he later gave up his idea of a „scientific” geography as it was elaborated in his book *Explanation in Geography* (1969). Under the impact of Lefebvre, he switched his focus onto criticism of relations among capitalism, spatiality and social inequity. Thus, geographical science was stuck between the negative historical heritage of determinism and the positivist concept which simply was not able to provide explanation for all complex social changes. A practical living demanded a different approach that might deliver adequate answers. Actually, geographical refers to the overwhelming relation between man and spatiality but neither man nor spatiality can be reduced down to factors.

POST-STRUCTURALIST PARADIGM. NOVEL DESCRIPTIVENESS OF MOVEMENT

Post-structuralism describes social and cultural systems that are open and dynamic and keep "emerging" (*ibidem*, p. 11). It is post-structuralism that opens cracks in some earlier concept by asking a simple question. How is it possible to explain "historicism" of social-spatial practices, i.e. their historical changes if the structure itself is unchangeable or at least far less changeable than the forms it causes? Within the literary theory, from which post-structuralism was introduced into geography, this question is posed through criticism of narrowing and enclosing interpretations of a literary work down to a single exact and legitimate (beyond history)

затварања интерпретативних могућности књижевног дјела у само једно тачно и легитимно (ванисторијско) значење. У области географске науке, аналогно томе, отвара се питање својеврсне географске херменеутике у којој би сама просторност била посматрана као једна врста "текста", при чему би се у интерпретацији легитимно и равноправно појављивала различита значења. (Barnes and Duncan, 1992). Оваквим херменеутичким упливом долази до концепцијског и методолошког обогаћивања поимања и истраживања мјеста из превасходно морфометријског у значењско поље. Конкретно говорећи, приликом истраживања неопходно је мјесто посматрати/читати и као резултат различитих културолошких, друштвених и политичких пракси које се у њему налазе, аналогно, дакле, значењима у тексту.

У области друштвене географије тиме долази до отварања једног изузетно широког поља истраживања, али и теоријских и практичних проблема са којима се свака теорија интерпретације (Гадамер, 1978) мора суочити. Све оне карактеристике текста – проблем јединства значења, његове временске промјењивости и немогућности одређења неке фиксне тачке почетка, нестабилности и поливалентности присутне су и приликом проучавања самог мјеста. Кресвел (2004) ову новооткривену сегментацију аспектата географских проучавања практично објашњава користећи се примјерима које даје Џон Агњу. Агњу тако издаваја три компоненте, односно три "лица" која свако мјесто показује – 1. локацију (координате), 2. локалитет (нека врста конкретног материјалног склопа, морфолошких и материјалних карактеристика) и 3. значење (смисао који сваком мјесту, у ствари, даје неку цјеловитост и идентитет повезујући различите компоненте локалитета).

Какав је међусобни однос и природа ових хетерогених слојева? Локација представља универзалну референтност мјеста коју је могуће изразити неким конкретним пресециштем апстрактних геокоордината. Уколико би се мјесто сводило на локацију, задатак геонаука био би одавно успјешно довршен. Локалитет,

meaning. Analogue to this, geographical science opens a question of geographical hermeneutics in which spatiality itself is observed as a "text", in which process the interpretation would legitimately provide different meanings (Barnes and Duncan, 1992). It was hermeneutics that enriched the concept and methodology of perception and study of space and switched it from a morphometric to a meaning field. To be more precise, during a research it is necessary to observe/read a place as being a result of different cultural, social and political practices that dwell within it as it is a case with text meanings.

Within social geography, a vast field of study was introduced accompanied by theoretical and practical problems which every theory of interpretation must face (Гадамер, 1978). All the characteristics of a text – problems of uniform meaning, its time alterations and lack of a determined starting point, instability and polyvalence – are present when we study a place. Creswell (2004) explains this novel segmentation of aspects of geographical studies by using examples provided by John Agnew. Agnew singles out three components or three "faces" that each place displays – 1. *location* (coordinates), 2. *locality* (a specific material composition which has morphological and material characteristics) and 3. *meaning* (a meaning that provides each place with unity and identity by connecting different components of a locality).

What is the interrelationship and nature of these heterogeneous layers? Location stand for a universal referentiality of a place that is possible to express by using specific intersections of abstract geo-coordinates. If we narrowed down a place to a location, the task of geoscience would be long completed. On the other hand, locality expresses all the characteristics of a place that provide it with a specific outlook shaped by different procedures, processes and forces. For instance, it is a natural landscape and it

пак, изражава оне карактеристике мјеста који му дају одређени изглед формиран различитим захватима, процесима, силама.... То је нпр. неки природни пејсаж и представља наредни виши степен проучавања мјеста. Овај материјални склоп доступан нам је преко својих формалних карактеристика које се, углавном, проучавају као различити геоморфолошки или геометријски облици. Они се даље могу проучавати генеалошки и изражавати преко одређених квантитативних карактеристика. Очигледно је да овако схваћена географија *локалитета* према Пикелсу (1985) функционише на основу картезијанске онтологије простора, која суштину сваког просторног објекта своди на протежност – *res extensa*. Протежност, тј. димензионалност бива на тај начин постављена као непромјењива суштина простора и просторних објеката. На основу тога и методологија њиховог проучавања треба бити прилагођена тој суштини, што се превасходно односи на квантитативне методолошке поступке. Ово је управо домен онога што се назива просторна наука. Остали аспекти бивају занемарени, односно скрајнути из жиже интересовања као споредни, промјењиви и ненаучни.

Резултати феноменолошке и филозофије егзистенције показали су да је овај картезијански модел тек једна од могућих концепција просторности. Декартовска концепција протежности као супстанце само је једно од значења које просторност као таква има. Она се појављује превасходно као израз математизације укупне природе при чему се показала као најпогоднија цијло рационалном и техничком виђењу свијета. О томе управо говори наведени трећи сегмент мјеста – значење. Значење представља начин на који нам се нешто показује у својој суштини. Преко значења ствари објекти имају неки смисао за нас, односно бивју нам разумљиви и концептуално доступни. Свако истраживање јесте одређена интерпретација, а свака интрепретација према Хайдегеру (Хайдегер, 1985, стр. 170) нужно већ априорно барата са неким претпоставкама. Она није нити може

represents a next step in studying a place. This material composition is only available to us through its formal features which are mostly suited as different geomorphological or geometrical shapes. They can further be studied from a genealogical point of view and expressed through various quantitative characteristics. It is obvious that one such perception of geography of *locality* in line with Pickles (1985) functions on the basis of Cartesian ontology of space, which reduces the core of each spatial object down to extension – *res extensa*. Thus, extension or dimensionality becomes the unchangeable essence of space and spatial objects. Based on this, methodology of studies should comply with the essence, which firstly refers to quantitative methodological procedures. It is precisely the domain of what we refer to as spatial science. Other aspects are being neglected and put aside from the limelight as being secondary, changeable and non-scientific.

Results of phenomenology and philosophy of existence have shown that the Cartesian model is only one of potential concepts of spatiality. Descartes' concept of extension as a substance is only one of *meanings* that spatiality possesses. Firstly, it appears as an expression of mathematization of the whole nature in which process it has proved to be a most appropriate for the rational and technical perception of the world. It is precisely what the third segment of the place is – meaning. Meaning represents a manner in which something reveals itself in its own essence. It is meaning that provides objects with sense, i.e. the object become conceptually available and easier for us to understand. Each study is a certain interpretation and, according to Heidegger (Хайдегер, 1985, p. 170) each interpretation a priory addresses some assumption. It is not and cannot be deprived of earlier meanings. The consciousness never meets something that is meaningless but rather the objects are available only if they have a meaning.

бити лишена претходних значења. Никад се не догађа да се свијест сусреће с нечим што је без значења, него ствари бивају доступне само ако нешто значе.

Значења нам омогућавају како свакодневну комуникацију, тако и научна истраживања. Одређена значења се, такође, не морају подразумјевати – због тога је нужно приликом кориштења неког термина и објаснити шта он конкретно у том случају значи. Тако је значење термина *мјесто* у античком периоду било потпуно другачије од значења које му придаје нововијековна физика и то је видљиво из објашњења које су нпр. Аристотел и Њутн давали у својим концепцијама просторности. Руски географ Иван Митин (2007), такође, сматра да значења нису универзална и непромјењива. Њихову карактеристику историчности и међусобне условљености Митин изражава тако што мјесто посматра аналогно *палимпсесту*. Ова средњовјековна књижевна пракса писања текста преко текста, при чему је претходни текст могао бити реконструисан будући само дјеломично изbrisан, служи као ефикасна метафора Митину да би пластично изразио чињеницу полисемичности мјеста. Управо то жели нагласти и Агњу када издваја значења без којих мјесто не би било адекватно разумљиво. Постструктуралистичка географија због тога настоји да се у тематизацију просторности укључе и друга значења и њихове интерпретације које се, за разлику од просторне науке, не заснивају само на апстрактним и високо геометризованим и универзалним факторима.

Основне теоријске и методолошке карактеристике постструктуралистичке географије могуће је, према Мардоку (2006), сумирати на сљедећи начин: *Просторност је увијек производ пројамија различитих друштвених процеса и просторних пракси које су, готово по правилу међусобно супротстављене*. Конституирање одређеног простора стога је више ствар непрекидне и недовршиве конструкције и реконструкције његових значења, односно идентитета,

Meanings help us in everyday communication as it is the case with scientific studies. In addition, specific meanings are not obvious – therefore it is crucial to explain the meaning of a term once we decide to use it. Furthermore, the meaning of word *place* used to refer to something quite different in ancient times in comparison with the new age meaning in physics as explained by Aristotle and Newton in their concepts of spatiality. Ivan Mitin (2007), a Russian geographer, also believed meanings were not universal and unchangeable. Mitin explained the historicism and mutual condition by observing place as analogue to *palimpsest*. Mitin used an efficient metaphor of this medieval literary practice of text writing, in which a text could be reconstructed once it was partially deleted, in order to express the factual polysemy of a place. It was precisely what Agnew attempted to elaborate as he singled out meanings without which it would be impossible to adequately understand a place. Therefore, in an endeavor to thematize spatiality, post-structuralist geography attempts to include other meanings and interpretations which, unlike spatial science, are not based on abstract and highly-geometrical universal factors.

According to Murdoch (2006), it is possible to summarize basic theoretical and methodological characteristics of post-structuralist geography as follows: *Spatiality is always a product of interferences of different social processes and spatial practices which are, almost as a rule, mutually opposed*. Hence, constitution of a specific space is a result of incessant and unfinishable construction and reconstruction of its meanings and not a one-way petrified relation between the fundamental structure and determined forms.

Post-structuralism places all its answers to spatiality within the domain of social construct. If we want to approach the problem of spatiality objectively, it is crucial to avoid or even fully abandon the

нега што се ради о неком једносмјерном и петрифицираном односу утемељујуће структуре и детерминисаних форми.

Према томе, постструктурализам одговоре на сва питања просторности смјешта у домен друштвене конструкције. Уколико се настоји проблему просторности прићи објективно, потребно је избегавати и чак потпуно напустити питање о томе *шта* је мјесто као мјесто. Мора се напустити онтолошки начин размишљања и задовољити ониме што једино преостаје - регистровати непрекидно кретање и флукутацију никад затворене природе мјеста. Главни задатак постструктуралистичке географије постаје тако деконструкција доминантних просторних пракси. Простор сам по себи нема никакву суштину, својства нити моћ. Он се уопште и не може разликовати, односно издвојити као одређени ентитет који је различит од онога шта се налази у њему. У свом дјелу *Social Justice and the City* Дејвид Харви (Harvey, 1973, стр. 13) пише: Другим ријечима, нема филозофског одговора на питање које се намеће у вези са природом простора - одговор лежи у људској пракси. Питање "шта је простор" према томе јесте замијењено питањем "на који начин различите друштвене праксе стварају и користе различите концептуализације простора"

Харви тиме постулира темељну теоријску мисао постструктуралистичке географије која је касније (Massey, 1995 и 2005; Amin, 2004; Thrift, 2006) доживљавала своје различите реинтерпретације и проширења. Тако Еш Амин (Amin, 2004, стр. 34) сматра да су просторне формације настале путем просторних токова, међупозиционирања, порозности и релационалне повезаности. За основну крактеристику просторности он сматра континуирани флукс који увијек доводи до промјене структуре и карактеристика просторних објекта и релација. У овом непрестаном кретању које, према аутору и чини суштину просторности, једино што се може узети као детерминанта јесте релационалност. За Дорин Мејси (Massey, 2005, стр. 200) просторност се појављује на начин сусрета

question of *what* a place as a place is. We must abandon the ontological way of thinking and remain satisfied with the only thing left – incessant movement and fluctuation of the never enclosed nature of a place. It is the deconstruction of dominant spatial practices that now becomes the main task of post-structuralist geography. Space in itself has no essence, properties or power. It cannot be differed or singled out as a single entity different from what is within it. In his work *Social Justice and the City*, David Harvey (Harvey, 1973, p. 13) wrote: In other words, there is no philosophical answer to the question on the nature of space – the answer lies in the human practice. Hence, the question "what is space" is being replaced with the question "in which way do different social practices create and use different conceptualization of space".

Namely, Harvey posed a fundamental theoretical idea of post-structuralist geography which was later further reinterpreted and expanded (Massey, 1995 and 2005; Amin, 2004; Thrift, 2006). Ash Amin (Amin, 2004, p. 34) believes that spatial formations resulted from spatial movements, inter positioning, porosity and relational connection. He reckons that the basic feature of spatiality is a continuous flux which always causes changes in structure and characteristics of spatial objects and relations. According to the author, within this incessant movement which is the core of spatiality, the only determinant is relationalism. For Dorin Massey (Massey, 2005, p. 200), spatiality is evident through relational streams or trajectories between objects and processes. Spatiality itself possesses no firm inner structure or hierarchy of mutual relations. It rather narrows down to relationalistic ideas on space-time nodes in which networks of social relations intersect. Nigel Thrift (2006) determines the essence of spatiality by using the idea of *connectivity* and he completely rejects any possibility that connectivity, i.e. mutual connection among specific spaces, is hierarchical either by

релационалних струјања или трајекторија између објеката и процеса. Сама просторност нема некакву чвршћу унутрашњу структуру, а нити одређену хијерархију међусобних односа. Она се своди на релационалистички схваћене просторновременске чворове у којима се прожимају мреже присутних друштвених односа. Најцел Трифт (2006) суштину просторности одређује преко појма конективности (*connectivity*), при чему у потпуности одбације било какву могућност да је ова конективност, односно могућност повезивања поједињих мјеста, хијерархијски структурирана било према функцији или пак према величини. Просторност на тај начин бива виђена само као чиста *транстериторијалност*, где не постоје некакве унутрашње посебности на основу којих би било могуће издвајати просторне цјелине. Овдје је потребно примјетити да Хегелово инсистирање на значају сусретања и прожимања великих рељефних цјелина и интерпретација њиховог утицаја на дух народа и ток светске историје барем настоји дати некакво објашњење тих утицаја и прожимања (Хегел, 1951, стр. 93 и даље). Трифт, напротив само констатује транстериторијалност, не дајући никаква објашњења нити онога шта прелази и прожима се са чим, нити посљедица тог преласка! Амин (Amin, 2004, стр. 36) чак изричito саопштава да "нема одредљивих регионалних цјелина којима би се могло управљати.

ПОСТСТРУКТУРАЛИСТИЧКЕ НЕДОРЕЧЕНОСТИ

Релационистичка концепција просторности као темељна теоријска поставка доминантне већине постструктуралистичког географског покрета садржи озбиљна теоријска и методолошка ограничења. Мартин Џонс (2010) сажима их у неколико значајних питања на које релационизам не даје одговор и која погађају у саму срж проблема. За потребе овог рада издвојићемо само најбитније. Као прво ради се о томе да је заиста нужно дати адекватан

function or size. In this manner, spatiality is being perceived as pure *trans-territoriality* where there is no inner property upon which spatial units can be singled out. It is crucial to point out that Hegel's assertion on clash and interference of large relief units and interpretation of their impact on the spirit of peoples and course of history is actually an attempt to provide an explanation for those impacts and interferences (Хегел, 1951, p. 93 etc). As opposed to this, Thrift only singles out trans-territoriality without providing further explanation on *what* transits, *what* interferes and what the consequences of the transit are! Amin (2004, p. 36) exclusively states that "there are no determinable regional units which could be managed".

POST-STRUCTURALIST VAGUENESS

Relationalism concept of spatiality as a fundamental theoretical postulate of the dominant majority of post-structuralist geography comprises severe theoretical and methodological limitations. Martin Johns (2010) summarizes them into several pertinent questions that hit the core of the problem and to which relationalism cannot provide answers. For the purpose of this paper, we shall single out only the most relevant ones.

одговор на питање о врстама и природи самих релација између поједињих објеката. Уколико не желимо да појам релације остане апстрактан и тако празан и неупотребљив за конкретно објашњење, онда морамо дати и одговор о садржају тих релација. То прије свега подразумијева да се положи рачун о модусима, узроцима и контексту појаве и одвијања процеса. С друге стране, потребно је поред овог питања о начинима самих релација дакако дати одговор и на питање о томе шта јесте у релацији. Анализа врста објекта између којих се догађају везе је неизоставна. Питање о идентитету не смије бити тек тако прескочено. Уколико се то не уради онда имамо прилично парадоксалну ситуацију да говоримо о релацијама, при чему не знамо ништа о члановима те релације. Директна логичка посљедица овакве концепције јесте немогућност разликовања врста географских или било којих других објекта, тј. њихова потпуна унификација. Унификација објекта доводи и до унификације самих релација. Није само довољно рећи да се ради о непрестаном кретању, струји и флукусу, те тврдити да су мјеста једна врста чворова, пресјечишта вазда промјењивих у свом току и представити просторност као једну врсту сјечишта континуираних линија и токова. Ова могућност повезивања, конкективност, односно релационалност, као заиста битна карактеристика просторности, бива у ствари хипостазирана а феномен просторности редукован на сличан начин као што је то рађено у неким детерминистичким концепцијама критикованим управо од стране постструктуралистичке географије. Постструктурализам и релационалистичка географија, заправо, је само окренула "на главу" строги детерминизам. При томе, посматрајући ствари са научног, а не идеолошког становишта, имамо парадоксалну ситуацију да релационалистичка концепција остаје у власти детерминизма просто заумјајући супротну позицију, што је онемогућава да сагледа стварни проблем. Уколико се заиста жели покушати дати одговор на проблем просторности,

Firstly, it is crucial to provide an adequate answer to the question on types and nature of relations among specific objects. Unless we wish the term of relation to maintain abstract, empty and useless for a specific explanation, we should elaborate on the content of these realtions. By this we mean amplification of the mode, cause and context of a process. On the other hand, we should also provide an answer to *what* lies in a relation. The analysis of types of objects among which connections exist is inevitable. The question of identity should not be simply neglected. If we do so, then there emerges a paradox in which we speak of relations without knowing anything about the entities within one such relation. A direct logical consequence of this concept is inability to single out geographical or any other objects, i.e. we cannot fully unify them. It is the unification of objects that leads towards the unification of relations. It is not sufficient to say that there are constant movements, streams or flux or that places are simply types of nodes and intersections of variables and that spatiality is an intersection of continuous lines or flows. The connectivity, i.e. relationalism, as a pertinent feature of spatiality becomes hypostasized and the phenomenon of spatiality becomes reduced similar to some earlier determinist concepts that were criticized by post-structuralist geography. Post-structuralism and relationalist geography simply twisted severe determinism "upside down". In addition, if we assume a scientific and not an ideological stance, we face a paradox in which relationalist concept remains under the rule of determinism by simply taking an opposite stand, which disables it to see the real problem. If we truly wish to answer the question of spatiality, we should start addressing reasons for such types of spatial movements.

To regard *topos* as an accidental intersection means to give up from a true effort of a scientific research. According to Malpas (2011), the key reason for relationalists to "abandon" these issues is the

онда се морају почети давати одговори о разлозима такве врсте просторних кретња. Сматрати топосе случајним пресјециштима значи одустати од стварног напора научног истраживања. Према Малпасу (2011) главни разлог за "занемаривање" ових питања од стране сљедбеника релационизма налази одбијање савремених теоретичара да у оквиру проблема просторности разматрају и проблем границе. У оквиру релационалне концепције просторности феномен границе се дискредитује једним, надасве идеолошким потезом који се оправдава могућим злоупотребама које сваки појам и пракса границе носи са собом – могућим негативним вриједносним диференцирањем границом подијељених група. Могуће је закључити да релационална концепција просторности, настојећи да "оживи" окоштале просторне односе који се јављају као посљедица примјене апсолутне концепције, одлази у једну другу крајност. Ова се крајност манифестије у одрицању било какве концепције хијерархије просторних односа и негирању узрочно-посљедничких веза међу просторним појавама. Због тога Малпас (2011) с правом сматра да ова поплава релационог виђења простора/мјеста уопште није позитивно утицала на даље разјашњавање појма просторности, него напротив, наводи да се дододило обратно – "нерефлектирано мућкање просторним окретом замрачило је појмове и ограничило критичку евалуацију!" Сам феномен просторности више није у фокусу истраживања, пошто се, како то истиче аутор, више ради о тзв. просторној политици.

ПЛАТОНОВ ФАРМАКОН ЗА ПОСТСТРУКТУРАЛИСТИЧКУ ГРОЗНИЦУ

Теоријске контроверзе, а прије свега замах и утицај релационизма и постструктурализма, нарочито његово неселективно и некритичко прихватање у домену географске науке, још једном показују неопходност проучавања историје филозофије. Ма колико савременост

rejection of modern theoreticians to discuss issue of boundary within the issue spatiality. Within the framework of relationalist concept of spatiality, the boundary phenomenon is being discredited by an ideological attempt, which is further justified by potential misusage that the idea and practice of the term boundary carries – the potential negative value-based differentiation of groups divided by boundaries. It is plausible to infer that relationalist concept of spatiality, in an attempt to "revive" firm spatial relations that result from the application of absolute concepts, pushes itself to the extreme. This extreme is manifested through abandonment of any hierarchical concept of spatial relations and through negation of causal connection among spatial phenomena. Therefore, Malpas (2011) rightfully believes that the abundance of relation-based stance on space/place did not positively affect further illumination of spatiality. On the contrary, quite an opposite thing happened – "a non-reflected stir of spatial twist blurred terms and limited any critical evaluation!" the phenomenon of spatiality is no longer in the limelight because, according to the author, now it is more of a so-called spatial policy.

PLATO'S PHARMAKON FOR POST-STRUCTURALIST FEVER

Theory of controversy, and above all the emerging impact of relationalism and post-structuralism and their non-selective and non-critical acceptance within the field of geographical science, once again point out the necessity to study history of philosophy.

сматра да свој научни и цивилизацијски пут пролази извorno и аутентично, ипак се показује да је античка филозофија мислила много више него што се то може или можда жели данас признati. Проблеми на које наилазимо у рецентним радовима који тематизују простор нису пред нама први пут. Још мање су то рјешења која нам се постструктуралистичком географијом нуде (релационализам), нити су пак то својеврсна одустајања од хватања у коштац са проблемом (Харви). Античка је филозофија показала много више храбости и одговорности, иако улози нису били ништа мањи. Тамо где је некад била опасност софистичке манипулативне релативизације, данас је она узела, како то Малпас луцидно примјећује, лик политike просторности. Научну одговорност потребно је наравно задржати и према резултатима постструктурализма који сигурно нису занемарљиви и неважни.

Једна од кључних поставки релационализма јесте, како смо видјели, непрестаност процеса промјене. Она је непосредно повезана или тачније изведена из концепције непостојања неке врсте идентитета. Све је у непрестаном растакању, а оно што преостаје и што може бити предмет јесте сама повезаност, односно конективност. Ово је био одговор на теорије које су потцртавале крутост и детерминизам просторних односа као и позитивистичко-геометријску редукцију просторности на доминантне факторе. Управо овакву теоријску дуалистичку позицију, односно апорију налазимо као централни мотив критике Платонове (Парменид, Тимај, Софист...) али и Аристotelове (Физика) филозофије. Њихов мисаони напор имао је за циљ изналажење средњег рјешења које би помирило парменидовску позицију непокретног бивствовања и Анаксагорино (хераклитовско, dakle) учење свеопштег кретања, односно континуума. И једна и друга позиција водиле су неразрјешиве апорије, аналогно релационизму и детерминизму у оквиру географске науке. Било је потребно прво показати њихову неодрживост и научну неоснованост, а потом покушати изнаћи концепцију која би

Despite the fact that modern age believes that its science and civilization are authentic and genuine, ancient philosophy had thoughts superior than it is acknowledged nowadays. The problems we encounter in recent papers on space are not so novel. These are not solution offered to us by post-structuralist geography (relationalism) nor are they abandonment from coping with a problem (Harvey). Ancient philosophy demonstrated more courage and responsibility although the stakes were just as high. Maplas lucidly inferred that an earlier threat from Sophist manipulative relativization is currently present in the form of spatiality policy. Naturally, scientific accountability should be maintained even in case of post-structuralist results, which are certainly worth paying attention to.

As we have seen, one of major postulates of relationalism is the incessant process of alterations. It is directly connected with or drawn from the concept of non-existence of an identity. Everything keeps decomposing and what is left and might be an object is the connectivity itself. This was an answer to theories that advocated rigidness and determinism of spatial relations as well as to the positivist-geometrical reduction of spatiality into dominant factors. It is one such dual theoretical stance, i.e. a priori, that is a central motif of criticism on Plato's (Parmenides, Timaeus, Sophist...) and Aristotle's (Physics) philosophy. Their cognitive effort aimed at a mean solution that might have reconciled Parmenides' position of immovable existence and Anaxagoras' (and Heraclites') study on the general movement, i.e. continuum. Both stances ran an unsolvable apory, analogue with relationalism and determinism within the geographical science. It was crucial first to demonstrate their unsustainability and scientific futility and then attempt to design a concept that would simultaneously preserve identity of objects and enable their movement, connectivity and alterations. It

истовремено чувала одређени идентитет објекта или и омогућавала њихово кретање, конективност и промјењивост. У овом раду није могуће дати приказ и генезу развојних фаза античке филозофије, односно онтологије просторности. Приказаћемо само основне црте Платонове изузетно прецизне критике, дате у дијалогу Парменид (Платон, 2002), која никако не може заобићи и постструктуралистичку географију. Заиста је невјероватна сличност позиције коју у погледу природе свијета и просторности заузима Анаксагора и позиције релационализма. За Анаксагору је свијет једна врста континуума, непрекидног кретања и спајања свега са свачим које је могуће пошто се у свакој ствари садрже сјемена свих других ствари. Није потребно посебно наглашавати да је конективност, кључни термин релационализма заправо главни стуб Анаксагорине концепције, без обзира како он то формулише и именује. Нису ли ријечи Дорин Мејси (Massey, 2005, стр. 9–11) о просторности као *сусрему релационалних струјања или трајекторија између објеката и процеса* својеврсни ехо Анаксагориног тумачења свијета као онтолошког континуума. У њима се засигурно чује његова поставка свијета као поља бића у којем непрекидно долази до мијешања и флукса. Ако је тако, онда се Платонова критика Анаксагоре (Платон, 2002, стр. 144–145) односи и на Мејси. А критика је заиста разарајућа и састоји се у тези да су концепције попут Анаксагорине (заправо све чисто релационалистичке концепције), базиране на парадоксалном принципу којег Брамбай (Brumbaugh, 1961, стр. 108) формулише као "учешће неидентитета". То практично значи да такве теорије постулирају међусобне релације, али при томе уопште не издвајају и не разликују модусе егзистенције самих учесника односа. Као директна посљедица оваквих учења јавља се својеврсни парадокс – инсистирајући на разлици релационализам завршава у апсолутном неидентитету. Платонове анализе из Парменида то јасно показују. Он сматра да уколико имамо непрестано кретање, онда је оно које се креће заправо стално у нечему другом, у

is impossible for this paper to outline the genesis of development of ancient philosophy, i.e. ontology of spatiality. We shall only outline Plato's precise criticism elaborated in Plato's Parmenides (Платон, 2002), which also refers to post-structuralist geography. There is an astonishing resemblance between Anaxagoras and relationalism positions on the nature of world and spatiality. Anaxagoras believed that the world was a continuum, the incessant movement and merge of things, which was possible due to the fact that each thing contained seeds of other things. It is understandable that connectivity, being a key term of relationalism, is actually the key pillar of Anaxagoras' concept, regardless of how he defined and named it. It is Dorin Massey's (Massey, 2005, p. 9–11) words on spatiality as *an encounter of relational streams or trajectories among objects and processes* that echo Anaxagoras's interpretation of the world as an ontological continuum. Her words reflect his idea of the world as a field full of beings in which there are the constant mixing and flux. If so, then Plato's criticism on Anaxagoras (Платон, 2002, p. 144–145) refers to Massey as well. This criticism is indeed devastating and is based on the thesis that concepts such as the one of Anaxagoras (all purely relationalist concepts actually), are created upon a paradox which Brumbaugh (Brumbaugh, 1961, стр. 108) formulates as "participation on non-identity". It practically means that such theories postulate mutual relations without differentiating the existence mode of participants in these relations. There is a paradox consequence of such studies – relationalism insists on differences but ends up in an absolute non-identity. It was clearly indicated in Plato's Parmenides. He believed that if we are in a constant movement, then the moving entity is present in *something else*, another place, or another intersection as stated by Massey. Furthermore, if an entity is present in something else, it is impossible to make difference of otherness, which implies that it cannot be regarded as otherness by

другом мјесту, односно у другом чворишту или пресјецишту како то каже Мејси. Уколико је, пак, стално у другом онда није могуће уопште направити разлику између тих другости, а тиме нити логички оправдано тврдити да је то другост. Ако нема идентитета, онда нема ни толико тражене другости. Платону је циљ да покаже да није могуће направити идентитетску дискриминацију нити између поједињих бића, нити између самих мјеста уколико се тек пуко слиједи логика Анаксагориног поља бића, односно релационизма. Платон не стаје само на овој критици, него тражи да концепција *неидентитетног учешћа* пружи одговор и о могућности проучавања једног таквог простора. Његова аргументација против онтолошког и епистемолошког заснивања једне релационалистичке науке потцртава нужност постојања границе мишљене у суштинском смислу. Платон сматра да уколико је просторност некаква цјелина и ако се састоји од мјеста, онда она нужно мора имати неку границу, мора на неки начин бити разграничена од других (Платон, 2002, стр. 145). Ако има границу, онда има и крајности. Ако има крајности има и средину. Имати границу, односно крајеве и средину значи имати и неку шему. Шема је у овом случају представља неку врсту структурног распореда дијелова и услов је могућности научног проучавања. Познавати неки објект нужно значи познавати ту шему, односно структуру и њене узроке. Ако нема границе, ако дакле нема одредљивих регионалних цјелина као што у релационализму тврди Амин, онда нема нити могућности било каквог методолошког поступка, па ни научности у изворном смислу те ријечи. Ако нема издвојивих цјелина, односно идентитета није могућа нити њихова концептуализација, ма како ти идентитети били флуидни. Релационистичкој парадигми од епистемолошког апарата на располагању стоји само оно што је у антици, конкретно за Аристотела, сматрано само почетком истраживања – кретање (кинесис) као тек емпириски увид у проблем топоса (Трифуновић, 2013).

pure logic. If there is no identity, there is no otherness. Plato wanted to demonstrate that it was impossible to perform an identity discrimination among beings or places by simply following Anaxagoras' logics on field of beings, i.e. relationalism. This is not where Plato's criticism ends. He demands that the concept of *non-identity participation* provides an answer on studying one such place. His arguments against an ontological and epistemic foundation of a relationalist science implies a necessity to determine boundaries in their essence. Plato believed that, if spatiality was a unit and it comprised of places, it was crucial to set boundaries and delineate it from others (Платон, 2002, p. 145). If there is a boundary, there is a limit. If there is a limit, there is a middle. To have a boundary, end and middle means to have a scheme. In this instance, the scheme is a structural distribution of parts which make it possible to study from a scientific point of view. Knowing an object necessarily means knowing a scheme, its structure and causes. If there are no boundary and determined regional units as advocated by Amin, there is no opportunity to design a methodological approach or authentic science. If there are no determined units, i.e. identities, it is impossible to conceptualize them regardless of the fluidity of identities. Among the epistemic apparatus, the relationalism paradigm disposes only of kinesis that stands for an empiric introduction into the *topos* problem, as it was the case with ancient times and Aristotle (Трифуновић, 2013).

Being sensitive to Plato's words means standing up for your position. Relationalism is becoming an ideology of spatiality as it misses to critically observe its own theoretical premises and cannot move further from the initial step of an empirical evidence of *kinesis*.

Имати слуха за Платонове ријечи значи морати полагати рачун за своје ставове. Релационализам пропуштајући да критички сагледа властите теоријске премисе и остајући заглављен на почетном кораку емпиријске евиденције *кинесиса* постаје све више идеологија просторности.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ/REFERENCES:

- Amin, A. (2004). Regions Unbound: Towards a New Politics of Place, *Geographiska Annaler*. 86 B.
- Arild, Holt-Jensen (2009). Geography: History and Concepts. London: SAGE
- Barnes, T., J., Duncan, J., S. (1992). Writing worlds: discourse, text and metaphor in the representation of landscape. London, New York
- Башлар, Г. (2005). Поетика простора. Градац
- Brumbaugh, R. (1961). Plato on the One. The Hypothesis in the Parmenides. New Haven: Yale University Press
- Гадамер, Х., Г. (1978). Истина и метода, Сарајево: Маслеша
- Jones, M. (2010). Limits to think space relationaly. International Journal of Law in Context. 6.3 (<http://journals.cambridge.org>. Приступљено 04.03.2012. године)
- Kresswell, T. (2004). Place. A short Introduction. Oxford: Blackwell Publishing
- Malpas, J. (2011). Putting Space in Place: Philosophical Topography and Relational Geography. Environ Plan D vol. 30 no. 2.
- Massey, D., B. (1995). Spatial divisions of labor: Social structures and the geography of production, 2nd edition. New York: Routledge
- Massey, D., B. (2005). For Space. London: SAGE
- Mitin, I. (2007). Mythogeography: Region as a palimpsest of identities. In L. Elenius, ed. & C. Karlsson (Eds.), Cross-cultural communication and ethnic identities (pp. 215–225). Lulea, Switzerland: Lulea University of Technology
- Murdoch, J. (2006). Poststructuralist geography – a guide to relational space. London: SAGE
- Pickels, J. (1985). Phenomenology, Science, and Geography: Spatiality and the Human Sciences. Cambridge: Cambridge University Press
- Платон (2002). Парменид. Загреб: Деметра
- Трифуновић, М. (2013). Аристотел у Крајини. Појам краја у Аристотеловој филозофији простора. Зборник радова поводом обиљежавања двадесетогодишњице рада Географског друштва Републике Српске. Бања Лука: Географско друштво Републике Српске
- Thrift, N. (2006). Space – Theory, Culture and Society. no. 2.
- Хајдегер, М. (1985). Битак и вријеме. Загреб: Напријед
- Harvey, D. (1973). Social Justice and the City. Athens: University of Georgia Press
- Хегел, Г., В., Ф. (1951). Филозофија повијести. Загреб: Култура

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ

Мирјана Гајић¹, Снежана Вујадиновић¹ и Срђа Поповић²

¹Географски факултет, Универзитет у Београду, Србија

²Факултет за Медитеранске пословне студије, Тиват, Црна Гора

Сажетак: Овај рад има за циљ да анализира све изразитији феномен у свету, заснован на контрадикторном односу између глобализације и културног идентитета. Глобализација је вишедимензионални феномен који обухвата не само економске компоненте, већ и културне, идеолошке, политичке и друге. Глобализација представља сложен процес који интегрише бројне факторе чије је међусобно деловање на глобалном нивоу постигнуто захваљујући експанзији знања, технолошких достигнућа и информација ван државних граница. Утицаји подстакнути глобализацијом испољавају се у низу промена у економској, политичкој, социјалној и посебно културној сфери, која је предмет истраживања овог рада. Појам глобалне вредности најчешће се поистовећује са вредностима западних култура (американизација, вестернизација), а утицаји глобализације се испољавају кроз њено деловање на националне културне обрасце. У бројној литератури и дебатама износе се различита гледишта односа глобализације и културе, али се суштина конфликта заснива на супротним тезама које осликају њен „двојственилик“. Прва теза је заговорник негативног утицаја глобализације на хомогене националне и локалне културе, а друга даје предност различитостима културних садржаја, изражених кроз космополитску културу која не поништава осећање националне припадности. Аутори у раду анализирају различита тумачења комплексног односа културе и глобализације и указују на позитивне и негативне ефекте који проистичу из односа и веза на релацији глобално – локално.

Кључне речи: глобализација, глобалне вредности, културни идентитет, глокализација

Original scientific paper

GLOBALIZATION AND CULTURAL IDENTITY

Mirjana Gajić¹, Snezana Vujadinovic¹ and Srđa Popović²

¹Faculty of Geography, University of Belgrade, Serbia

²Mediterranean Buisness Studies College, Tivat, Montenegro

Abstract: This paper aims to analyze an important phenomenon of our world, namely the contradictory relationship between globalization and cultural identity. Globalization is a multidimensional phenomenon that encompasses not only economic components but also cultural, ideological, political and other. Globalization in its archaic forms goes back to ancient history and roots linked to the emergence and spread of human society. The modern form reached in the second half of the 20th century, and the intensity and the culmination of the 80s and early 90s of the 20th century (the global age, postindustrial and postmodern age). Globalization is a complex process that integrates a number of factors whose interaction of globally achieved thanks to the expansion of knowledge, technologies and information across national borders. Impacts encourage globalization manifested in a series of changes in economic, political, social and especially cultural sphere, which is the subject of this paper. The concept of global values, commonly identified with the values of Western culture (americanization, westernization), and the effects of globalization is manifested through its effect on the national cultural forms. In literature and discussions amount to be different points of view the relation between globalization and culture, but the essence of the conflict based on opposing theses that reflect the "dual character" of cultural globalization. The first is a proponent of the negative impact of globalization on homogeneous national and local culture, while the other prefers diversity of cultural content, expressed through the cosmopolitan culture that does not negate the sense of national belonging. The authors in this paper analyze different interpretations of a complex relationship between culture and globalization and to emphasize the positive and negative effects arising from the relationships and connections between the global and the local.

Key words: globalization, global values, cultural identity, glocalisation

УВОД

У раду се анализира контрадикторан однос између глобализације и културног идентитета. Глобализација се најчешће дефинише као скуп сложених друштвених процеса који обухвата широк спектар економских, политичких и културних тенденција у савременом свету (Prasad and Prasad, 2006). Она се често доживљава као почетак нове фазе у историји човечанства – слободан проток људи, робе, капитала, услуга, идеја и вредности, све мање ограничених на географски простор. Глобализација интензивира односе и интеграцију простора и активности, преуређује и трансформише привредне, политичке, друштвене и културне односе између земаља, региона и читавих континената истовремено их ширећи, снажећи и убрзавајући (Hopkins, 2002). Њен крајни циљ је глобална интеграција, односно обједињавање света тако да не постоји простор који може бити у потпуности изолован и искључен из тог јединственог тока (Вулетић, 2000, 2009; Vuletić, 2003; Miloradović, 1999; Newman and Kliot, 1999; Soros, 2002; Stiglitz, 2007; Crouch, 2009). По мишљењу Gidensa (2003), глобализацијом се врши „умрежавање локалног“ кроз ширење и интензивирање односа између локалних и удаљених догађаја.

Тумачење појма глобализације представља поље сукоба различитих концепција. Чак и аутори који негирају глобализацију не могу да оспоре чињеницу да је ниво културних веза и размене информација на квалитативно највишем нивоу у људској историји, и по први пут има планетарно распострањење (Held et al., 1999). Свет постаје међусобно интегрисан и све што се догађа локално, може се одразити и глобално.

Брзина промена које са собом носи глобализација отвара питање ваљаности постојећег методолошко-истраживачког апарата друштвених наука, као и то у ком смеру и на који начин треба заснивати истраживања: на методолошком индивидуализму, национализму или космополитизму (Paić, 2008). Код истраживања културног аспекта глобализације

INTRODUCTION

The paper analyzes the contradictory relationship between globalization and cultural identity. Globalization is often defined as a set of complex social processes that involves a wide range of economic, political and cultural trends in the modern world (Prasad and Prasad, 2006). It is often seen as the beginning of a new phase in the history of mankind - the free flow of people, goods, capital, services, ideas and values, less limited to the geographical area. Globalization is intensifying relations and integration of facilities and activities, redesigning and transforming the economic, political, social and cultural relations between the countries, regions and entire continents, spreading, strengthening and accelerating them at the same time (Hopkins, 2002). Its ultimate goal is global integration, that is, unification of the world so that there is no area that can be completely isolated and excluded from the single stream (Vuletić, 2000, 2009; Vuletić, 2003; Miloradović, 1999; Newman and Kliot, 1999; Soros, 2002; Stiglitz, 2007; Crouch, 2009). In the view of Gidens (2003), "local networking" is being done by globalization through the expansion and intensification of relations between the local and remote events.

Interpretation of the concept of globalization is a field of conflict of different conceptions. Even authors who deny globalization cannot deny the fact that the level of cultural relations and exchange of information is on qualitatively highest level in history, and the first time has the planetary distribution (Held et al., 1999). The world is becoming integrated and all that is occurring locally can also be reflected globally.

The pace of change brought about by globalization raises the question of the validity of the existing methodological - research apparatus of social sciences, as well as in which direction and how the research should be based: on the methodological individualism, nationalism or cosmopolitanism (Paić, 2008). In studies of the cultural aspect

те су потешкоће посебно изражене, с обзиром на чињеницу да се кроз културу преливају и питања о идентитетима, укусима и животним стиловима.

Унеско дефинише културу као скуп препознатљивих духовних, материјалних, интелектуалних и емоционалних карактеристика друштва или друштвене групе, који обухвата, не само уметност и књижевност, већ и начин живота, систем вредности, традиција и веровања (UNESCO, 2002). Култура представља образац мишљења, осећања и деловања које свака особа стекне у детињству и затим примењује кроз читав живот (Hofstede, 2001). Сложеност истраживања културе надовезује се на сложеност истраживања и дефинисања појма глобализације, тако да њихов међусобни однос и узрочно-последичне везе представљају комплексно поље истраживања. За одређену групу културолога, култура је урођена, за друге је она научена и стечена. Поједини сматрају да је она израз оног најбољег и најдуховнијег у човеку, док је за друге она израз полирања ума. Поједини аутори сматрају да је култура израз начина живота човекове заједнице, док је за друге она производ уског броја истинских стваралаца (Đorđević, 2009). С обзиром да чини јединство материјалног и духовног стваралаштва, култура представља битан сегмент сваког друштвеног система. У њој су садржани национални елементи, језик, религија, традиција, културно наслеђе и етика као главне одреднице културног идентитета. Културни идентитет је процес у ком се директно сучељавају потребе за универзалацијом појединих култура и неминовност поштовања свих посебности. Тим процесом се утемељују кључне и битне културне вредности. Тражење културног идентитета постаје функција културе, а потврђивање личног идентитета захтева међусобну комуникацију (Кокотовић, 2005). Изградња културног идентитета условљена је друштвеним, политичким и економским чиниоцима, а његове промене су изложене утицају глобалних вредности.

У дебатама о глобализацији покренута су питања везана за појам глобалних вредности.

of globalization the difficulties are particularly pronounced, given the fact that the questions of identity, tastes and lifestyles are presented through culture.

UNESCO defines culture as the set of distinctive spiritual, material, intellectual and emotional characteristics of the society or social group, which includes not only art and literature, but also lifestyle, value system, traditions and beliefs (UNESCO, 2002). Culture is a form of thinking, feeling and acting that each person acquires in childhood and then applies throughout life (Hofstede, 2001). The complexity of the research of culture adds to the complexity of research and defining the concept of globalization, so that their mutual relationship and causality is complex field of research. For a certain group of culturologists, culture is innate, for others it is learned and acquired. Some believe that it is an expression of what is best and most spiritual in man, while for others it is an expression of the mind polishing. Some authors believe that culture is an expression of lifestyle of human community, while for others it is the product of a narrow number of true creators (Djordjević, 2009). Given that it makes the unity of material and spiritual creativity, culture is an important segment of every social system. It contains national elements, language, religion, tradition, cultural heritage and ethics as the main determinants of cultural identity. Cultural identity is a process in which the need for universalization of certain cultures and the necessity of respecting all the specifics are directly faced. Key and essential cultural values are founded by this process. Search for cultural identity becomes a function of culture, and personal identity verification requires mutual communication (Kokotović, 2005). The construction of cultural identity is conditioned by the social, political and economic factors, and the changes are subject to the impact of global values.

In the debates on globalization questions have been triggered related to the concept of global values. Many authors believe that the

Бројни аутори сматрају да су Европљани створили прву светску глобалну културу (Miloradović, 1999). Стварањем колонијалних царстава поједињих европских држава у простору изван географских граница Европе, многи народи су дошли под утицај европске културе, при чему су важну улогу имала путовања и комуникације. С обзиром да су колонијални поседи били анекси матичних земаља, захваљујући политичкој и привредној моћи поједине европске државе су постале глобална царства. У различитим формама и на различите начине, империјалистичке државе успеле су да одрже тесне везе са прекоморским колонијама (Golić, 2008). Примат западне културе наставио се до данас, али с том разликом да њену главну перјаницу представљају САД. Из тог разлога, појам глобалних вредности најчешће се поистовећује са вредностима западних култура (вестернизација), а утицали глобализације се испољавају кроз њено деловање на локалне и националне културне обрасце.

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ЖРТВА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Присутна су различита гледишта односа глобализације и културе, али се суштина „конфликта” заснива на супротним тезама које осликају њен двоструки лик. По мишљењу Речујлића (2003), управо тај двоструки лик света и глобализације представља суштинско обележје културне сфере. Глобализација у култури може значити обогаћење њених садржаја, али и свођење културног плурализма на монизам односно угрожавање плурализма културних идентитета. Различити ставови о овом питању поделили су теоретичаре културе на критичаре глобализације, заговорнике негативног утицаја глобализације на хомогене националне културе и оне који у глобализацији виде позитивну страну дајући предност различитостима садржаја. Први су заговорници тезе да глобализација води хомогенизацији, вестернизацији и

Europeans have created the world's first global culture (Miloradović, 1999). By the creation of the colonial empires of some European states in space outside the geographical boundaries of Europe, many nations have come under the influence of European culture, and travels and communication played an important role. Since the colonial properties were Annexes of home countries, due to political and economic power some European countries have become global empires. In different forms and in different ways, imperialist countries have managed to maintain close ties with overseas colonies (Golić, 2008). The primacy of Western culture has continued to this day, but with the difference that the United States represents its main plume. For this reason, the concept of global values is usually identified with the values of Western cultures (Westernization), and the impacts of globalization are manifested through its actions on the local and national cultural patterns.

CULTURAL IDENTITY AS A VICTIM OF GLOBALIZATION

Different views of the relationship of globalization and culture are present, but the essence of "conflict" is based on opposing theses that reflect its dual character. In the opinion of Pečujlić (2003), it is this dual character of the world and globalization that represents an essential feature of the cultural sphere. Globalization in culture can mean enrichment of its content, but also the reduction of cultural pluralism to monism, that is, endangering the pluralism of cultural identities. Different views on this issue have shared culture theoreticians to critics of globalization, advocates of the negative impact of globalization on homogeneous national cultures and those who see globalization as a positive side by giving priority to the diversity of content. The first are the proponents of the thesis that globalization leads to homogenization, Westernization and

американизацији, а други сматрају да су њене последице хетерогенизација, креолизација и хибридизација.

Утицај глобализације у културној сфери се генерално најчешће посматра у негативном контексту. Културни идентитет је својеврсно наследство, континуитет са прошлочђу, колективно благо заједница које треба заштитити и очувати, иначе може бити изгубљено. Глобализација је као плима захватила свет, различите културе, доносећи тржишну, брендiranу хомогенизацију културног искуства, чиме је културни идентитет у различитом степену угрожен. Глобализација се повезује са уништавањем културних идентитета и ширењем хомогенизоване, западњачке потрошачке културе – западни културни империјализам (Shepard and Hayduk, 2002). Услед стандардизације културних садржаја долази до хомогенизације животних стилова, укуса и забаве (Pečujlić, 2003). У таквим приликама, под притисцима универзалних западних вредности националне културе губе своју аутентичност. Гушење националне културе прелива се и на лични ниво, тако да хомогенизација подједнако погађа и појединца и заједницу. То значи да процес глобализације у култури носи у себи опасност губљења појединачних културних идентитета сводећи их на ниво поједностављене глобалне униформираности, а без идентитета у глобалном друштву остајемо непрепознатљиви као припадници појединачних култура. На тај начин, појединац остаје ускраћен за једну од основних потреба човека, потребе да има своје корене и припадност заједници.

У оквиру критика хомогенизације, акценат се ставља на глобализацију као вестернизацију, американизацију, мекдоналдизацију, кокаколизацију и масовну културу. Амерички културни империјализам у садејству са осталим сегментима акуелне политике врши американизацију уз помоћ „тврде и меке моћи“. Њен циљ није само економски или културни, већ је превасходно политички јер „американизација утиче на начин на који људи мисле о политици“. Та критика је јако жива

Americanization, and others think that its effects are heterogenization, creolization and hybridization.

The impact of globalization in the cultural sphere is generally the most commonly viewed in a negative context. Cultural identity is a sort of succession, continuity with the past, the collective treasure of communities that should be protected and preserved or otherwise it could be lost. Globalization like a tide engulfed the world, different cultures, bringing the market, branded homogenization of cultural experience, by which a cultural identity is threatened in varying degree. Globalization is associated with destruction of cultural identities and expansion of homogenized, Western consumer culture - Western cultural imperialism (Shepard and Hayduk, 2002). Due to the standardization of cultural content it comes to homogenization of lifestyles, tastes and entertainment (Pečujlić, 2003). In such circumstances, under the pressures of universal Western values, the national cultures lose their authenticity. Choking of national culture spills on a personal level, so that homogenization equally affects both the individual and the community. This means that the process of globalization in culture runs the risk of losing individual cultural identities reducing them to the level of a simplified global uniformity, and without identity in a global society we remain unrecognizable as members of certain cultures. In this way, the individual remains underprivileged for one of the basic human needs, need to have its roots and community affiliation.

In the context of criticism of homogenization, an emphasis is placed on globalization as Westernization, Americanization, McDonaldization, Coca-colonization and mass culture. American cultural imperialism in conjunction with other segments of actual policy performs Americanization with the help of "hard and soft power". Its goal is not only economic or cultural, but is primarily a political as "Americanization affects the way people think

„у свим срединама које се осећају угроженим империјализмом америчке културе и вредности оличеним у широком спектру промена под заједничким називом глобализације” (Đorđević, 2009). Хиперпродукција западних и америчких вредности у култури тежи подређивању осталих култура америчким културолошком коду. Таква глобализација се остварује помоћу монопола западних мултинационалних компанија, које доминирају у сфери културне и информационе дистрибуције.

Значајну улогу у обликовању културног простора имају производи масовних медија и продукцијских кућа. Медији доводе до стварања сличних културних образца, заснованих на доминантним вредностима капиталистичког система који је и економски и културни: и „пут развоја” и „начин живота” (Aracki, 2011; Reljić, 2003). У таквим условима главни производ глобалне културе представља тзв. глобални изоморфизам, који подразумева све већу институционалну сличност у друштвима у којима владају различите друштвене прилике (Padežanin, 2011). Слике које непрестано доносе телевизија и интернет детерриторијализују духовни живот, формирају културу богату глобалним информацијама (Kaludjerović, 2009). У таквом информатичком окружењу, притисак на земље у развоју и традиционалне културе да прихвате елементе доминантне западне културе је велики (Featherstone, 1995). Због тога су глобални медији претња културној разноврсности, јер фаворизују развој хомогене културе или „монокултурализма” (Marsella, 2005). Медији већ одавно нису само средство којим се информације преносе с краја на крај света, него и инструмент којим се остварује културна и информативна хегемонија западних култура (Aracki, 2011). Негативни ефекти културне глобализације исказују се кроз наметање масовне културе и вредности које су њено обележје, што доводи до редуковања културних специфичности и идентитета малих народа (Шабић и др., 2011). При томе долази до губљења лингвистичког идентитета и прихватања мултикултурализма који поништава елементе индивидуалности

about politics”. This criticism is very much alive "in all environments that feel threatened by imperialism of American culture and values embodied in a wide variety of changes under the name of globalization" (Djordjević, 2009). Overproduction of Western and American values in the culture tends to subordination of other cultures to American cultural code. Such globalization is achieved through the monopoly of Western multinational companies, which dominate in the sphere of cultural and information distribution.

The mass media and production houses products have a significant role in shaping the cultural area. The media lead to the creation of similar cultural patterns, based on the dominant values of the capitalist system that is both economic and cultural: the "path of development" and "way of life" (Aracki, 2011; Reljić, 2003). In such conditions, the main product of global culture is the so-called global isomorphism, which involves increasing institutional similarity in societies ruled by different social conditions (Padežanin, 2011). The images constantly brought by television and internet deterritorialise spiritual life, form a culture rich in global information (Kaludjerović, 2009). In such an IT environment, the pressure on developing countries and traditional cultures to accept elements of the dominant western culture is big (Featherstone, 1995). Therefore, the global media are a threat to cultural diversity, as they favour the development of a homogeneous culture or "monoculturalism" (Marsella, 2005). The media has long been not just a means by which information is transmitted from one end of the world to the other, but also a tool to exercise cultural and informational hegemony of Western cultures (Aracki, 2011). The negative effects of cultural globalization are carried through the imposition of mass culture and values that are its hallmark, leading to a reduction of cultural specificities and identities of small nations (Шабић и др. 2011). Moreover, it comes to the loss of linguistic identity and acceptance of multiculturalism, which annuls

поједињих народа (културна асимилација). Глобални медији су трасирали пут ширењу конзумеризма и брендоманије. Они улазе у сферу људске приватности. Индивидуе чине изборе сагласно својим потрошачким навикама. Реч је о „повећању потрошачких очекивања и аспирација независно од куповне моћи” (Skler, 2003). Кроз конзумеризам се огледа економска, културна и медијска страна глобализације. Робне марке – „бренд”, или „лого”, постали су важнији и од самог производа. У културном смислу, продаје се животни стил. Конзумеризам је истовремено и начин живота, док је брендоманија есенција конзумеризма, односно, потрошачког друштва.

Појам мекдоналдизација, односно мекдоналдизација културе означава јасну усмереност културне политike да буде детермисана принципима комерцијалности, ефикасности, прилагодљивости и профитабилности (Ritzer, 1983). Мекдоналдизација имплицитно захтева прилагођавање најузвишенијих стваралачких принципа принципима тржишта (Barber, 2008). Снажна критика хомогенизацији укуса и стандардизацији изражена је широм света, а француски критичари су водећи у њој. У расправама и полемикама није изостала ни критика масовне културе, која прати логику профитабилности, пласира деструктивне садржаје, подстиче хедонизам и насиље обезвређујући више културне стандарде (Đorđević, 2009). Масовна култура није новитет, она је историјски пратилац технолошке еволуције човека и последица модернизације. Процес урбанизације је довео до отуђења, где је сусед суседу странац, где не постоји заједница већ маса, где је створена култура за све и сваког. Таква култура је довела до раскорењивања људи и амбијента у којем појединци као конститутивни елементи масовног друштва губе културни, религијски и морални интегритет (Miloradović, 1999). Данас је посебно актуелна критика комерцијализације културе. То је потрошачка култура у служби репродукције светског економског система и стварања вештачких потреба људи. То

elements of individuality of certain nations (cultural assimilation). Global media have paved the way for the spread of consumerism and brandomania. They enter the sphere of human privacy. Individuals make choices in accordance with their consumer habits. It is an "increasing consumer expectations and aspirations about, independently of purchasing power" (Skler, 2003). Economic, cultural and media side of globalization is reflected through consumerism. Brands - "brand" or "logo", have become more important than the product itself. In cultural terms, we sell a lifestyle. Consumerism is also a way of life, while brandomania is the essence of consumerism, i.e. the consumer society.

The term McDonaldization, i.e. McDonaldization of culture means a clear focus of cultural policy to be determined by principles of commerciality, efficiency, flexibility and profitability (Ritzer, 1983). McDonaldization implicitly requires adjustment of the highest creative principles to the principles of market (Barber, 2008). Strong criticism of the homogenization of taste and standardization is expressed around the world, and the French critics are leading it. In the debates and polemics the criticism of mass culture is not omitted, which follows the logic of profitability, places destructive content, encourages hedonism and violence, diminishing high cultural standards (Djordjević, 2009). Mass culture is not new, it is a historical companion of technological evolution of man and the result of modernization. The process of urbanization has led to alienation, where the neighbour is a stranger to the neighbour, where there is no community but the mass, where culture is created for each and everyone. Such a culture has led to the uprootedness of people and environment in which individuals as the constituent elements of mass society are losing the cultural, religious and moral integrity (Miloradović, 1999.). Today especially actual is the critique of commercialization of culture. This is a consumer culture in the service of reproduction of the world economic system

је култура која ствара човека који живи да би трошио, а не троши да би живео. Роба као конзумент представља његов културни израз. Циљ масовне културе је да обезвреди аутентичну стваралачку индивидуалност која није у складу са стандардима потрошње, што би омућило да се под плаштом културе називају садржаји који су даљеко од тога.

Глобална повезаност и стандардизација огледа се у културним добрима од одеће до хране, музике, филма, архитектуре и др. Чињеница је да одређени стилови и брендови имају глобалну вредност и могу се сусрести у свим деловима света. На тај начин је културна пракса постала роба којом се тргује, а хомогенизација културног искуства претња разноврсности културних пракси нарочито у неразвијеним и државама у развоју (Čolić, 2004). У глобалној економији, култура је скоро постала оперативни начин пословања само у једном смеру: културна добра и услуге произведене у развијеним државама доминирају на светском тржишту, док неразвијене економије имају потешкоће у представљању својих културних добара и услуга, па самим тим нису у могућности да се супротставе конкуренцији.

Све наглашенија критика глобалне хомогенизације и стандардизације лако може одвести у крајност. Да ли је угрожен културни идентитет неке изоловане заједнице ако њени припадници поседују мобилни телефон или посете McDonald's ресторан? Да ли су они жртве глобалног капитализма и да ли треба да остану по сваку цену сиромашни, неинформисани зарад аутентичности?

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ПРОИЗВОД ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Све су бројнији аутори који културни идентитет дефинишу као производ глобализације и дају предност различитостима (хетерогенизација). Иако не може да се порекне очигледна моћ глобализованог капитализма у погледу дистрибуције и промовисања својих

and the creation of artificial needs of people. It is a culture that creates a man who lives to consume, but does not consume to live. Goods as a consumer present cultural expression. The aim of mass culture is to discredit genuine creative individuality that is not in accordance with the standards of consumption, which would enable the contents that are far than culture to appear under the guise of culture.

Global alliance and standardization are reflected in cultural properties from clothing to food, music, film, architecture and others. The fact is that certain styles and brands have global value and can be found in all parts of the world. In this way, the cultural practice has become a commodity to be traded, and the homogenization of cultural experience a threat to diversity of cultural practice, especially in underdeveloped and developing countries (Čolić, 2004). In a global economy, culture is almost becoming an operative way of doing business in only one direction: cultural goods and services produced in developed countries dominate the world market, while the underdeveloped economies have difficulties in presenting their cultural goods and services, and therefore are not able to oppose competition.

More and more pronounced critique of global homogenisation and standardization can easily be taken to the extreme. Is the cultural identity of some isolated community threatened if its members own a mobile phone or visit McDonald's Restaurant? Are they victims of global capitalism and whether they should stay poor, uninformed at all costs in the interest of authenticity?

CULTURAL IDENTITY AS A PRODUCT OF GLOBALIZATION

Many authors define cultural identity as a product of globalization and prefer diversities (heterogenization). Although one cannot deny the obvious power of globalized capitalism in terms of distribution and promotion of cultural goods and services in every part of the

културних добара и услуга у сваком делу света, присуство таквих добара и услуга не значи истовремено и остварење дубљег културног утицаја (Tomlinson, 2003). Искуства указују на то да културни идентитет није лак плен глобализације зато што култура прожима све области друштвеног живота и што је у великој мери институционализована (законска регулатива, образовни систем и медији). Истовремено, појединци као чланови група нису само објекти културних утицаја, већ субјекти који могу одбацити тековине глобалне културе или је интегрисати унутар сопствене. У прилог овоме иде мишљење да само земље које имају вредности сличне онима у САД су више склони да усвоје производе који одражавају типичну америчку културу (**Craig et al., 2009**). Упркос популарном веровању да глобализација захтева културну хегемонију, реалност показује да постоји и јача културни отпор иако економска развој *гура* све земље у заједничком правцу.

Иако медији доводе до стварања сличних културних образца, они не угрожавају национални и културни идентитет већ су важно средство његове афирмације на глобалном нивоу. С друге стране, електронски медији, а пре свега телевизија и интернет, омогућавају гледање и праћење догађаја широм света, и бар посредно, учествовање у њима. Посебан значај имају сателитска и кабловска телевизија које су учиниле корак напред. Државама је теже да контролишу такве канале, а грађанима је лакше да дођу до по жељних информација. Gidens (2003) истиче да је телевизија као медиј одиграла значајну улогу у отварању држава Источне Европе 1989. године. Развој интернета омогућио је коришћење *online* издања новина и часописа, гледање телевизије, слушање радио програма и претраживање различитих база података. Омогућено је и олакшано електронско пословање, трговина робом, услугама и информацијама, плаћање рачуна, резервација карата, слање и примање електронске поште, образовање на даљину.

Присталице овог приступа у глобализацији виде позитиван процес који доприноси

world, the presence of such goods and services does not mean at the same time achieving a deeper cultural impact (Tomlinson, 2003). Experiences show that cultural identity is not an easy prey to globalization because culture permeates all aspects of social life and it is largely institutionalized (legislation, educational system and the media). At the same time, individuals as members of groups are not only objects of cultural influences, but subjects who can dismiss the achievements of global culture or integrate it within their own. This is supported by the opinion that only countries that have values similar to those in the United States are more inclined to adopt products that reflect the typical American culture (Craig et al., 2009). Despite the popular belief that globalization requires cultural hegemony, the reality shows that there is a strong cultural resistance even though economic development is pushing all countries in a common direction.

Although the media lead to the creation of similar cultural patterns, they do not endanger the national and cultural identity but they are an important means of its affirmation at the global level. On the other hand, electronic media, primarily television and the Internet, enable viewing and monitoring events around the world, and at least indirectly, participation in them. Special importance is given to the satellite and cable television that have made a step forward. It is more difficult for the states to control such channels, and it is easier for the citizens to reach the desirable information. Gidens (2003) points out that television as a medium played a significant role in the opening of the countries of Eastern Europe in 1989. The development of the Internet made it possible to use the online editions of newspapers and magazines, watching TV, listening to radio programs and searching different databases. Provision is also made for easier E-business, trade in goods, services and information, paying bills, booking tickets, sending and receiving e-mail, distance education.

Supporters of this approach see globalization as a positive process that

обогаћивању, при чему не слаби аутентичан културни идентитет појединца и заједнице плурализовањем културолошких садржаја. Сматрају да глобализација пружа много, јер отвара нова, актуелна питања у свету у коме живимо, у нашем непосредном окружењу, нашем свакодневном животу и нама самима. Процес глобализације доприноси отварању граница локалних култура и политичких заједница, преображавајући појединачна искуства у информације широм света, доприноси развоју глобалне културе, повезујући различита достигнућа која су доступна свима (Golubović, 2006).

Лепота различитости култура огледа се у томе да је свака култура ризница искуства, мудрости и понашања свих који јој припадају. На тај начин она има корист од поређења са другим културама. Другим речима, пораст културних додира не води само нестанку стarih образаца, већ истовремено под утицајем мешањем различитих традиција настају нове форме. Поменути процес познат као креолизација односи се на културне изразе који немају историјске корене, већ су резултат креативне међуповезаности (Hannerz, 1992; Cohen, 2007).

Bredšo и Valas (2003) истичу да је најизразитија црта глобалног села управо различитост и да модерну културу одликује хетерогенизација, а не хомогенизација. Глобална тенденција не може елиминисати разноликост културе. Сви ти процеси мешања, преплитања, хибридизације, креативности, најближи су концепту глокализације коју је заступао и популарисао Robertson (1992; 1995). Глокализација подразумева модификацију западних културних вредности, као глобално најутицајнијих, у складу са локалним значењима, што резултира стварањем нове културне синтезе. Теорија глокализације је најближа реалним процесима културне глобализације, пошто међусобно прожимање утицаја глобалног и локалног више доводи до својеврсне културне хибридизације, него потпуне доминације западних вредности. То значи да локално не губи свој идентитет, већ се

contributes to the enrichment, while not weakening the authentic cultural identity of the individual and the community by pluralising cultural contents. They find that globalization provides much as it opens new, current issues in the world in which we live, in our immediate environment, our daily lives and ourselves. The process of globalization contributes to the opening of the borders of local cultures and political communities, transforming individual experiences in information around the world, contributing to the development of global culture, linking different achievements that are accessible to all (Golubović, 2006).

The beauty of the diversity of cultures is reflected in the fact that every culture is a treasury of experience, wisdom and behaviour of all those who belong to it. In this way, it has benefited from comparisons with other cultures. In other words, the rise of cultural contacts is not just the disappearance of old forms, but at the same time under the influence of mixing different traditions new forms are created. This process known as creolization refers to cultural expressions that have no historical roots, but are the result of creative interconnections (Hannerz, 1992; Cohen, 2007).

Bredšo and Valas (2003) point out that the most distinctive feature of the global village is the variety and that the modern culture is characterized by heterogenization, not homogenisation. Global tendency cannot eliminate the diversity of culture. All these processes of mixing, interweaving, hybridization, creativity are the closest to the concept of glocalization represented and popularized by Robertson (1992; 1995). Glocalization involves modification of Western cultural values as a globally influential, in accordance with local meanings, which results in the creation of new cultural synthesis. The theory of glocalization is the closest to the real processes of cultural globalization, since the interweaving of global and local impacts more leads to a kind of cultural hybridization than complete domination of Western values. This means that local does not lose its identity, but is

спаја са глобалним добијајући нову, позитивну димензију. Будући да за поједине та симбиоза није адекватна, одговор на глобализацију може бити више локализације, а мање глобализације. Тада се може јавити супротан тренд од очекиваног, а то је истицање и инсистирање на различитостима. Најрадикалнији облик овог тренда који води у крајност је појава „екстремне струје ретроградног исламског фундаментализма“ (Pečujlić, 2003). Посебно ауторитарна глобализација ствара погодно тле за експанзију културних конфликтова (етнички, национални, верски). Ljosa (2003) сматра да глобализација не гуши локалне културе већ их ослобађа од идеолошких стега национализма и да је страх од губитка идентитета, традиције, обичаја и митова „кошмар или негативна утопија“. Модернизација је неизбежан процес који отвара нове могућности и представља важан корак напред за целокупно људско друштво. По њему, нестајање граница и све већа међузависност подстиче нове генерације да уче о другим културама не из хобија него из потребе.

connected with a global, getting a new, positive dimension. Since for some the symbiosis is not adequate, the answer to glocalization can be more localization, and less globalization. Then an opposite trend can appear than expected, and it is the highlighting and insisting on diversities. The most radical form of this trend that leads to the extreme is the phenomenon of "extreme current of retrograde Islamic fundamentalism" (Pečujlić, 2003). Especially authoritarian globalization creates a fertile ground for the expansion of cultural conflicts (ethnic, national, religious). Ljosa (2003) argues that globalization is not suppressing local cultures, but it frees them from the ideological constraints of nationalism and that the fear of loss of identity, tradition, customs and myths is "nightmare or negative utopia". Modernization is an inevitable process which opens up new opportunities and represents an important step forward for the entire human society. According to him, the disappearance of borders and an increasing interdependence encourage new generations to learn about other cultures not as a hobby, rather out of necessity.

ЗАКЉУЧАК

Интеракција између глобализације и културе је још увек недовољно истражена. Присутна је лепеза супротстављених мишљења – од оних да националне културе нису угрожене, до оних да им прети нестајање. Заговорници теорије конвергенције истичу став да долази до настанка сличних друштвених и културних структура и њиховог приближавања у правцу доминантних западних вредности тј. глобалног капитализма. Због тога је очекивано да земље у развоју, укључујући и бивше социјалистичке земље, временом све више прихвате поменуте вредности. Теорија дивергенције, са друге стране, заговара схватање да је снага културних чинилаца израженија од технолошких и да ће се разлике између националних култура или повећавати или остати приближно исте. Теорија кросвергенције, као компромис између

CONCLUSION

The interaction between globalization and culture is still unexplored. There is a range of conflicting opinions - from those that national cultures are not endangered to those that disappearance is threatening them. Proponents of the theory of the convergence point to the attitude that it comes to the formation of similar social and cultural structures and their bringing closer in the direction of the dominant Western values i.e. the global capitalism. Therefore, it is expected that developing countries, including the former socialist countries, have increasingly accepted the mentioned values. The theory of divergence, on the other hand, advocates the notion that the power of cultural factors is more pronounced than technological and that differences between national cultures will either increase or stay about the same. The theory of

наведених крајности, износи претпоставке о подједнаком значају технолошких и културних детерминанти. Услед тога, може се очекивати конвергенција једних, али и дивергенција других културних вредности (Ralston et al., 1997). Већина аутора који су се бавили овим питањима сматра да је треће становиште најреалније, јер и у условима глобализације националне културе ипак опстају. Поменута различита становишта не дају у потпуности одговор на суштинска питања: да ли је глобализација потчињавање или шанса? Да ли глобализација води поништењу националних култура, асимилацији, сукобу цивилизација или њиховом међусобном обогаћивању и мултикултурализму? Да ли изолационизам или радикализам могу очувати националну и локалну културу?

Чињенично стање је да у модерним друштвима влада културни плурализам, а да су колективни и лични идентитети хибридни. Затворена друштва су својим отварањем ослободила потиснуту креативност и старалаштво. Међутим, у условима постојања мноштва култура, њихове различитости и легитимности различитих израза људског духа, поставља се питање њихових додира, сусрета, сукоба, укрштања, међуутицаја, потискивања и уједначавања. У том погледу обостарани су међуутицаји и размена на скали локалног и глобалног. Ако културна политика тежи да прошири вредности западне цивилизације, у културном смислу, то донекле може бити и оправдано, али ако доводи у питање постојање различитих културних идентитета и сужбија могућност избора, онда ту нема оправдања.

Без обзира што по мишљену Gidensa (2003), „живимо у свету у коме смо изгубили наду да ћемо га држати под контролом, у свету који је увео нове врсте непредвидљивости, ризика и несигурности”, културе морају живети слободно. У контакту и прожимању културе се прилагођавају непрестаном току живота. Унифицираност и уједначавање прети уништењу разлика које обогаћују. Најбоља одбрана културног идентитета је његова промоција и презентација широм света.

crossvergence, as a compromise between the mentioned extremes, is the presumption of equal importance of technological and cultural determinants. As a result, we can expect a convergence of some, but also divergences of other cultural values (Ralston et al., 1997). Most authors who have dealt with these issues consider the third point of view to be the most realistic, because in the conditions of globalization, national cultures still survive. The aforementioned different perspectives do not give a response to the fundamental questions: Is globalization servitude or chance? Does globalization lead to annulment of the national cultures, assimilation, the clash of civilizations or their mutual enrichment and multiculturalism? Whether isolationism or radicalism can preserve national and local culture?

The factual situation is that cultural pluralism rules in modern societies, and collective and personal identities are hybrid. Closed societies liberated repressed creativity by their opening. However, in terms of the existence of a multitude of cultures, their diversity and legitimacy of different expressions of the human spirit, the question arises of their contacts, meetings, conflicts, crossings, interactions, suppressions and equalizations. In this regard, the interactions and exchange on local and global scale are mutual. If cultural policy tends to spread the values of Western civilization, it can be justified to a certain extent in cultural terms, but if it endangers the existence of different cultural identities and suppresses choice, then there is no justification.

Disregarding the opinion of Gidens (2003) that "we live in a world where we have lost hope that we will keep it under control, in a world that has introduced new kinds of unpredictability, risk and uncertainty", cultures must live freely. In contact and permeation, the cultures adapt to the constant flow of life. Unification and standardization threaten the destruction of the differences that enrich. The best defence of the cultural identity is its promotion and presentation around the world.

Екстремно локалистичке и националистичке визије су у раскораку са универзалитетом културе.

Глобализација у култури могла би водити стварању истинске глобалне културе која не би била монистичка, већ би била култура глобалног друштва – космополитска култура. Она би постојала упоредо са локалним културама. Локалне културе би пружале осећај сигурности и укорењености, а глобална култура може подстаки да живимо и мислимо отвореније. То значи да, као што је локална култура један од избора идентитета, тако и глобална космополитска култура може бити извор истог. Глобална култура нам нуди своје многобројне универзалистичке садржаје који могу употребити нашу локалну призму.

Без обзира на своју негативну страну, глобализација ствара могућност да човек сам бира и конституише сопствени идентитет, бира музику коју ће слушати, начин на који ће размишљати, стил облачења и друго. Свака особа, па и група људи, треба да тежи очувању онога што чини његов културни континуитет, његово је право да чува свој идентитет и прихвати оно што жели из других култура, али мора да поштује и толерише различитост. Хомогеност и хетерогеност су два комплементарна процеса, при чему глобализација ствара креативни амалгам глобалних и локалних културних особина

Extremely localistic and nationalistic visions are at discrepancy with the universalism of culture.

Globalization of culture could lead to creation of a true global culture that would not be monistic, but it would be the culture of global society - the cosmopolitan culture. It would exist side by side with local cultures. Local cultures would provide a sense of security and rootedness, and global culture can encourage living and thinking more openly. This means that, as the local culture is one of the choices of identity, thus a global cosmopolitan culture can be the source thereof. Global culture offers us its many universalistic contents that can complement our local prism.

Notwithstanding the negative side, globalization creates the possibility that a person chooses and constitutes his own identity, chooses music that will listen, the way to think, dress style, etc. Any person, even a group of people should seek the preservation of what makes his cultural continuity, it is his right to preserve his identity and to accept what he wants from other cultures, but must respect and tolerate diversity. Homogeneity and heterogeneity are two complementary processes, where globalization creates a creative amalgam of global and local cultural characteristics.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ/REFERENCES

Aracki, Z. (2011). Mediji, globalizacija kulture i očuvanje identiteta. *Kultura*, 132, 326–335.

Barber, B., R. (2008). Shrunk sovereign: Consumerism, globalization, and american emptiness. *World Affairs*, 170(4), 73–81.

Bredšo, J., Valas, M. (2003). Stvarnost nejednakosti: priče iz celog sveta. U: V. Vuletić (ur.). *Globalizacija – mit ili stvarnost* (str. 274–296). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Вулетић, В. (2000). Глобализација – процес и/или пројекат. *Нова српска политичка мисао*, 7(3–4), 79–102.

Vuletić, V. (2003). *Rivalski pristupi globalizaciji*. U: I. Pantelić, V. Pavićević, V. Petrović i G. Milovanović (ur.). *Aspekti globalizacije* (str. 24–34). Beograd: Beogradska otvorena škola.

Вулетић, В. (2009). *Глобализација*. Београд: Завод за уџбенике.

МИРЈАНА ГАЈИЋ, СНЕЖАНА ВУЈАДИНОВИЋ И СРЂА ПОПОВИЋ
MIRJANA GAJIĆ, SNEZANA VUJADINOVIC AND SRĐA POPOVIĆ

- Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Golić, R. (2008). Globalization and its historical development. In *International scientific conference „Global changes and problems: theory and practice“ – Proceedings* (pp. 453–460). Sofia: University St. Kliment Ohridski, Faculty of Geology and Geography.
- Golubović, Z. (2006). *Pouke i dileme minulog veka. Filozofsko-antropološka razmišljanja o glavnim idejama našeg vremena*. Beograd: Filip Višnjić.
- Đorđević, J. (2009). *Postkultura*. Beograd: Klio.
- Kaluđerović, Ž. (2009). Poimanje globalizacije. *Filozofska istraživanja*, 29(1), 15–29.
- Kokotović, Đ. (2005). *Пукотине културе*. Novi Sad: Prometej.
- Ljosa, M. V. (2003). Kultura slobode. U: O. Nušić i D. Veličković (ur.). *Glokalni svet: osam ogleda o globalizaciji*. Beograd: Alexandria Press, Nova srpska politička misao.
- Marsella, J. A. (2005). Hegemonic globalization and diversity: The risk of global monoculturalism. *Australian Mosaic*, 38(1), 15–19.
- Miloradović, A. (ur.) (1999). *Globalizacija*. Osijek–Zagreb–Split: Pan liber.
- Newman, D., & Kliot, N. (1999). Globalisation and the changing world political map. *Geopolitics*, 4(1), 1–16.
- Padežanin, M. (2011). Kulturna politika vs. globalizacija – raznolikost protiv uniformnosti. *Kultura*, 130, 367–386.
- Paić, Ž. (2008). Što nakon kulture? Teorije preokreta i preokret teorija u globalno doba. *Politička misao*, 45(1), 29–70.
- Pečujlić, M. (2003). Globalizacija, dva lika sveta. U: I. Pantelić, V. Pavićević, V. Petrović i G. Milovanović (ur.). *Aspekti globalizacije* (str. 8–19). Beograd: Beogradska otvorena škola.
- Prasad, A., & Prasad, P. (2006). Global transitions: The emerging new world order and its implications for business and management, *Business Renaissance Quarterly*, 1(3):91–113.
- Ralston, D., A., Holt, D., H., Terpstra, R., H., & Kai-Cheng, Yu (1997). The impact of national culture and economic ideology on managerial work values: A study of the United States, Russia, Japan, and China. *Journal of International Business Studies*, 28(1), 177–207.
- Reljić, S. (2003). Mediji i globalizacija. U: I. Pantelić, V. Pavićević, V. Petrović i G. Milovanović (ur.). *Aspekti globalizacije* (str. 50–53). Beograd: Beogradska otvorena škola.
- Ritzer, G. (1983). The McDonaldization of society. *Journal of American Culture*, 6(1), 100–107.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social theory and global culture*. London: Sage Publications.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time – space and homogeneity – heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson (eds.). *Global modernities* (pp. 25–44). London: Sage Publications.
- Skler, L. (2003). Rivalska shvatanja globalizacije. U: V. Vučetić (ur.). *Globalizacija – mit ili stvarnost* (str. 31–47). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Soros, G. (2002). *On globalization*. Oxford: Public Affairs Ltd.
- Stiglitz, J. (2007). *Making globalization work*, 2nd edition. New York: W. W. Norton & Co.
- Shepard, B., Hayduk, R. (eds) (2002). From ACT UP to the WTO: Urban Protest and Community Building in the Era of Globalization. London: Verso.
- Tomlinson, J. (2003). Globalization and cultural identity, in D. Held et al. (Eds.), *The Global Transformations Reader*; (2nd Eds.), pp. 269–277, Polity Press, Cambridge, UK.
- UNESCO (2002). UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity.
- Featherstone, M. (1995). *Undoing culture, globalization, postmodernism and identity*. London: Sage Publications.
- Hannerz, U. (1992). *Cultural complexity: Studies in the social organization of meaning*. New York: Columbia University Press.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ GLOBALIZATION AND CULTURAL IDENTITY

Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J.
(1999). *Global transformation: politics, economics and culture*. Cambridge: Polity Press.

Hopkins, G. A. (2002). The history of globalization – and the globalization of history. In A. G. Hopkins (ed.). *Globalization in World History* (pp. 11–46). Sydney: Pimlico.

Hofstede, G. (2001). Diference and Danger: Cultural Profiles of Nations and Limits to Tolerance. In Albrecht M. (ed), International HRM: Managing Diversity in the Workplace. London: Blackwell

Cohen, R. (2007). Creolization and cultural globalization: the soft sounds of fugitive power, *Globalizations*, 4 (3):369–384.

Craig, C., S., Douglas, S., P., Bennett, A. (2009). Contextual and cultural factors underlying Americanization, *International Marketing Review*, 29, 90–109.

Crouch, C. (2009). *Postdemocrazia*, 2nd edition. Roma: Laterza.

Čolić, S. (2004). Globalizacija, kultura kapitalizma i globalna kultura. *Nar: umjet.* 41/2, 185–192.

Шабић, Д., Вујадиновић, С., Голић, Р., Гајић, М. и Милинчић, М. (2011). *Изазови глобализације: социоекономске и културолошке прилике у Србији*. У: Р. Гњато (ур.). Трећи конгрес српских географа – зборник радова (стр. 43–52). Бања Лука: Географско друштво Републике Српске, Природноматематички факултет Универзитета у Бањој Луци.

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Александар Мајић¹ и Драшко Маринковић¹

¹Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска

Сажетак: Просторно-демографски размјештај становништва Републике Српске одраз је вишедеценијских историјских, политичких, економских, насеобинских и демографских фактора који заједно са природним условима и савременим детерминантама социо-економског развоја условљавају дистрибуцију популације. Међусобни утицај ових фактора изазивају просторно-демографску поларизацију и неравномјерну дистрибуцију становништва геопростора Републике Српске. Дошло је до концентрације становништва на низим надморским висинама, у урбаним центрима и подручјима са добром саобраћајном повезаношћу. За разлику од тих простора, процес депопулације је изражен у сеоским насељима, планинским подручјима и просторима уз ентитетску линију разграничења према Федерацији БиХ.

Кључне ријечи: становништво, Република Српска, дистрибуција, хипсометријски размјештај

Original scientific paper

HYPSCOMETRIC DISTRIBUTION OF POPULATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Aleksandar Majić¹ and Draško Marinković¹

¹Faculty of Natural Sciences, University of Banja Luka, the Republic of Srpska

Abstract: Spatial-demographic distribution of population in the Republic of Srpska reflects the long-term historic, political, economic, settlement and demographic factors which determine the population distribution along with the natural conditions and modern determinants of social-economic development. The mutual impact of these factors caused the spatial-demographic polarization and irregular population distribution within the Republic of Srpskageospace. The population is mostly concentrated at low altitudes, in urban centers and areas with high-quality traffic connections. In contrast with these areas, there is an extensive process of depopulation in rural settlements, highland regions and areas along the entity borderline with BiH Federation.

Key words: population, the Republic of Srpska, distribution, hypsometric distribution.

УВОД

Простор Републике Српске захваћен је негативним демографским процесима (пад фертилитета, негативан природни прираштај, повећање смртности, изражена емиграција, сенилизација становништва и сл.), који су најизраженији у руралним срединама и пограничним подручјима. Дјеловањем различитих фактора у десетдвогодишњем међупописном периоду на територији

INTRODUCTION

Negative demographic processes that are most evident in rural and border areas (fertility decrease, negative birth rates, mortality increase, extensive emigration, population aging, etc.) largely affect the Republic of Srpska area. Actions of different factors during the twenty-year-long intracensus period caused spatial-demographic polarization and territorial population re-

Републике Српске десила се просторно-демографска поларизација и територијални преразмештај становништва. У односу на 1991. годину, простор Републике Српске смањио је број становника за 225.184, што представља смањење популације од 16%. На смањење броја становника утицале су негативне компоненте демографског раста, попут: ниског фертилитета, повећања смртности, изражене емиграције становништва, демографског старења и сл. Тако да је у међупописном периоду (1991–2013. године), само девет општина и градова регистровало повећање становништва (Маринковић, Мајић, стр. 398).

Дешавања током посљедње декаде XX вијека, као и компоненте биолошке и механичке промјене, утицале су на савремену просторну дистрибуцију становништва Српске. Мален демографски капацитет представља ограничавајући фактор развоја већине локалних заједница у Републици Српској, што је посебно наглашено у новоформираним општинама уз ентитетску линију са Федерацијом БиХ.

Територија Републике Српске одликује се просторном хетерогеношћу која се манифестију израженом дисперзијом становништва. Скоро 2/3 становништва Републике Српске концентрисано је у западном дијелу, између Брчко Дистрикта и Новог Града. На територији западно од Дистрикта Брчко живи 834.881 становника (63%). Ако западном дијелу Српске припојимо општине крајњег сјевероистока, тачније општине перипанонског обода (Бијељина, Зворник, Лопаре и Угљевик), долази се до закључка да у сјеверном дијелу Републике Српске живи скоро 80% становништва (*ibidem*). Тада простор се поклапа са Бањалучком и Добојско-бијељинском нодално-функционалном регијом.

Зоне концентрације становништва су осовине развоја и већи регионални центри: Бања Лука, Бијељина, Добој, Приједор, Источно Сарајево и др. Изражена концентрација становништва је уз веће ријечне токове, транзитне коридоре, магистралне и регионалне путеве већег хијерархијског значаја. Посматрано са регионалног аспекта, то

distribution in the Republic of Srpska. In comparison with 1991, the Republic of Srpska population decreased per 225,184 people, i.e. 16%. What caused the population to decrease were the negative components of demographic growth such as low fertility, high mortality, intensive emigration, demographic aging, etc. During the period between two population censuses (1991–2013) the population number grew in only nine municipalities and towns (Маринковић, Мајић, pp. 398).

Events from 1990s and components of both biological and mechanical changes have affected the modern spatial population distribution in the Republic of Srpska. The poor demographic capacity represents a limiting factor of development in most local RS communities, which is most evident in newly-formed municipalities along the borderline with BiH Federation.

The Republic of Srpska territory is spatially heterogeneous, which is manifested through intensive population dispersion. Almost 2/3 of RS population is concentrated in western parts of the country between Brčko District and Novi Grad. The territory west from Brčko District is populated by 834,881 people (63%). If we join together western parts of the RS and its north-east municipalities (i.e. municipalities of peri-Pannonian margin such as Bijeljina, Zvornik, Lopare and Ugljevik), we reach a conclusion that almost 80% of population lives in northern part of the Republic of Srpska (*ibidem*). This region matches Banja Luka and Doboј-Bijeljina nodal-functional regions.

Zones where the population is concentrated are large regional centers (Banja Luka, Bijeljina, Doboј, Prijedor, East Sarajevo, etc.) and they represent the axis of development. The population is mostly concentrated along major rivers, transit corridors, highways and regional roads of higher ranks. From a regional point of view, it is a space of Pannonian and peri-Pannonian parts of the Republic of Srpska.

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

HYPSCOMETRIC DISTRIBUTION OF POPULATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

је простор панонског и перипанонског дијела Републике Српске.

ПРОСТОРНА ДИСТРИБУЦИЈА СТАНОВНИШТВА И МРЕЖА НАСЕЉА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Дистрибуција становништва представља фундаментални индикатор и полазну основу за прављење стратегија и планова функционалне одрживости простора. У нестабилним геополитичким условима пражњење ових простора треба посматрати и као питање од националног значаја.

Постојећа мрежа насеља на простору Босне и Херцеговине настала је у XIX и XX вијеку. Дејтонском територијалном подјелом на простору Босне и Херцеговине формирана је уситњења мрежа локалних заједница. Повлачењем ентитетске линије разграничења између Републике Српске и Федерације БиХ, настала је сасвим нова мрежа насеља са центрима различитог функционалног дometa. Од 62 општине на простору Републике Српске, њих 21 су новоформиране општине дуж ентитетске границе, настале издавањем дијелова територије из пријератних општина.

Повлачењем међуентитетске линије дошло је до разбијања дотадашње урбаног система градова. Новонастале општине карактерише слаб демографски капацитет, мала територија, привредна неразвијеност, недостатак насеља јачег функционалног капацитета, одвојеност од бивших општинских средишта. Недостатак урбаних центара већег функционалног значаја и ширег гравитационог дometa, једна је од битнијих карактеристика урбане структуре Републике Српске. У њој преовладава дисперзна мрежа градских насеља са неуједначеним демографским и функционалним потенцијалом.

Мрежа насеља источног и западног дијела Републике Српске показује изражен степен диверзификације. Насеља источног дијела знатно су уситњенија од западног дијела Српске. О томе јасно говори чињеница да је на

Spatial population distribution and settlement network of the Republic of Srpska

Population distribution is a fundamental indicator and a starting point for the design of strategies and plans for the functional space sustainability. Under unstable geopolitical conditions, depopulation of this target area should be observed as a matter of national interest.

The existing settlement network in Bosnia and Herzegovina dates back from 19th and 20th centuries. The Dayton territorial division of Bosnia and Herzegovina resulted in a downsized network of local communities. The new entity borderline between the Republic of Srpska and BiH Federation gave rise to a completely new settlement network with centers of different functional reach. Out of 62 municipalities in the Republic of Srpska, 21 are newly-formed municipalities along the entity borderline the territory of which was separated from the pre-war municipalities.

The new entity borderline dashed the previous city urban system. These newly-formed municipalities are characterized by poor demographic capacity, small territory, commercial underdevelopment, lack of highly functional settlements, and separation from former municipal centers. The lack of urban centers of higher functional rank and wider gravitational impact is typical of the urban structure of the Republic of Srpska. What prevails is a disperse network of urban settlements with unbalanced demographic and functional potentials.

The settlement networks of eastern and western parts of the Republic of Srpska display intensive diversification. Settlements in eastern parts are more size-degraded in comparison with those in western parts of the Republic of Srpska. This is supported by the fact that the ratio of

отприлике истој површини, удио насеља 63:37 у корист источног дијела.

Савремену мрежу насеља на простору Републике Српске чине 2.756 насељених мјеста распоређених у 57 општина у шест градова. У таквој мрежи насеља развио се дисперзан размјештај градских насеља са центрима различитог функционалног дometа. Мрежа урбаних насеља у Српској, одликује се извјесним специфичностима. Наime, од 62 насеља која имају административно-управну функцију, само 46 имају елементе урбаности.

То су дијелови пријератних општина где је општинско средиште остало изван административних граница, а Републици Српској су припојени само рубни дијелови територије.

Општине у источном дијелу Републике Српске имају густу мрежу уситњених насеља у којима преовладава разбијени тип насеља са мноштвом заселака патронимског карактера. У демографском смислу, највећи проценат чине патуљаста насеља са израженим процесом депопулације и биолошке регресије становништва. Највише насељених мјеста има општина Вишеград (163), Град Требиње (141), општина Рогатица (118), итд.

Уситњена мрежа општина и негативни демографски трендови изражени кроз процес депопулације условили су да већина општина у Републици Српској спада у категорију изразито малих и патуљастих. Седам општина са најмањим удјелом становништва (испод 2.000 становника) представљају остатке некадашњих општина. Дејтонском подјелом мањи дијелови тих административних јединица припојени су Републици Српској, док су насеља вишег хијерархијског ранга, укључујући и општински центар остала у Федерацији БиХ. Према прелиминарним резултатима Пописа становништва 2013. године, скоро четвртина општина у Српској има мање од 5.000 становника, са изразито малим демографским капацитетом. Просјечна демографска величина јединице локалне самоуправе износи 21.403 становника, што је доста испод просјека земаља у окружењу. Зона изражене

settlements is 63:37 in favor of the eastern parts of the country.

The modern settlement network in the Republic of Srpska comprises 2,756 populated settlements distributed in 57 municipalities in six cities. One such settlement network has grown a disperse distribution of urban settlements with centers of different functional rank. The RS settlement network is characterized by certain specificities. Namely, out of 62 settlements with administrative-government functions, only 46 have urban elements.

These are parts of pre-war municipalities in which the municipal center is now located outside the administrative border and only the marginal territory adjoined the Republic of Srpska.

Municipalities in eastern part of the Republic of Srpska have a dense network of downsized settlements in which scattered settlements with many patronymic hamlets prevail. Demographically, most of these are tiny settlements characterized by intensive depopulation and biological population regression. Most settlements are located in municipality of Višegrad (163), city of Trebinje (141), municipality of Rogatica (118) etc.

The size-degraded municipality network and negative demographic trends expressed through the process of depopulation have resulted in most RS municipalities belonging to the category of small and tiny. Seven municipalities with the smallest population ratio (population fewer than 2,000) are the remains of former municipalities. Due to Dayton division, minor parts of these administrative units adjoined the Republic of Srpska whereas higher ranked settlements including the municipal centers remained parts of BiH Federation. According to preliminary results of 2013 population census, almost one fourth of municipalities in the Republic of Srpska have less than 5,000 inhabitants and are characterized by extremely low demographic capacity. The average demographic size of a local self-governance unit is 21,403 people, which is high above the average of the neighboring countries.

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ HYPSOMETRIC DISTRIBUTION OF POPULATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

концентрације становништва обухвата мален територијални обухват, што најбоље илуструје податак да у шест општина и градова живи 46% становништва Републике Српске.

Мален демографски потенцијал општинских средишта, основна је карактеристика савременог развоја мреже насеља Републике Српске. Према прелиминарним резултатима Пописа становништва 2013. године, у чак 12 општинских средишта пописано је испод 1.000 становника. Овако слаб демографски капацитет посљедица је формирања новог система насеља унутар постојеће мреже насеља, у којој су сва насеља испод 1.000 становника средишта новоформираних општина. Драстично низак удио популације је у средиштина општина: Источни Дрвар (66 становника), Купрес (126), Ново Горажде (157), Источни Мостар (210), Источни Стари Град (211), итд. У четири градска насеља (Бијељина, Добој, Пријedor и Требиње) пописано је између 20.000 и 50.000 становника, док је Бањалука са 150.997 становника подручје најизраженије концентрације становништва у Републици Српској. Четири градска насеља која по већини карактеристика посједују урбана обилежја имају мање од 2.000 становника. То су средишта општина у источном дијелу Српске (Трново, Калиновик, Шековићи и Рудо).

Од укупног броја насељених мјеста у Републици Српској, чак 290 су насеља дијељена међуентитетском линијом разграничења, што чини око 10,5% укупног броја насеља у Српској. Дакле, свако десето насеље сијече линија разграничења између два ентитата.

УТИЦАЈ РЕЉЕФА НА РАЗМЈЕШТАЈА СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

У групи физичко-географских детерминанти, рељеф представља иницијалан фактор у размјештају становништва Републике Српске. Примаран утицај рељефа на размјештај популације, може се сагледати преко односа хипсометријске расподјеле територије и броја

Only small portion of territory covers zones of intensive population concentration, which is best illustrated by the fact that 46% of RS population live in six municipalities and cities.

Poor demographic potential of municipal centers is the basic characteristic of modern settlements network of the Republic of Srpska. According to preliminary results of 2013 population census, 12 municipal centers are populated with less than 1,000 people. One such poor demographic capacity is a consequence of the formation of new settlement systems within the existing settlements network in which settlements with fewer than 1,000 people are centers of newly-formed municipalities. The following municipal centers have a drastically poor population ratio: East Drvar (66 people), Kupres (126), Novo Goražde (157), East Mostar (210), East Old Town (211), etc. Four urban settlements (Bijeljina, Doboј, Priјedor and Trebinje) have between 20,000 and 50,000 inhabitants whereas Banja Luka is the area of most intensive population concentration in the Republic of Srpska with 150,997 inhabitants. There are four urban settlements in eastern parts of the Republic of Srpska with population fewer than 2,000 but with all urban characteristics (Trnovо, Kalinovik, Šekovići and Rudo).

Of all the populated settlements in the Republic of Srpska, 290 are settlements intersected by entity borderline, which is 10,5% of all settlements in RS. Hence, every tenth settlement is intersected by the borderline between the two entities.

THE IMPACT OF RELIEF ON POPULATION DISTRIBUTION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Among all the physical-geographical determinants, relief represents an initial factor in population distribution in the Republic of Srpska. It is possible to observe the impact of relief on population distribution through the ratio of hypsometric

становника на тој висинској зони.

Низијска и брежуљкаста подручја, као и долински и котлински системи, утицали су на значајнију концентрацију становништва и насеља. Ови простори заузимају условно мали територијални обухват. Већа пространства заузимају зоне депопулације, већином брдско-планинска подручја источног дијела Републике Српске, те простор Источне Херцеговине и Горњо-санско-пливског региона. У овим областима изражене су негативне демографске тенденције које се манифестишу негативним природним прираштајем, поремећајем биолошких структура, израженом емиграцијом и малом густином насељености. Изразито ријетка концентрација становништва је у општинама уз ентитетску линију разграничења према Федерацији БиХ. То су изразито мале општине (Петровац, Источни Дрвар, Купрес, Језеро, Источни Мостар, и др.), са просјечном густином насељености испод 10 ст./km². Већина новоформираних општина спада у ред изразито неразвијених, и поред демографских у њима се јавља низ социо-економских и функционалних проблема. Слабо развијена мрежа насеља, лоша инфраструктурна опремљеност, низак степен урбанизације, изумирање села и проблеми са незапосленошћу и сиромаштвом, само су неки од карактеристика ових пограничних простора.

Рељеф као иницијални фактор, има значајну улогу на формирање климатских, хидролошких, биогеографских и педолошких прилика, а већина ових елемената условила је размјештај становништва, насеља и привредних активности на овом простору. Рељефни склоп и мрежа водотока од непроцјењивог је значаја за одвијање саобраћајних комуникација. То најбоље потвређује чињеница да су најједноставније путне комуникације између панонског и јадранског басена иду долинама Уне, Врбаса, Босне и Дрине. У сјеверном дијелу Републике Српске одвија се значајна фреквенција саобраћаја у лонгitudијалном правцу, према Републици Србији. С обзиром да се Република Српска налази на контакту морфолошких цјелина, као и то да је њена сјеверна граница, према Републици Хрватској,

territory distribution and population number at specific altitude.

Lowland and hill areas as well as valleys and ravines largely affected the concentration of population and settlements. These areas encompass relatively small portion of territory. Larger territories cover zones of depopulation and are mostly located in highlands in eastern parts of the Republic of Srpska and areas of East Herzegovina and Upper Sana-Pliva region. In addition, there are negative demographic tendencies manifested through negative birth rates, disturbed biological structures, intensive emigration and small population density. Municipalities along the borderline with BiH Federation are characterized with poor population concentration. These are all small municipalities with average population density of fewer than 10 people per km² (Petrovac, East Drvar, Kupres, Jezero, East Mostar, etc.). Most newly-formed municipalities are extremely underdeveloped and they sustain different demographic, social-economic and functional problems. A poorly developed settlement network, inadequate infrastructure, low level of urbanization, loss of villages, issues of unemployment and poverty are only some of problems that border areas are facing these days.

As an initial factor, relief plays a pertinent role in formation of climate, hydrological, biogeographical and pedological conditions and most of these affect distribution of population, settlements and trade activities within the area. Relief system and water network are both crucial for the traffic communications. It is best supported by the fact that the most simple traffic communication line between the Pannonian and Adriatic basins follows the valleys of rivers of Una, Vrbas, Bosna and Drina. In north Republic of Srpska, there is a frequent longitudinal traffic line towards the Republic of Serbia. We may think of the country's traffic-geographical position as favorable as

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ HYPSOMETRIC DISTRIBUTION OF POPULATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

уједно и граница према Европској унији, што Српској даје епитет транзитне земље, саобраћајно-географски положај можемо сматрати повољним.

Равничарско-брежуљкасти рељеф, карактеристика је сјеверног, перипанонског дијела Републике Српске. Добра саобраћајна повезаност урбаних центара, пружа повољне услове за већу концентрацију становништва. У овој регији је и највећа дистрибуција становништва и центара већег хијерархијског значаја. Сеоска насеља су демографски велика, већином низног типа уз саобраћајнице или ријечне токове.

Планинско-котлинска област заузима највећи дио територије Српске. Највећи дио ове области налази се у источном дијелу Републике Српске. У западном дијелу Српске, планинско-котлинској области припада Горњо-санско-пливска регија. Планинско-котлинска морфолошка цјелина пружа скромније услове за концентрацију становништва. Градска насеља су мања, углавном су се развила на широким ријечним терасама и у котлинским проширењима којима отичу ријечни токови и пролазе важније саобраћајнице. Ријечни токови су предиспонирали саобраћајне комуникације и у тим зонама је највећа концентрација становништва. Сеоска насеља су дисперзно размјештена у простору, разбијеног типа и са мањом концентрацијом становништва. На вишим планинама, становништво је више концентрисано на јужној, присојној страни. Мрежа насеља је уситњена, са великим бројем засека и мањих насеља. Ова цјелина одликује се највећим степеном природне и миграционске депопулације.

Ниска Херцеговина, тј. простор херцеговачких Хумина, захвата појас Поповог и дијела Љубињског поља. Овај дио Српске одликује се специфичностима у насеобинском систему, који се огледа у великој концентрацији становништва у урбаним зонама и израженом депопулацијом у руралним подручјима. Размјештај насеља и становништва је по рубовима крашких поља.

У умјереним географским ширинама,

it is located at the merge of morphological units and its north borderline with Croatia actually represents the EU border, which favors the RS transit role.

The lowland-hill relief is typical of north peri-Pannonian margin. In addition, strong traffic connectedness among urban centers favors the population concentration. This part of the country has the biggest population distribution and most centers of higher rank. Countryside villages are demographically large and are mostly located along roads and river beds.

The highland-ravine area covers most RS territory. The largest portion of this relief is located in eastern parts of the Republic of Srpska. In west RS, Upper Sana-Pliva region belongs to highland-ravine area. This highland-ravine relief makes it more difficult for the population to concentrate within it. Urban settlements are smaller and are located mostly on wide river terraces and ravines in places of river stream outlets and major roads. River flows enabled road construction and large population concentration. Villages are dispersed and have low population concentration. At higher mountains, population is focused on south sunny slopes. The settlement network is down-sized with many hamlets and minor villages. This area is characterized with the most intensive natural and emigrational depopulation.

Lowland Herzegovina, i.e. area of Humine, covers the zones of Popovopolje and Ljubinskopolje. This part of the Republic of Srpska is characterized with specific settlement system of large population concentration in urban zones and extreme depopulation in rural areas. Settlements and population are distributed at rims of karst fields.

In moderate latitudes, the relief, i.e. its hypsometry is inversely proportional to the population size, which is typical of all the Republic of Srpska territory. The lowest point in the Republic of Srpska is in the city of Bijeljina territory whereas the highest

рељеф, тј. његова хипсометрија, обрнуто је пропорционална величини популације, што је и карактеристика простора Републике Српске. Најнижа тачка Републике Српске налази се на подручју Града Бијаљина, док је највиши планински врх Маглић са 2.386 м н.в. (Статистички годишњак Републике Српске 2014).

КАРАКТЕРИСТИКЕ ХИПСОМЕТРИЈСКОГ РАЗМЈЕШТАЈА СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

У недостатку званичних резултата Пописа становништва, у овом раду су кориштени подаци Прелиминарних резултата пописа становништва 2013. године, према којим је на територији Републике Српске је укупно пописан 1.326.991 становник.

Дистрибуција надморских висина добијена је примјеном „Дигиталног елевационог модела“ (DEM-a) у софтверској апликацији *QGIS*. Том приликом кориштена је просјечна надморска висина насељеног мјеста, тачније аритметичка средина свих хипсометријских тачака на растерском моделу терена.

На основу детаљне анализе дошло се до закључка да је највећи проценат становништва Републике Српске распоређен у зони до 300 м н. в. У том подручју (око 30% Републичке територије), живи 67% становништва (2/3 популације). Ту су смјештени највећи урбани центри попут Бањалуке, Бијељине, Приједора, Грађиšке, Дервенте, Зворника и др. Повећањем надморске висине, удвојио популације се смањује, изузев зоне од 501 до 600 м н. в. где се налазе административна сједишта општина: Шипово, Фоча, Билећа, Љубиње, Источно Ново Сарајево и Источна Илиџа, као и хипсометријске скале од 801 до 900 м н. в., где су смјештена средишта општина: Власеница, Кнежево, Соколац и Пале. Хипсометријска дистрибуција популације указује на изражене диспаритетете између западног и источног дијела Републике Српске. Због низких надморских висина у западном дијелу, већина урбаних центара смјештена је

mountain peak is Maglić at 2.386 m altitude. (Statistic year book of the Republic of Srpska 2014).

CHARACTERISTICS OF HYPSOMETRIC DISTRIBUTION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA POPULATION

Since the official data of the latest population census are still unavailable, this paper capitalizes on the data from the preliminary results of 2013 population census according to which the Republic of Srpska has the population of 1,326.991 people.

The distribution of altitudes was obtained by using “Digital elevation model” (DEM) in *QGIS* software application. Furthermore, we used the mean altitude of settlements, i.e. the arithmetic mean of all hypsometric points of a terrain model on a raster.

Upon a detail analysis, we inferred that the largest portion of RS population is distributed up to 300 m altitude. In other words, 67% (2/3) of the population occupy around 30% of RS territory. Within this altitude, there are largest urban centers such as Banja Luka, Bijeljina, Prijedor, Gradiška, Derventa, Zvornik etc. As the altitude increases, the population ratio decreases except for altitude among 501 and 600 m where there are administrative centers of municipalities of Šipovo, Foča, Bileća, Ljubinje, East Novo Sarajevo, and East Ilidža, and 801 to 900 m altitude with centers of municipalities of Vlasenica, Kneževac, Sokolac and Pale. The hypsometric population distribution indicates evident disparities between western and eastern parts of the Republic of Srpska. Due to lower altitudes in the west, most urban centers are located in zones of lowland and hill relief. In eastern parts of the country, the settlements

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ HYPSONMETRIC DISTRIBUTION OF POPULATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

управо у зонама низијског и брежуљкастог рељефа. У источном дијелу Српске, положај и мрежа насеља условљени су конфигурацијом рељефа, тако да је већина становништва концентрисана у мањим насељима планинског карактера.

Висинска зона до 200 м н. в. обухвата сјеверни дио Републике Српске, уз државну границу са Републиком Хрватском. Уздужног правца пружања, од Новог Града до Бијељине, ова област заузима највеће површине уз ријеку Саву. Овој зони припада цијела Семберија, Посавина, Лијевче Поље, као и доњи токови ријека Уне и Босне. На овом подручју је изражена концентрација становништва.

На $4.352,3 \text{ km}^2$ (17,7%) територије живи нешто више од 40% становништва Републике Српске. Густина насељености је изнад Републичког просјека и износи $123 \text{ ст}/\text{km}^2$. Површина насеља у овом дијелу Српске је већа од просјека (око 900 ha). Најниže градско насеље је Брод (84 м н. в.), административно средиште истоимене општине. Још три градска насеља смјештена су до 100 м.н.в. То су: Шамац, Градишча и Бијељина. У зони до 100 м н. в. налази се 144 насеља у којим живи 184.246 становника (14% популације). Укупна површина овог простора је $1.237,4 \text{ km}^2$, или 5% територије РС, са просјечном површином насеља око 860 ha. Са $149 \text{ ст}/\text{km}^2$, ова зона је најгушће насељени висински појас у Српској.

position and network are conditioned by relief configuration so that most population is concentrated in minor mountain settlements.

Altitudes up to 200 m cover north of the Republic of Srpska along the state borderline with the Republic of Croatia. The longitudinal borderline from Novi Grad to Bijeljina covers most terrain along the Sava River. This zone encompasses Semberija, Posavina, Lijevče Polje and lower streams of Una and Bosna rivers. Population concentration is typical of this region.

A little more than 40% of RS population inhabits $4,352.3 \text{ km}^2$ (17,7%) of the territory. The population density is above the country's average and it is $123 \text{ people per km}^2$. The settlement surface in this part of the Republic of Srpska is also above average (around 900 ha). Brod is the settlement at lowest altitude (84 m), which is the administrative center of the municipality of Brod. Another three urban settlements are located at up to 100 m altitude: Šamac, Gradiška and Bijeljina. Within the zone of up to 100 m altitude, there are 144 settlements populated by 184,246 people (14% of total population). The total surface of this area is $1,237.4 \text{ km}^2$ or 5% of RS territory, which a mean settlement surface of around 860 ha. With $149 \text{ people per km}^2$, this is the altitude of highest population density in the Republic of Srpska.

АЛЕКСАНДАР МАЈИЋ И ДРАШКО МАРИНКОВИЋ
ALEKSANDAR MAJIĆ AND DRAŠKO MARINKOVIĆ

*Таб. 1. Дистрибуција становништва и површина насеља у Републици Српској по висинским зонама
Tab.1. Population distribution and settlement size in the Republic of Srpska in accordance with altitude zones*

Просјечна надморска висина насељеног мјеста (м) <i>Average altitude of settlements (m)</i>	Површина (km ²) <i>Surface (km²)</i>			Број становника <i>Population</i>			Густина насељ. (ст/ km ²) <i>Pop. density</i>	Пропорција Prop- ortion P=1
	Апсол. <i>Absolut.</i>	%	Σ	Апсол. <i>Absolut.</i>	%	Σ		
< 100,0	1.237,4	5,0	5,0	184.246	13,9	13,9	148,9	2,8
101,1 – 200,0	3.114,8	12,6	17,7	352.313	26,6	40,5	113,1	2,1
201,1 – 300,0	3.226,8	13,1	30,8	352.693	26,6	67,1	109,3	2,0
301,1 – 400,0	2.040,0	8,3	39,0	109.936	8,3	75,4	53,9	1,0
401,1 – 500,0	1.517,1	6,2	45,2	74.338	5,6	81,0	49,0	0,9
501,1 – 600,0	1.336,5	5,4	50,6	80.765	6,1	87,1	60,4	1,1
601,1 – 700,0	1.637,4	6,6	57,3	44.096	3,3	90,4	26,9	0,5
701,1 – 800,0	1.482,1	6,0	63,3	18.474	1,4	91,8	12,5	0,2
801,1 – 900,0	1.776,5	7,2	70,5	48.063	3,6	95,5	27,1	0,5
901,1 – 1000,0	2.204,6	8,9	79,4	27.207	2,1	97,5	12,3	0,2
1.001,1 – 1.100,0	1.664,7	6,8	86,2	18.482	1,4	98,9	11,1	0,2
1.101,1 – 1.200,0	1.421,7	5,8	92,0	10.059	0,8	99,7	7,1	0,1
1.201,1 – 1.300,0	877,8	3,6	95,5	2.584	0,2	99,9	2,9	0,1
> 1.301,1	1.102,8	4,5	100,0	1.605	0,1	100,0	1,5	0,0
УКУПНО/ TOTAL (Σ)	24.641	100	100	1.326991	100	100	53,9	-

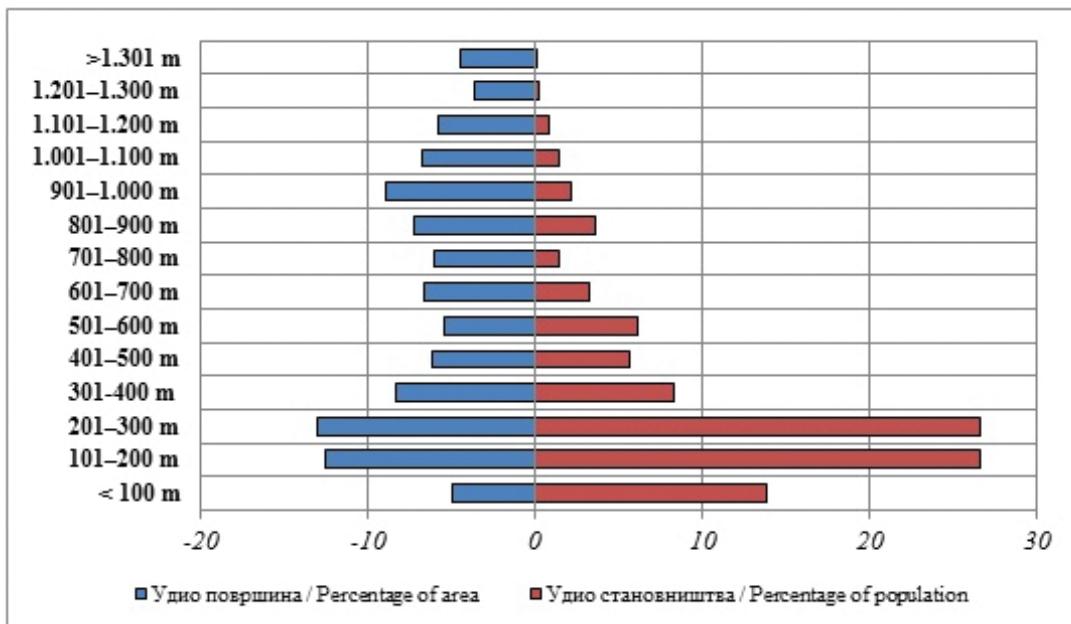
Извор: Попис становништва, домаћинства и станови у БиХ 2013, на територији Републике Српске – прелиминарни резултати, Република Српска, Републички завод за статистику, Бања Лука.

Source: 2013 BiH Population, Household and Dwellings Census in the Republic of Srpska territory, Republic Statistics Institute, Banja Luka

У хипсометријској зони између 100 и 200 м н. в. налази се девет градских насеља: Козарска Дубица, Модрича, Дервента, Лакташи, Костајница, Приједор, Угљевик, Прњавор и Добој. Овој зони такође и припада већи број бањалучких, бијељинских, приједорских и лакташских периурбаних насеља са израженом концентрацијом становништва. Просјечна надморска висина је мања у односу на најнижи хипсометријски појас, износи (113 ст/km²). Учешће површине и броја становника је знатно веће. На површини од 3114,8 km² (око 13% територије), налази се 342 насеља у којима живи 352.313 становника, тј, нешто више од четвртине популације. Просјечна површина атара насеља је 910 ha. У зонама од 100 до 200 и од 200 до 300 м н. в. концентрисан је и највећи број насељених мјеста у Републици Српској.

There are nine urban settlements within 100-200 m altitude hypsometric zone as follows: KozarskaDubica, Modriča, Derventa, Laktaši, Kostajnica, Prijedor, Ugljevik, Prnjavor and Doboj. In addition, most Banja Luka, Bijeljina, Prijedor and Laktaši suburban settlements with high population concentration belong to this zone. The average altitude is lower in comparison with the lowest hypsometric belt and the population density is 113 people per km². The ratio of territory surface and population is much higher. There are 342 settlements populated by 352,313 people (more than ¼ of total population) at the territory of 3114,8 km² (around 13% of total territory). The average surface of village is 910 ha. In zones of 100-200 m and 200-300 m altitude, there are most of populated settlements in the Republic of Srpska.

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
Hypsometric distribution of population of the Republic of Srpska

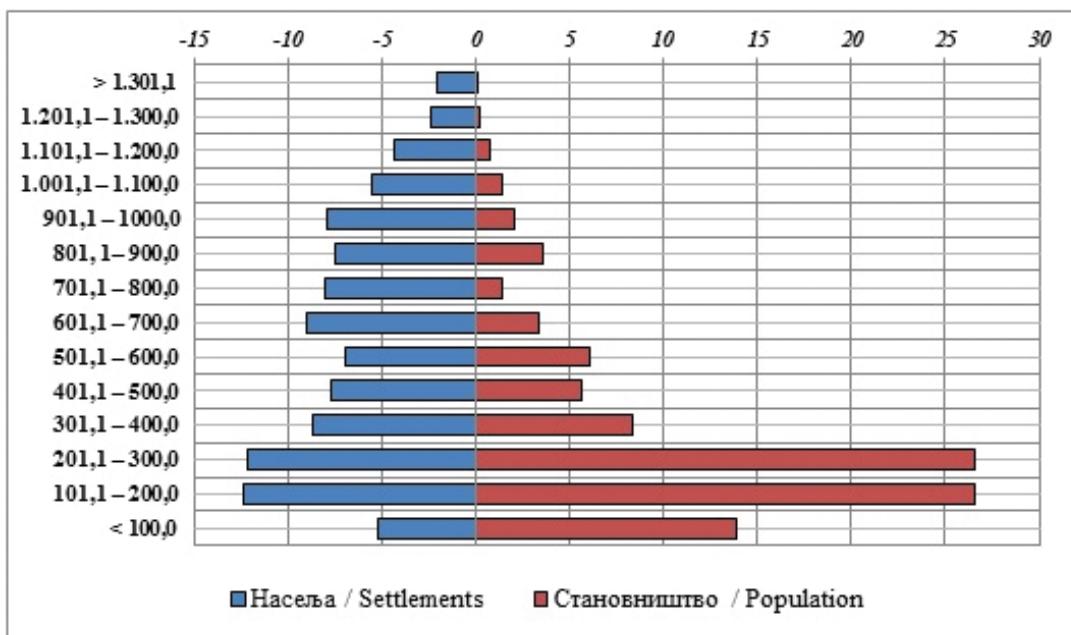

Граф. 1. Дистрибуција становништва и површина у Републици Српској по висинским зонама (у проценитима)

Graph 1. Population distribution and territory surface in the Republic of Srpska in accordance with altitude zones (percentage)

Јужно од ове зоне, простира се брежуљкасто подручје, испресећано котлинским долинама и ријечним терасама. Овај хипсометријски појас заузима: средишње дијелове Бањалучке регије, већину регије Приједор, Добојско-теслићки крај, обронке Озрена и Мајевице, доње Подриње, Бирач, те простор Поповог поља и херцеговачких Хумина. У овој висинској зони присутна је демографско-хипсометријска зоналност. Повећањем надморске висине, смањује се удио популације. Учешће површина се takoђе смањује.

South from this zone, there is a hilly area intersected by valleys and river terraces. This hypsometric belt covers mid-Banja Luka region, most Prijedor region, Doboј-Teslić area, slopes of Ozren and Majevica, lower Podrinje, Birač, Popovopolje and HeryegovinaHumine. Within this altitude zone, there is an evident demographic-hypsometric zonality. As the altitude increases, the population ratio decreases as well as surface ratio.

Граф. 2. Дистрибуција становништва и насеља у Републици Српској по висинским зонама (у проценама)

Graph 2. Population and settlement distribution in the Republic of Srpska in accordance with altitude zones (percentage)

Заједно са претходним хипсометријским појасом (од 100 до 200 м н. в.), висинска зона од 200 до 300 м н. в. представља простор са највећом концентрацијом становништва. У њој живи 26,6% популације Републике Српске, такође, највећи удио територије (око 13%) је у овој висинској зони. Ту је смештен највећи град Републике Српске, са око 150.000 становника. Поред Бањалуке, од 200 до 300 м н. в. налазе се и градска насеља: Нови Град и Зворник. Са просјечном величином од 960 ha, овдје се налазе насеља са највећом површином у Републици Српској.

У зони изнад 300 м н.в. број становника значајно опада. Између 300 и 400 м н. в. само су два градска и уједно већа насеља: Вишеград и Котор Варош. У интервалу између 400 и 500 м н. в. смештена су четири градска насеља: Милићи, Рудо, Сребреница и Требиње, у којем живи преко 1/3 популације у овој зони. Густина насељености насеља између 300 и 400 м н. в. је на нивоу Републичког просјека, док је сљедећа висинска зона биљежи тенденцију опадања.

Са површином од 8.437 km² ова зона обухвата највећи дио територије Републике

Together with the previous hypsometric belt (100-200m altitude), the 200-300 m altitude zone is the area of highest population concentration. It is inhabited by 26,6% of the Republic of Srpska population and it also has the largest territory ratio (around 13%). The largest city in RS with its population of around 150,000 people is located here. Apart from Banja Luka, city settlement of Zvornik and Novi Grad are located at 200-300 m altitude. There are also largest settlements in the Republic of Srpska with an average size of 960 ha.

Within the 300 m altitude zone and higher, the population decreases. There are only two larger settlements within 300-400 m altitude zone: Višegrad and Nova Varoš. Four city settlements are located within 400-500 m altitude zone as follows: Milići, Rudo, Srebrenica and Trebinje populated by more than 1/3 of total population. The average population density within 300-400 m altitude zone is within the state average but it decreases at the next altitude zone.

With the 8,437 km² surface, this zone

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ HYPSCOMETRIC DISTRIBUTION OF POPULATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Српске. Обухвата подручје горњо-санско-пливског региона, обронке Влашића, Узломца, Борја, највише дијелове Козаре, Мајевице, највећа пространства у источном дијелу Српске, тачније дијелове херцеговачких Рудина, Романијски крај, горњи ток ријеке Дрине. Повећањем надморске висине, удвоји популације се смањује, изузев зоне од 501 до 600 м н. в., где се налазе административна стедишта општина: Шипово, Фоча, Билећа, Љубиње, Источно Ново Сарајево и Источна Илиџа, као и хипсометријске скале од 801 до 900 м н. в., где су смјештена средишта општина: Власеница, Кнежево, Соколац и Пале. У појасу између 501 до 600 м н. в., густина насељености је изнад Републичког просјека, и износи 60,4 ст./km². Изузетно ријетка насељеност је у хипсометриском интервалу од 701 до 800 м н. в., где просјечна густина насељености износи свега 12,5 ст./km².

Зона преко 1000 м н. в., такође, највеће учешће има у источном дијелу Републике Српске. Овој области припадају планинске зоне високе Херцеговине, општина Гацко, Калиновик, Невесиње и Фоча, највиши дијелови сарајевско-романијског платоа, већи дио општине Хан Пијесак. У западном дијелу, овој области припадају највиши врхови уз саму ентитетску границу са Федерацијом БиХ. Изнад 1.300 м н. в., насељеност је изузетно мала, свега 1,5 ст./km². То су насеља на највишим планинама у Српској: Маглић, Волујаћ, Зеленгора и Јахорина. Највише градско насеље у Републици Српској је Хан Пијесак, које се налази на просјечној надморској висини од 1.117 м. н.в., док је висина ужег градског средишта 1085 м. н.в.

covers most of the Republic of Srpska territory. It encompasses upper Sana-Pliva region, slopes of Vlašić, Uzlomac and Borje mountains, highest parts of Kozara Mountain, Majevica, most east Republic of Srpska (parts of Herzegovina Rudine, Romanija and upper Drina River stream). As the altitude increases, population ratio decreases with exceptions of 501-600 m altitude zone where administrative centers of the following municipalities are located: Šipovo, Foča, Bileća, Ljubinje, East Novo Sarajevo and East Ilijadža and 801-900 m altitude zone where administrative centers of the following municipalities are located: Vlasenica, Kneževо, Sokolac and Pale. Within the 501-600 m altitude belt, population density is above the state average and it is 60.4 people per km². Population density is extremely low at 701-800 m altitude and the mean value is only 12.5 people per km².

The zone higher than 1000 m altitude is most distributed in east Republic of Srpska. It covers mountain zones of highland Herzegovina, municipalities of Gacko, Kalinovik, Nevesinje and Foča, most Sarajevo-Romanija plateau and most of Han Pijesak municipality. Western parts of this zone cover highest peaks along the entity borderline. Population density at altitudes higher than 1,300 m is only 1.5 people per km². There are settlements located at highest mountains in the Republic of Srpska, i.e. mountains of Maglić, Volujak, Zelengora and Jahorina. Han Pijesak is a city settlement located at highest altitude (1,117 m) and its city core is located at 1085 m altitude

Таб. 2. Просјечна надморска висина општина и градова у Републици Српској
Tab. 2. Mean altitude of municipalities and cities in the Republic of Srpska

Надморска висина <i>Average altitude (m)</i>	Број општина <i>Number of municipalities</i>	Укупна површина <i>Surface (km²)</i>	Удио површине <i>Surface (%)</i>	Број становника <i>Population (absolutley)</i>	Удио становништва <i>Population (%)</i>	Густина насељености <i>Pop. density (cm/km²)</i>
< 200	11	3.991,3	16,2	334.275	25,2	83,8
201 – 500	16	6.393,2	25,9	628.458	47,4	98,3
501 – 1.000	21	8.242,4	33,4	264.719	19,9	32,1
> 1.000	14	6.014,3	24,4	99.539	7,5	16,6

Извор: Попис становништва, домаћинства и станови у БиХ 2013, на територији Републике Српске – прелиминарни резултати, Република Српска, Републички завод за статистику, Бања Лука.

Source: 2013 BiH Population, Household and Dwellings Census in the Republic of Srpska territory, Republic Statistics Institute, Banja Luka

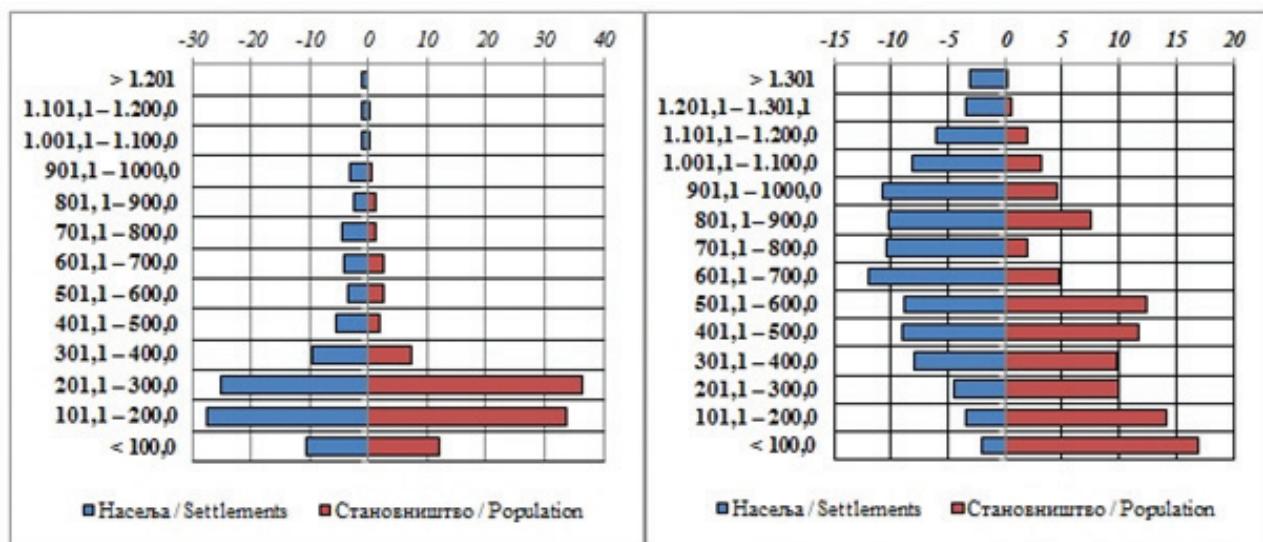
Анализом података из табеле 2, долази се до закључка да је просјечна надморска висина највећег броја општина и градова у Српској између 500 и 1000 м н. в. Највећи број становништва (скоро 50%) концентрисан је у зони од 200 до 500 м н. в. Утицај хипсометрије огледа се и у размјештају насеља без становништва. До 250 м.н.в. само су два насеља без и једног пописаног становника (0,3% насеља), док је у зони изнад 1.000 м н. в. свако шесто насеље без пописаног становништва (око 18% насеља).

Хипсометријска дистрибуција популације указује на изражене диспаритетете између западног и источног дијела Републике Српске. Због низијског рељефа у западном дијелу, већина урбаних центара смјештена је управо у зонама низијског и брежуљкастог рељефа. У источном дијелу Српске, положај и мрежа насеља условљени су рељефном конфигурацијом, тако да је већина становништва концентрисана у мањим насељима планинског карактера. Као што се може уочити из графика 3, у западном дијелу Републике Српске постоји корелација у хипсометријској дистрибуцији насеља и становништва. У висинској зони до 300 м н. в. смјештено је скоро 2/3 насеља и 82% популације. Након 300 м н. в. евидентно је смањење учешћа у обје категорије. Простор изнад 900 м н. в. готово је ненасељен.

Based on information from Table 2, we inferred that the mean altitude of most municipalities and cities in the Republic of Srpska is between 500 and 1000 meters. Most population (almost 50%) is concentrated within the 200-500 m altitude zone. Hypsometry also affects the distribution of uninhabited settlements. Up to 250 m altitude, there are only two uninhabited settlements (0,3% of settlements) whereas each sixth settlement is unpopulated within the zone higher than 1000 meters (around 18% of total settlements).

Hypsometric population distribution indicates strong disparities between west and east of the Republic of Srpska. Due to lowland relief in western parts, most urban centers are located in zones of lowland and hilly relief. In east Republic of Srpska, settlement position and network are determined by relief so that most population is concentrated in small highland settlements. As Graph 3 indicates, in west Republic of Srpska there is a correlation between hypsometric distributions of population and settlements. Namely, 2/3 of settlements and 82% of population are located within zone up to 300 m altitude. Higher than 300 m altitude, there is an evident decrease in both these categories. Areas higher than 900 m are almost uninhabited.

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
Hypsometric Distribution of Population of the Republic of Srpska

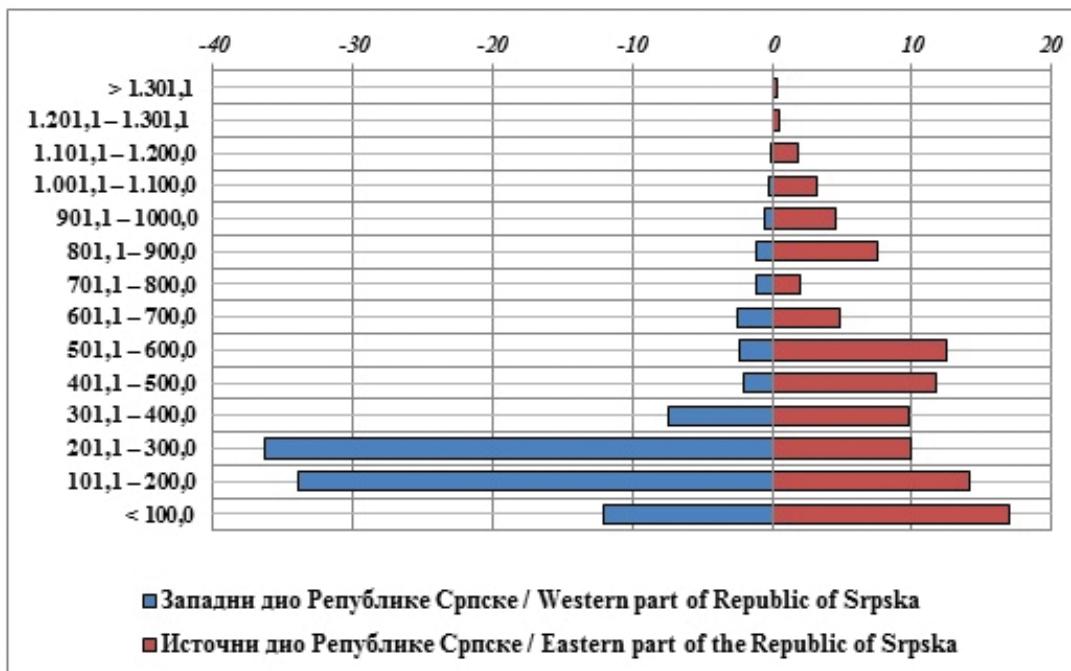

Граф. 3. Дистрибуција насеља и становништва западног (лијево) и источног (десно) дијела Републике Српске по висинским зонама (у проценитима)

Graph 3. Distribution of settlements and population of western (left) and eastern (right) parts of the Republic of Srpska in accordance with altitude zones (percentage)

Сасвим супротна насеобинско-демографска слика је у источном дијелу Републике Српске. Због изражене вертикалне рашчлањености рељефа, у овој зони присутна је већа хипсометријска дисперзија становништва и насеља. Иако са најмањим бројем насељених мјеста, висински појас до 100 м н. в. представља зону највеће концентрације становништва. На два процента територије, живи око 17% становништва, првенствено захваљујући Граду Бијељини и већим семберским насељима. Значајнија концентрација становништва је у зонама 100–200 и 400–600 м н. в. У овом дијелу Републике Српске доминира уситњена мрежа угловном патронимичних насеља, разбијеног типа. Градска насеља су мања, изузев регионалних и субрегионалних центара попут: Бијељине, Требиња, Источног Сарајева, Зворника и Фоче. За разлику од западног дијела Српске, највећа концентрација насеља је у зони између 600 и 1000 м н. в., што је дијаметрална супротност западном дијелу. Највећи број ових насеља налази се на простору гоњег Подриња, Вишеграда, Фочанско-горажданског краја, те појаса херцеговачких Хумина и Рудина.

In east Republic of Srpska, there is a completely opposite settlement-demographic outlook. Due to intensive vertical relief diversity, this zone is characterized by larger hypsometric dispersion of both settlements and population. Despite the fact that the number of populated settlements is smaller, the altitude belt up to 100 m is a zone of highest population concentration. Two percent of the territory is occupied by around 17% of total population owing to the city of Bijeljina and large Semberija settlement. Population concentration grows at zones of 100–200 m and 400–600 m altitudes. This part of the Republic of Srpska is dominated by size-degraded network of mostly patronymic scattered settlements. Urban settlements are smaller in size with an exception of subregional centers such as Bijeljina, Trebinje, East Sarajevo, Zvornik and Foča. Unlike west Republic of Srpska, here the largest population concentration is within 600-1000 m altitude zone, which is diametrically opposite to the country's west. Most these settlements are located in territories of upper Podrinje, Višegrad, Foča-Goražde area and Herzegovina Humine and Rudine.

Граф. 4. Дистрибуција становништва у западном и источном дијелу Републике Српске по висинским зонама (у проценитима)

Graph 4. Distribution of population in west and east parts of the Republic of Srpska in accordance with altitude zones (percentage)

Просторно-демографска дихотомија између западног и источног дијела Републике Српске може се уочити анализом графика 4. Од укупног становништва смјештеног западно од Дистрикта Брчко, чак 82% живи у висинском појасу до 300 м н. в. док је на истоку, у тој истој зони настањено свега 41% популације. Даље, у источном дијелу Српске уочава се равномјернија дистрибуција становништва, док је у западном дијелу изражена хипсометријска поларизација са наглашеном концентрацијом на низим надморским висинама.

Највећи број насељених мјеста у Републици Српској припада категорији патуљастих и малих насеља. Од укупног броја насељених мјеста (2.756), у њих 220 или 8% није пописан ни један становник. Број патуљастих насеља је изузетно висок. У преко 43% патуљастих насеља живи само три процента популације Републике Српске. Ако патуљастим додамо и насеља без становништва, долазимо до алармантног податка да је у Српској тек свако друго насеље веће од 100 становника.

Spatial-demographic dichotomy between east and west of the country can be observed in Graph 4. Out of total population west from Brčko District, 82% lives in zone up to 300 m altitude, whereas in east the same zone is populated by only 41% of population. Hence, population in east Republic of Srpska is evenly distributed but in west part of the country there is an evident hypsometric polarization with intensive concentration at lower altitudes.

Most inhabited settlements in the Republic of Srpska belong to the category of small and tiny ones. Furthermore, 220 (8%) out of 2,756 populated settlements has not a single resident. The number of tiny settlements is extremely high. In more than 43% of tiny settlements, there is only 3% of the Republic of Srpska population. If we join tiny settlements and the uninhabited ones, we reach an alarming conclusion that every second settlement in the Republic of Srpska has the population larger than 100 people. A typical process of

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

HYPSONMETRIC DISTRIBUTION OF POPULATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

О типичном процесу просторно-демографске поларизације говори чињеница да у 90 насеља (3,2%) која спадају у ред великих (имају више од 2.000 становника) живи преко 52% популације Републике Српске (Маринковић, Мајић, стр. 401).

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

У погледу размјештаја становништва и густине насељености, Република Српска је изразито хетерогено подручје са наглашеним регионалним и унутаррегионалним разликама. Једна од основних карактеристика дистрибуције становништва је просторно-демографска поларизација са дисперзним типом размјештаја популације.

Интеррегионална диференцијација становништва показује знатно веће учешће популације у западном, него у источном дијелу Републике Српске. На приближно истој територији, западно од Дистрикта Брчко и живи 63% становништва Републике Српске, док је у источном дијелу знатно нижи степен концентрације становништва. Овакав неуравнотежен просторни размјештај становништва оставља негативне посљедице на укупан друштвено-економски развој. Процес депопулације највише је захватио патуљаста насеља, тако да се у двадесетдвогодишњем периоду може констатовати гашење 162 насеља.

Просторна диференцијација указује на већу концентрацију ненасељених мјеста у источном дијелу Републике Српске. Процеси депопулације у овим насељима јавили су се почетком седамдесетих година, с тим да је темпо демографског пада знатно убрзан у посљедње дviјe деценијe. Фактори гашења насеља просторно и временски се доста разликују. Ту се првенствено мисли на биолошку депопулацију и висок степен просторне покретљивости који је био изражен у задњим декадама XX вијека. Већина тих насеља су планинског карактера и припадају разбијеном типу насеља са лошом инфраструктурном повезаношћу. Простор истока Српске, поготово дијелови Херцеговине,

spatial-demographic polarization is supported by the fact that 90 large settlements (3.2%, population larger than 2000) are populated by more than 52% of Republic of Srpska population(Маринковић, Мајић, p. 401).

CONCLUDING REMARKS

Speaking of population distribution and population density, the Republic of Srpska is a heterogeneous area with pronounced regional and intraregional diversity. One of the major characteristics of population distribution is the spatial-demographic polarization with a disperse type of population distribution.

Interregional population differentiation indicates larger population in west Republic of Srpska in comparison with the eastern parts of the country. West from Brčko District, there is 63% of Republic of Srpska population whereas eastern parts have lower population concentration living in almost equally sized territories. One such unbalanced population distribution negatively affects the total social-economic development. The depopulation process is most evident in tiny settlements and the total of 162 such settlements disappeared within 22 years.

Spatial differentiation indicates the fact that there are more uninhabited settlements in east Republic of Srpska. The process of depopulation of these settlements started in 1970sbut the demographic decrease has significantly accelerated over the past twenty years. There is a difference between spatial and time factorsthat caused these settlements to disappear. Firstly, there are biological depopulation and high level of spatial mobility in late 20th century. In addition, most these settlements are highland scattered type of settlements with poor infrastructural connectivity. Size-degraded settlement network is typical of east Republic of Srpska, particularly parts of Herzegovina, and upper and lower Podrinje. This is supported by

доњег и средњег Подриња одликују се уситњеном мрежом насеља. О томе говори подatak се у источном дијелу Републике Српске налази 63% свих насеља Републике Српске. На приближно истој територији, у западном дијелу налази се 1.021 насеље (37%). Просјечна површина насељеног мјеста источног дијела Српске је око 7 km^2 , док је на западу 12 km^2 . Просјечна величина насељеног мјеста западно од Дистрикта износи 818 становника, док је на истоку знатно мање (282 становника). Изузимањем Бијељинске субрегије, добија се мања вриједност овог параметра.

У односу на степен развијености, локалне заједнице у Републици Српској дијеле се на развијене, средње развијене, неразвијене и изразито неразвијене (ППРС, 2013, 66). Подударност хипсометријског дистрибуције и еконимског развоја општина и градова огледа се у чињеници да седам општина које спадају у категорију изразито неразвијених налазе се на већој надморској висини од 1.000 м н. в. На другој страни, девет локалних заједница са просјечном надморском висином испод 300 м н. в. улазе у категорију развијених општина.

Према прелиминарним резултатима пописа становништва из 2013. године, просјечна густина насељености Републике Српске износи $53,8 \text{ ст}/\text{km}^2$ са израженим регионалним и унутаррегионалним диспаритетима. Алармантно звучи подatak да преко 12% територије Републике Српске има обиљежја пустинског карактера. Наиме, у 368 насељених мјеста, просјечна густина насељености не прелази једног становника по километру квадратном. Скоро четвртина територије Српске има просјечну густину насељености од 1 до $5 \text{ ст}/\text{km}^2$.

У само 32 насеља са густином насељености преко $1.000 \text{ ст}/\text{km}^2$ (око 1% територије), живи 428.880 или око трећина укупне популације Републике Српске. Сва градска насеља су по правилу подручја већег демографског потенцијала и изражене концентрације становништва. Насеље са најгуашћом концентрацијом становништва по јединици површине је дио Новог Сарајева који припада

the fact that 63% of all Republic of Srpska settlements are located in eastern parts of the country. Furthermore, 1,021 settlements are located within approximately the same territory in west Republic of Srpska, i.e. 37%. Mean settlement surface in east Republic of Srpska is around 7 km^2 and in west it is 12 km^2 . Mean population density west from Brčko District is 818 people and in east it is 282 people per square kilometer. With an exception of Bijeljina subregion, this parameter is even lower in value.

From the development point of view, local communities in the Republic of Srpska are singled out as follows: developed, moderately developed, underdeveloped and extremely underdeveloped (ППРС, 2013, 66). Congruence of hypsometric distribution and economic development of municipalities and cities reflects in the fact that seven municipalities belong to the category of extremely underdeveloped and are located at 1000 m altitude. On the other hand, nine local communities with mean altitude lower than 300 m are developed ones.

According to the preliminary results of 2013 BiH population census, the mean population density in the Republic of Srpska is $53.8 \text{ people}/\text{km}^2$ with pronounced regional and intraregional disparities. There are alarming data that more than 12% of RS territory is categorized as solitudinous. Namely, in 368 inhabited settlements, the mean population density is no larger than one inhabitant per square kilometer. Almost one fourth of Republic of Srpska territory has mean population density of 1-5 people per km^2 .

In only 32 settlements the population density is larger than $1,000 \text{ people}/\text{km}^2$ (around 1% territory) and they are populated with 428,880 people or one third of total Republic of Srpska population. As a rule, all urban settlements have larger demographic potential and intensive population concentration. The settlement with largest population density is part of Novo Sarajevo

ХИПСОМЕТРИЈСКИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ HYPSCOMETRIC DISTRIBUTION OF POPULATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

општини Источна Илиџа, са чак 5.000 ст./ km^2 .

Зоне демографске концентрације, углавном су релативно мали простори, са високим степеном урбанизације и густине насељености. Имају релативно повољне демографске структуре, по правилу представљају имиграционо активна подручја.

Мрежа градова на територији Републике Српске је густа, износи око 19 градова на 10.000 km^2 , с тим да је демографска величина релативно мала. Гушћа мрежа градских насеља је у источном дијелу (21 градско насеље на 10.000 km^2), где доминирају мања градска насеља са слабијим учешћем основних функција. Према прелиминарним резултатима Пописа становништва 2013. године, у 46 градских насеља на простору Републике Српске живи 552.163 становника или нешто око 42%. Ако се приододају периурбана насеља већих градова, добија се вриједност да је степен урбанизације у Српској доста нижи од европског просјека и износи око 45%.

Од 46 градских насеља на простору Републике Српске, у западном дијелу налази се 20, док је на простору између Бијељине и Требиња укупно 26 градских насеља. Дакле, чак 11 насеља у западном дијелу Српске која имају административно-управну функцију немају елемената урбаности. У градским насељима западног дијела Српске живи око 25% популације, док је на истоку мање учешће, око 16%.

На основу степена урбаности простор Републике Српске може се окарактерисати као изразито хетерогено подручје. Изражена дисперзија у нивоу урбаности посљедица је дјеловања више различитих фактора у простору и времену. Планинска и рурална подручја карактерише низак ниво комуналне и инфраструктурне опремљености, што се одражава на интензиван процес механичке покретљивости становништва ка урбаним центрима већег функционалног значаја.

that belongs to the municipality of Nova Iliča and it is 5,000 people per km^2 .

Zones of demographic concentration are relatively small areas with high levels of urbanization and population density. Their demographic structure is usually favorable and they are areas of active immigration.

City network in the Republic of Srpska is dense and it is around 19 cities per 10,000 km^2 , but the demographic size is relatively small. The urban settlement network is denser in east (21 urban settlements per 10,000 km^2) and is dominated by small urban settlements with poor basic functions. According to preliminary 2013 BiH population census results, 46 urban settlements in the Republic of Srpska are populated by 552,163 people or around 42%. If we adjoin periurban areas of larger settlements, we may infer that level of urbanization in below European average and it is around 45%.

In addition, 20 urban settlements are located in west Republic of Srpska whereas 26 are located in the territory between Bijeljina and Trebinje. Hence, 77 settlements in west Republic of Srpska have administrative-governance functions but have no elements of urbanization. Urban settlements in west Republic of Srpska are inhabited by around 25% of total population and in east the population percentage is around 16%.

Based upon the level of urbanism, the Republic of Srpska territory may be regarded as heterogeneous area. Dispersion of urbanization may be accounted for by different factors of space and time. Highland and rural areas are characterized by low levels of public and infrastructural equipment which affects the intensive process of mechanical population mobility towards urban centers of higher functional relevance.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ/REFERENCES:

Демографска статистика 4, 10,14 и 17. Бања Лука:
Републички завод за статистику Републике Српске.

Мандић, М. (2007). Неки аспекти развоја сеоских
насеља у Републици Српској. *Зборник радова Србија
и Република Српска у регионалним и глобалним
процесима*. Београд: Географски факултет.

Мандић, М. (2012). Поимање карактеристике
руралности и урбанизације у Босни и Херцеговини.
Гласник 16. Бања Лука: ГДРС.

Mandić, M., Živković, M. (2014). Problematic areas
of the Republic of Srpska within the context of
demographic changes. *Зборник матице српске за
друштвене науке 148*. Нови Сад: Матица српска.

Marinković, D., Majić, A. (2014). Determinants of
demographic development of the Republic of Srpska
at the beginning of the 20th century. *Зборник матице
српске за друштвене науке 148*. Нови Сад: Матица
српска.

Маринковић, Д., Мајић, А. (2015). Просторна
дистрибуција становништва Републике Српске
према резултатима пописа становништва 2013.
године. *Зборник са 4. српског конгреса географа –
достижнућа, актуелности и изазови географске
науке и праксе*. Београд: Универзитет у Београду –
Географски факултет, СГД.

Маринковић, Д., Врањеш, Р. (2013). Прелиминарни
резултати Пописа становништва Републике
Српске 2013. и његова упоредивост са претходним
Пописом из 1991. године. *Демографија 10*. Београд:
Универзитет у Београду – Географски факултет,
Институт за

Nejašmić, I., Toskić, A. (2000). Razmještaj stanovništva
u Republici Hrvatskoj – dio općih demografskih i
društvenogospodarskih procesa. *Geoadria vol. 5*. Zadar:
Hrvatsko geografsko društvo–Zadar, Odjel za geografiju
Sveučilišta u Zadru

Попис становништва, домаћинства и станови у БиХ
2013, на територији Републике Српске (прелиминарни
резултати). Бања Лука: Републички завод за
статистику Републике Српске.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i
poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine (prvi rezultati
- statistički bilten 220). Sarajevo: Republički zavod za
statistiku SR Bosne i Hercegovine, maj, 1991. godine.

Просторни план Републике Српске до 2025. године–
изједначавање и допуна ППРС до 2015. године–нацрт.
Бања Лука: Министарство за просторно уређење,
грађевинарство и екологију, новембар 2013. године.

Pushka, A. (1983). Odnos između razmještaja
stanovništva, reljefa i stupnja društveno-ekonomskog
razvijanja u SAP Kosovu. *Sociologija sela*. Zagreb: Centar
za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu

Стојановић, Б., Војковић, Г. (2005). Урбане
агломерације на главним осовинама као полови
демографске ревитализације Србије. *Становништво
1–4*. Београд: Институт друштвених наука, Центар за
демографска истраживања.

Статистички годишњак Републике Српске 2014. Бања
Лука: Републички завод за статистику Републике
Српске.

Уредба о насељеним мјестима која чине подручје
јединице локалне самоуправе. Бања Лука: Службени
гласник Републике Српске бр:4/10, 26/11 и 74/12.

www.rzs.rs.ba

www.bhas.ba

www.fzs.ba

www.komunikacija.org.yu

www.mapcoordinates.net/en

СЛОБОДНЕ ЕКОНОМСКЕ ЗОНЕ И РАЗВОЈ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ПРОЦЕСУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА

Горан Поповић¹, Милимир Љојовић² и Огњен Ерић³

¹Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Република Српска

²Висока школа за туризам и хотелијерство, Требиње, Република Српска

³Крајинапетрол а.д., Бања Лука, Република Српска

Сажетак: Слободне економске зоне су пут за раст производње, извоза и запослености. У неким, глобално значајним привредама слободне зоне су фактор раста и техничко-технолошког прогреса. У Босни и Херцеговини област слободних зона има одговарајућу легислативу, али су економски резултати још минорни. У Европској унији слободне зоне су значајне за економски развој, посебно за одређене регионе. Проблематика слободних зона се решава у оквиру комунитарне легислативе, преко царинских и других прописа. Посебно су важни прописи о заштити конкуренције јер су привилегије у зонама супротне правилима о заштити конкуренције на заједничком тржишту. Од Рудинговог извјештаја и Примароло групе, па до данас, Унија чини напоре на хармонизацији тих супротности. Европска унија је афирмисала модел развоја слободних зона. Босна и Херцеговина је у фази европинтеграција, при чему је средином 2015. године ступила на снагу пунा примјена Споразума о стабилизацији и пријуживању (ССП). Његова примјена ће промијенити околности у отварању слободних зона, и прилив страних директних инвестиција (СДИ). Реално је очекивати да ће из ЕУ бити смањен интерес за инвестиирање у слободне зоне у Босни и Херцеговини, док ће интерес неевропских, прије свега земаља из Азије порасти. Слободне зоне у Босни и Херцеговини могу постати мост за повољнији трансфер роба и технологија у Европску унију.

Кључне ријечи: Слободне зоне, привилегије, Европска унија, Босна и Херцеговина, СДИ.

Original scientific paper

FREE ECONOMIC ZONES AND DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE EUROINTEGRATION PROCESS

Goran Popović¹, Milimir Lojović² and Ognjen Erić³

¹Faculty of Economics, University of BanjaLuka, the Republic of Srpska

²College of Tourism and Hotel Management, Trebinje, the Republic of Srpska

³Krajinapetrol a.d., Banja Luka, the Republic of Srpska

Abstract: Free zones are the way for increasing the production, export and employment. In some, globally significant economies, free zones are the factor of growth and technological progress. In Bosnia and Herzegovina, the field of free zones has appropriate legislation, but the economic results are still minor. In EU, free zones are important for economic development, especially in certain regions. The issue of free zones is being handled within the communitarian legislation, through customs' and other regulations. The regulations of the protection of competition are especially important because the privileges in zones are contrary to the rule of protection of competition in the common market. From Ruding's report and Primarolo group to the present, the Union is making efforts to harmonize these opposites. The EU has affirmed the development model of free zones opening. Bosnia and Herzegovina is at the stage of European integration, at which, in the mid-2015 Bosnia and Herzegovina came into the full implementation of the Stabilization and Association Agreement (SAA). It's application will also change the circumstances in the opening of free zones and inflows of Foreign direct investment (FDI). It is realistic to expect that the EU will show low level of interest for investing into free zones in Bosnia and Herzegovina, while the interest of non-european countries, especially Asian countries, will be increased. Free zones in Bosnia and Herzegovina could become the bridge for better transfer of goods and technologies into the European Union.
Keywords: Free zones, Priviledges, European Union, Bosnia and Herzegovina, FDI

УВОД

Пролазећи тешке транзиционе процесе на путу према Европској унији, Босна и Херцеговина на разне начине покушава превазићи проблеме економског развоја. Глобална финансијска криза је успорила европротеграције и раст економије Босне и Херцеговине (Хаџиахметовић, 2011). Пад економске активности 2009. године је настао због смањења и онако мале домаће потрошње, пада инвестиција и смањења екстерног тражње. Раст трговине је успорен, грађевинске активности и индустријска производња су пале, а незапосленост порасла. Доходак по становнику мјерен по куповној моћи, 2009. године је износио само 30% просјека ЕУ27. Већ у 2010. години је било блажих знакова опоравка (индустријска производња расте 1,1%, а извоз 28,8%). Ипак, стопа незапослености у јулу 2010. износи чак 43,2%. Према Истраживању радне снаге, рађеном по ILO, незапосленост је са 24,1%, колико је износила у 2009. године, порасла на 27,2% у 2010. години.

У 2014. години је остварен економски раст од свега 0,6%. То је скроман резултат обзиром да је у 2013. години раст био са стопом од свега 0,7% и то након благе рецесије (0,6%) у 2012. години. У Босни и Херцеговини је 2014. године, по први пут од 2009., регистровано смањење просјечног броја незапослених. Стопа незапослености у 2014. години је смањена за 0,6 % и износи 43,9%. Током 2014. године дошло је до повећања укупне вањскотрговинске размјене и дефицита услед двоструко више стопе раста увоза у односу на извоз. Скромна спољна тражња, временске непогоде, пад производње електричне енергије, те низак ниво извозних цијена резултирали су благим растом извоза. Нагли раст увоза услед јачања домаће тражње те санације штета од поплава у другом полуодишту, резултирао је падом покривености увоза извозом у односу на претходну годину. Инвестиције су биле подстакнуте скоком СДИ, које су у 2014. биле преко 80% веће у односу на претходну годину.

Иначе, развој босанско-херцеговачке

INTRODUCTION

Going through difficult transition processes on the way to European Union, Bosnia and Herzegovina is trying in many ways to overcome the problems of its economic development. The global financial crisis has slowed down the process of European integration and economic development of Bosnia and Herzegovina (Hadžiahmetović, 2011). The fall of economic activity in 2009 occurred due to the decrease of already low domestic consumption, the fall of investments and the reduction of external demand. The trade growth is slow, construction activities and industrial production are falling and unemployment rose. In 2009, the income per capita, measured by the purchasing power, was only 30% of the average of EU27. Just a year later, in 2010, slight signs of recovery were noticed (industrial production grows by 1,1%, and export by 28,8%). However, the unemployment rate in July 2010 is still 43,2%. According to the Labour Force Survey, conducted by the ILO, the unemployment , which was 24,1% in 2009, rose to 27,2% in 2010.

In 2014, the economic growth of only 0,6% was achieved. That is a modest result considering the fact that the growth in 2013 was only 0,7% and that was after the slight recession (0,6%) in 2012. In 2014, for the first time since 2009, Bosnia and Herzegovina faced the fall of the number of unemployed. The unemployment rate in 2014 was reduced by 0,6% and was 43,9%. During 2014, there was an increase in the total foreign trade and a deficit, due to the double growth rate of import compared to the rate of export. The modest external demand, bad weather, the fall of the production of electricity and low export prices altogether resulted in a slight increase of export. The sharp raise of import resulted by the strengthening of domestic demand and recovery after the flood damage in second half of the year, resulted in a fall of coverage of import by export , compared

привреде није могуће остварити из домаће акумулације, а 40-60 % инвестиција прије кризе је финансирано страним капиталом (државне стопе штедње износе свега око 10-12 % БДП). Сходно томе, релативно високе инвестиције (око 24-28 % БДП-а у периоду 2000–2007.) су финансиране дознакама, СДИ и кредитима. Смањење прилива је мултипликовало проблеме у Босни и Херцеговини већ крајем 2008. године, чије посљедице се примјете и данас.

Адекватна примјена слободних зона обезбеђује повољне услове за привлачење СДИ. На основу свјетских искустава, слободне зоне су инструмент развојне политике, па би стога и у Босни и Херцеговини могле утицати на раст запослености, извоз и др. Већина европских транзиционих земаља је рјешавала своје проблеме отварањем слободних зона. То је аргумент да и у нашој земљи слободне зоне могу привући страни капитал и убрзати раст.

У модерној ери, слободне зоне имају економску, али и развојно-политичку улогу. Њихово отварање утиче на раст, запосленост и спољнотрговинску размјену. Слободне зоне дјелују на равномјеран регионални развој и структурне реформе. Економске и административне слободе у слободним зонама су економско-административне повластице и привилегије у односу на остатак привреде. Преференцијали и привилегије се односе на стриктно одређено подручје (зону). То могу бити мања подручја од неколико хектара, и већа, која се простиру на хиљаде квадратних километара. Зоне се могу лоцирати на територији једне, или прекограницним регионима више земаља.

Тип слободне зоне се веже за привредне области. Трговина, претовар, транспорт, складиштење, једноставније индустриске дјелатности су водећи у зонама типа Free Ports (FPs), слободним трговинским зонама (engl. Free Trade Zones-FTZs), и царинским складиштима. Индустриска, висока технологија и трговина су водеће области извозно производних зона (engl. Export Processing Zones-EPZs), слободних предузетничких зона (engl. Free Enterprise Zones) и научно-технолошких паркова

to the previous year. Investments were encouraged by the raise of FDI, which were in 2014 over 80% higher than the previous year.

Otherwise, the deveopment of BiH economy can not be achieved by domestic accumulation, and 40% to 60% of investments before the crisis was financed by foreign capital (state savings rate was only 10-12% GDP).Accordingly, relatively high investments (about 24-28% of GDP ina period 2000-2007) were funded by remittances, FDI and loans. The reduction of influx has multilied the problems in Bosnia and Herzegovina by the end of 2008, whose consequences are still noticeable.

Proper implementation of the free zones provides favorable conditions for attracting FDI. Based on global experiences, free zones are an instrument of development policy, and according to that, in Bosnia and Herzegovina, they could affect the growth of employment, exports, etc.. Most European countries in transition dealt with their problems by opening free zones. This is an argument that in our country, free zones can attract foreign capital and accelerate the growth.

In the modern era, free zones have an economic and political development role. Their openings affect the growth, employment and foreign trade. Free zones affect the balanced regional development and structural reforms. Economic and administrative freedoms in free zones are economic-administrative privileges and prerogatives when compared to the rest of the economy. Preferences and privileges reffer to strictly defined area (zone). That may be small areas of a few hectares, and larger, which may spread over thousands of square kilometers. Zone can be located on the territory of one country, or cross-border regions of more countries.

Type of free zones is linked to the economic field. Trade, overload, transportation, storage, the simpler industrial activities, are leading activities in zones like Free Ports (FPS), Free Trade Zones (FTZs), and customs warehouses.

(engl. Science Based Industrial Parks-SIPs). Финансије, осигурање, игре на срећу и туризам су заступљени у типовима слободних услужних зона (engl. Free Service Zones). Водеће области великих и свеобухватних слободних зона (engl. Comprehensive free zones) укључују готове све већ поменуте економске области.

Дакле, слободне зоне су географски дефинисана подручја унутар земље, или прекограничне области између више земаља у којима су посебно дозвољене слободна трговина и преференцијалне политике у односу на остатак земље. Могу се класификовати избором више критеријума. Према просторној структури, дијеле се на зоне територијалног или режимског типа. Територијални тип је бројнији и доминира у свјетској економији. Он подразумијева посебно дефинисан простор са инфраструктуром високог квалитета и едуковано особље. Подразумијева и фискалне, монетарне и административне привилегије за фирме које послују у зони. У зависности од везе са домаћом економијом и политиком царинског надзора, постоје два подтипа ове врсте зона:

- отворени
- енклавски.

Енклавски тип (Free Ports-FPs, Free Trade Zones-FTZs i Export Processing Zones-EPZs) је строго дефинисана зона у којој се економска активност обавља уз мање директних утицаја и веза са домаћом привредом од отворених зона (Специјалне економске зоне - Special Economic Zones - SEZs, научно-технолошки паркови-Science Based Industrial Parks-SIPs, слободне услужне зоне - Free Service Zones). Отворени тип није стриктно дефинисан или одвојен од домаће привреде. Због тога, у односу на енклавски тип, има одређене везе са домаћом привредом. Слободне зоне, попут SEZs, примјењују и отворени и енклавски тип.

Режимски тип слободних зона нуди погодности за фирме које се налазе било где у земљи домаћину, ако су испуњени одређени критеријуми. Овај тип зона је слободни економски режим, а не слободна зона. Насупрот територијалном, он омогућава јаке везе са

Industry, high technology and trade are the main areas of Export Processing Zones (EPZs), Free Enterprise Zones and Science Based Industrial Parks (SIPs). Finance, insurance, lottery and tourism are represented in Free Service Zones. Leading fields of large and Comprehensive free zones include almost all of these economic fields.

So, free zones are geographically defined areas within a country, or a cross-border area between several countries with particularly permitted free trade and preferential policies in relation to the rest of the country. They can be classified by many criteria. According to the spatial structure, they are divided into two types, territorial and regime zones. Territorial type is more abundant and dominates the world economy. It implies in particularly defined area, with high quality infrastructure and trained staff. It also implies fiscal, monetary and administrative privileges for companies which operate in the zone. Depending on the connection with the domestic economy and policy of customs control, there are two subtypes of this zone type:

- open type,
- enclavian type.

Enclavian type (FPS, FTZs and EPZs) is strictly defined zone in which the economic activity is being performed with less direct influence and connections to the domestic economy of the open zones (SEZs, SIPs, Free Service Zones). The open type is not strictly defined or separated from the domestic economy. Therefore, when compared to the enclavian type, it has certain relations to the domestic economy. Free zones, such as SEZs, and using both open and enclavian type.

Regime type of free zones is offering benefits for companies located anywhere in the host country, if they meet certain criteria. This type of zone is a free economic regime, rather than the free zone. Unlike the territorial, it provides strong links with the local economy and allows foreign companies a free choice of the optimal location for their

локалном економијом и допушта страним фирмама слободан избор оптималне локације за њихове активности. На основу индустријске политike режимски тип се дијели на:

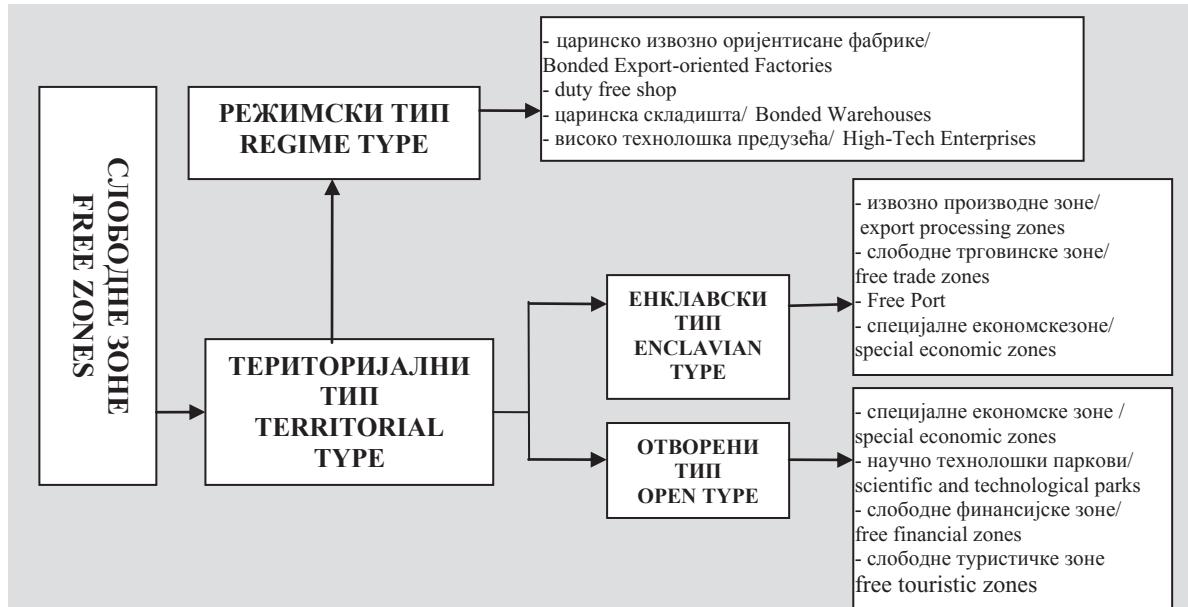
- царинско извозно оријентисане фабрике (engl. Bonded Export-oriented Factory).
- царинска складишта (engl. Bonded Warehouse).
- предузећа високе технологије (engl. High-Tech Enterprise).

Слободне зоне територијалног типа не морају остати енклавне и неповезане са остатком економије. Оне су само слабије повезане у односу на зоне режимског типа. Режимски тип може коегзистирати или еволуирати из територијалног типа и вице верса (нпр. у неким слабије развијеним земљама многи подстицаји и привилегије се користе и ван зоне). Претходно описана класификација слободних зона представљена је на слици 1 (Guangwen, 2003).

activities. Based on the industrial policy regime type is divided into:

- Bonded Export-oriented Factories,
- Bonded Warehouses and
- High-Tech Enterprises.

Territorial type free zones do not have to remain enclavian and disconnected from the rest of the economy. They are just less connected than the regime type zones. Regime tip can coexist or evolve from the territorial type and vice versa (eg. in some less developed countries, many incentives and privileges are also being used outside the zone). The previously described classification of free zones is presented in Figure 1. (Guangwen, 2003).

Слика 1. Територијални и режимски тип слободне зоне и њихова подподјела
Figure 1. Territorial and regime types of free zones and their subdivision

ПРАВНА СТЕЧЕВИНА И ЕКОНОМСКИ
ЕФЕКТИ ПОЛИТИКЕ СЛОБОДНИХ
ЕКОНОМСКИХ ЗОНА У ЕВРОПСКОЈ
УНИЈИ

Знатан број индустријских зона у Европској унији је означен као слободне зоне. Зоне као "Zona Franca de Barcelona" или "Free Zone Shannon" отворене су прије више деценија и успјешно привлаче инвестиције, и подстичу локални развој. Но, финансијски подстицаји нису једини разлог за инвестирање у зоне. У посљедње вријеме, нагласак је на пружања додатних услуга. Документи идентификације *acquis-a* у правном подручју слободних зона су Уговор о формирању ЕУ и Лисабонски уговор у дијеловима који се односе на:

- царинску унију, и
- конкуренцију.

**Слободне економске зоне и правила
конкуренције и државне помоћи у
Европској унији**

Неопходно је објаснити услове постојећег законодавства које детерминишу однос према конкуренцији и државној помоћи у контексту политике отварања слободних зона у ЕУ. Установљавање заједничког тржишта је довело до укидања царина и граничних прелаза међу чланицама (Јовановић, 2006, стр. 384–385.). То води бржем, једноставнијем и масовном кретању роба, капитала, финансијских услуга и људи, тј. мобилних фактора производње. Ово је поједноставило приступ тржиштима држава чланица и довело до раста међусобне конкуренције, јер државе нуде боље пореске услове за појединце и компаније у односу на окружење. Тако привлаче инвестиције и јачају своје економије. Проводе се и реформе пореских система у директном опорезивању, а нарочито у опорезивању пословних активности у циљу снижавања пореских стопа и ширења пореских основица. Неке државе су пореске стопе снизиле и приближиле нултој стопи, или их укинуле.

ACQUIS AND ECONOMIC EFFECTS
OF FREE ZONE POLICIES OF
EUROPEAN UNION

A significant number of industrial zones in the European Union is marked as free zones. Zones as "Zona Franca de Barcelona" or "Free Zone Shannon" were opened a few decades ago and successfully attract investments and encourage local development. However, financial incentives are not the only reason to invest in zones. Recently, the emphasis is on providing additional services. Documents of identification of the *acquis* in the legal field of free zones are an agreement on the formation of the EU and the Lisbon Treaty in the parts related to:

- Customs Union and
- Competition.

**Free zones and rules of competition and
state aid in the European Union**

It is necessary to explain the conditions of the current legislation that determine the relationship towards competition and state aid in the context of policy of the opening of free zones in the EU. The establishment of the common market led to the abolition of customs and border crossings between EU members (Jovanović, 2006, pp. 384–385.). This leads to a faster, simpler and mass movement of goods, capital, financial services and people, ie. mobile factors of production. This has simplified the access to the markets of the states members and led to the growth of mutual competition because countries offer better tax conditions for individuals and companies in comparison to the environment. This way, they attract investments and strengthen their economies. Reforms of tax systems in direct taxation are also being implemented, especially the taxation of business activities in order to lower the tax rates and spread the tax bases. Some countries have lowered tax rates, got

Да би се спријечиле или умањиле посљедице неправичне пореске конкуренције, Европска комисија је предузела одговарајуће мјере. Експертска група Комисије сачињава извештај о питању неправичне пореске конкуренције, тзв. Рудингов извештај (Вукмирица и Шпиритић, 2006, стр. 323). Формирана је и тзв. Примароло група, (engl. Primarolo Group) за писање посебног Кодекса о опорезивању пословне активности (engl. Code of Conduct for Business Taxation). Након усвајања извештаја Рудинговог комитета, Савјет министара финансија чланица ЕУ (ECOFIN Council) је 1996. године одржао неформални тзв. "Верона састанак". Спроведена је опсежна расправа о документу Европске комисије "Опорезивање у ЕУ" (објављен 1996). У документу Комисија позива чланице на координацију у фискалној области. Он није правно обавезујући и не садржи правне санкције у случају непоштовања принципа Кодекса (присутна је само политичка обавеза чланица). Европска комисија је позвала чланице да се политички обавежу на поштовање принципа правичне конкуренције и суздрже од неправичне конкуренције у пореској сфери. Као резултат, Кодекс је утврдио потенцијално неправичне мјере у опорезивању пословне које утичу или могу утицати на реалокацију пословне активности у ЕУ. Осим овога, предвиђен је и посебан порески третман запослених, а којима се опет утиче или се може утицати на избор мјеста обављања пословне активности. То значи да Кодекс не одређује који су облици пореске конкуренције правични, а који нису, већ обезбеђује пуно поштовање принципа супсидијарности и не утиче на расподјелу надлежности између чланица и Комисије. Листа мјера које су идентификоване као потенцијално неправичне обухваћене су оне које доводе до значајно ниже нивоа ефективног опорезивања (укључујући и нулте пореске стопе) у поређењу са нивоом опорезивања уобичајеним за сваку државу чланицу. Мјере обухватају номиналне пореске стопе, пореске основице и друге елементе пореских обавеза на које се може утицати примјеном одговарајуће мјере. У извештају о примјени Кодекса

closer to the zero rate, or abolished them.

In order to prevent or reduce the effects of harmful tax competition, the European Commission has taken appropriate measures. The Expert Group of the Commission prepares a report on the issue of unfair tax competition, the so-called Ruding's report (Vukmirica and Špirić, 2006, p. 323). They also formed the so-called Primarolo Group for writing the special Code on the taxation of business activities (Code of Conduct for Business Taxation). After the adoption of the Rudings Committee's report, the Council of State Finance Ministers (ECOFIN Council), in 1996, held an informal so-called 'Verona meeting'. Extensive discussion on the European Commission's 'Taxation in the EU' (published in 1996) has been conducted at this meeting. In the document, the Commission asks Member States to coordinate in the fiscal area. It is not legally binding and does not contain legal sanctions in case of violation of the principles of the Code (there is only a political commitment of the States). The European Commission has urged member states to commit themselves politically to respect the principles of fair competition and refrain from unfair competition in the tax sphere. As a result, the code has found a potentially unfair business taxation measures that affect or may affect the relocation of business activities in the EU. In addition, it's been scheduled a special tax treatment for employees, and which again affect or may affect the choice of places of doing the business. This means that the Code does not specify which forms of tax competition are fair, and which are not, but it ensures full respect for the principle of subsidiarity and does not affect the allocation of responsibilities between Member States and the Commission. The list of measures that have been identified as potentially unfair was consisted of those that lead to significantly lower level of effective taxation (including zero tax rates) in comparison to the usual level of taxation for each Member State.

понашања из 1999. године, "Примароло група" је описала скоро 270 мјера које представљају преференцијалне пореске режиме у државама чланицама ЕУ. Од тога је чак 66 режима идентификовано као потенцијално неправично. У пракси, сваки критеријум је нејасан јер маргине пожељне (правичне) и непожељне (неправичне) пореске конкуренције нису децидно одређене. Разграничење се врши по дефиницији из Кодекса понашања (Kiekebeld, 2004, стр. 8–9) која гласи: "унапређивање релативне конкурентске позиције једне државе наспрам других се остварује кроз снижавање пореског оптерећења пословне активности и појединача, у циљу да се задрже, привуку или поново привуку мобилне економске активности и одговарајућа пореска основица, без обзира да ли то представља трошак за друге државе или не." Дакле, одређена пореска мјера је неправична када одступа од "стандардне" пореске структуре у државама-чланицама и када има велики утицај на доношење одлуке о локацији и расподјели обављања привредних активности. Иако Кодекс није правни акт, чланице су на основу њега ипак преузеле обавезе:

Да не уводе нове пореске мјере које се сматрају неправичним у контексту Кодекса понашања, да поштују принципе предвиђене Кодексом у погледу вођења будуће политике, и да критички оцењују да ли је нека нова мјера неправична или не.

Да преиспитају своје законе и праксу, водећи рачуна о принципима из Кодекса, и да у вези с тим (ако је потребно) промијене законе и праксу, и отклоне неправичне пореске мјере најкасније до 1.1.2003. године (5 година од ступања на снагу Кодекса).

Кодексом је предвиђена и размјена информација између држава-чланица као инструмент против неправичне пореске конкуренције. Предвиђа се да "у складу са принципима транспарентности и отворености, државе-чланице информишу једна другу о постојећим и предложеним пореским мјерама које могу бити сврстане у оквир Кодекса. Нарочито, државе-чланице се позивају да

In practice, each criteria is vague because the desirable margin (fair) and undesirable (unfair) tax competition are not explicitly defined. Demarcation is being done as defined in the Code of Conduct (Kiekebeld, 2004, pp. 8–9.) which says: "improving the relative competitive position of one country versus another is accomplished by lowering the tax burden of business activities and individuals in order to maintain, attract or re-attract mobile economic activities and the corresponding tax base, regardless of whether it is the cost to other countries or not." Thus, a certain tax measure is unfair when deviating from the "standard" tax structure in the Member States and when it largely affects the decision on the location and distribution of performing the economic activities. Although the Code is not a legal act, the members still took on their obligations based on it:

Not to introduce new tax measures which are considered unfair in the context of the Code of Conduct, to respect the principles of the Code in a matter of future policy, and to critically evaluate whether a new measure is fair or not.

To review their laws and practices, having in mind the principles of the Code, and according to these (if necessary) change the legislation and practice, and eliminate harmful tax measures not later than 1/1/2003 (5 years from the moment of Code coming into force).

The Code envisages the exchange of information between Member States as an instrument against unfair tax competition. It is anticipated that "in accordance with the principles of transparency and openness, Member States inform each other about existing and proposed tax measures which may be classified in the framework of the Code. In particular, Member States are encouraged to provide, by the request of other Member State, the information about any tax measures that can be seen in the context of the Code." The exchange of information is important in the struggle against tax evasion

обезбиједе, на захтјев друге државе-чланице, информације о било каквој пореској мјери која се може посматрати у контексту Кодекса." Размјена информација је важна у борби против пореске евазије и изbjегавања плаћања пореза. Осим тога, одредбе о забрани злоупотребе су фундаменталне у спрјечавању пореске евазије и изbjегавања плаћања пореза. Одредбе о државној помоћи (engl. *State Aid*) у члановима 107-109 (бивши чланови до 87-89 уговора о ЕУ) уговора из Лисабона су веома значајне. Јер, неке потенцијално неправичне пореске мјере је могуће сврстати у одредбе о државној помоћи (Поповић, 2009, стр. 205–207.). У члану 107 (бивши члан 87), став 1, предвиђено је да ће се "било која помоћ пружена од стране државе-чланице или путем државних извора у било ком облику који нарушава или може да наруши конкуренцију фаворизујући одређена предузећа или производњу одређених добара, и уколико то утиче на трговину између држава-чланица, сматрати неспојивом са заједничким тржиштем". У случају када се нека мјера сматра државном помоћи, није неопходно да је то обавезно пореска мјера, већ може бити у питању помоћ у било ком облику. Главни критеријум примјене члана 107, става 1. ЕУ уговора на пореске мјере је околност да мјера фаворизује одређена предузећа у чланици, што је изузетак од општег система опорезивања. Европска комисија наводи да подршка чланица давањем предности својим предузећима путем државних средстава која нарушавају конкуренцију (Вукадиновић, 2006, стр. 442.), није у складу с начелима заједничког тржишта. Из овог контекста се, уз неке изузетке искључују и:

- подстицаји за развој подручја са изразито ниским животним стандардом, или великом стопом незапослености;
- помоћ за бржи развој подручја где је животни стандард низак или је велика незапосленост, и регија из чл. 349., због структурног, привредног и социјалног стања;
- помоћ за унапређење провођења важног пројекта од заједничког европског интереса или за отклањање озбиљних поремећаја у

and tax avoidance. In addition, provisions on the prohibition of abuse are fundamental in preventing tax evasion and tax avoidance. The provisions on State Aid in Articles 107-109 (former Articles 87-89 of the contract of EU) from Treaty of Lisbon are very important. Because some potentially harmful tax measures can be classified as provisions on state aid (Popovic, 2009, pp. 205–207.). In Article 107 (former Article 87), paragraph 1, it is envisaged that "any assistance provided by the Member States or through state resources in any form whatsoever which distorts or may distort competition by favoring certain undertakings or the production of certain goods, and if it affects trade between member states, is deemed incompatible with the common market ". In a case that a measure is considered state aid, it is not necessary that it is mandatory tax measure, but may be considered help in any form. The main criteria for the application of Article 107, paragraph 1 of the EU contract on tax measures is the fact that the measure favors certain undertakings in the State, which is an exception to the general system of taxation. The European Commission states that support, which Member States provide by favoring their companies through State resources which distort competition (Vukadinovic, 2006, p. 442), is incompatible with the common market. From this context, with some exceptions, we can exclude:

- Incentives for development of areas with extremely low standard of living, and a high unemployment rate;
- Support for faster development of areas where the standard of living is low or unemployment is high, and the region of Article 349, because of the structural, economic and social state;
- Help in improving the implementation of an important project of common European interest or in remedying a serious disturbance in the economy of a Member State;
- Help in facilitating the development of

привреди неке државе чланице;

- помоћ за олакшавање развоја одређених привредних дјелатности или привредних подручја ако помоћ не утиче негативно на трговинске услове у мјери супротној заједничком интересу;
- друге врсте помоћи које Вијеће одреди својом одлуком на приједлог Комисије.

Комисија такође има овлашћење да прати системе помоћи у чланицама, и може одредити да се укине или измијени неки подстицај. Ако се не поштује, предмет подстицаја може да се преда Суду правде, те се корисник подстицаја може присилити да врати исти. Европска комисија спрјечава државну помоћ која нарушава конкуренцију када:

- конкурентност фирме настаје због нижих дацбина компензованих из државног буџета;
- је конкурентност створена као последица државних средстава;
- државна помоћ утиче на трговину између држава чланица;
- је државна помоћ селективна, за предузећа, индустрије, или одређене производе.

Претходне чињенице указују на строга правила конкуренције у ЕУ, и постојање "простора" у који могу ући различите врсте слободних зона. Правила понашања на заједничком тржишту, наметнута заједничком политиком конкуренције се у одређеној мјери могу легално избеги ако се пословна активност одвија у зонама. Управо због тога, селекција потенцијалних локација и додјела права за отварање слободних су важан инструмент бржег развоја слабије развијених територија ЕУ.

Мјесто слободних економских зона у царинском закону

Регулаторни оквир слободних зона (који се односи на Царински закон ЕУ – Community Customs Code) је у консолидованој верзији усвојен 2005. године. Укључује општу одредбу за примјену Царинског закона ЕУ (engl. General

certain economic activities or economic areas if the aid does not adversely affect trading conditions to an extent contrary to the common interest;

- Other assistance that Council may determine on the Commission's proposal.

The Commission also has the power to monitor the helping systems in States, and may determine to abolish or amend some incentive. If ignored, the subject of incentives may be submitted to the Court of Justice, and the user can be forced to return the incentive. European Commission prevents state aid which distorts competition when:

- competitiveness of the company is due to lower duties compensated from the state budget;
- the competitiveness is created as a result of state resources;
- state aid affects trade between Member States;
- state aid is selective, for the company, industry, or specific products.

The mentioned facts indicate the strict rules of competition in the EU, and the existence of "space" in which many different types of free zones can access. Rules of conduct in the common market, imposed by the common policies of competition to a certain extent can be legally avoided if the business activity takes place in the zones. This is exactly the reason why the selection of potential locations and granting of rights for opening free zones are an important instrument of faster development of less developed EU territory.

Place of free zones in the customs law

The regulatory framework of free zones (which refers to the EU Customs Code - Community Customs Code) is in the consolidated version adopted in 2005. This includes the General Implementing Provisions in the

Implementing Provisions) у консолидованој верзији из 2006. године. Дакле, правни оквир ЕУ дозвољава установљање слободних зона на територији ЕУ. Оригинална легислатива датира од Директиве из 1969. и амандманима који су спојени у Царински закон ЕУ и представљени Регулаторном вијећу ЕЕС 1992. године (бр. 2913/92). Закон нуди оквир за све зоне у Унији, а посебно се бави слободним зонама и слободним складиштима у члановима 166 до 181. Царински закон дефинише два типа слободних зона:

- први тип: слободне зоне представљају ограду у оквиру које се држе робе стриктно под надзором царине;
- други тип: слободне зоне су у суштини исто што и царинска складишта.

Царинска складишта дефинише Уредба Савјета ЕЕЗ бр. 2913/92 (Царински кодекс) и Уредба Комисије ЕЕЗ број 2454/93. Поступак царинског складиштења обухвата: (a) робу која није из Уније, искључујући робе које подлијежу увозним даљбинама или мјерама трговинске политike, и (b) робу из Уније (углавном призводи САР са правом на исплату извозних поврага) која подлијеже одређеним извозним аранжманима.

Роба из ЕУ, и она која није из ње, може бити смјештена у истим складиштима, ако се ове категорије могу разликовати и ако су лако доступне. Поступак царинског складиштења се завршава: пуштањем робе у слободан промет, стављањем под други царински поступак, реизвозом, предајом држави, или уништавањем под службеним надзором.

СЛОБОДНЕ ЕКОНОМСКЕ ЗОНЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: СТАЊЕ И SWOT АНАЛИЗА

Област слободних зона уређена је одговарајућим законима (Закон о слободним зонама BiH, 09/99 и Закон о царинској политици BiH, 93/08). Слободна зона је дио царинске територије Босне и Херцеговине,

consolidated version from 2006. Therefore, the EU legal framework allows the establishment of free zones in the EU. The original legislation dates back to the 1969 Directive and amendments that are connected into the EU Customs Code and presented to the Regulatory Council of the EEC in 1992 (no. 2913/92). The Act provides a framework for all zones in the Union, and it particularly deals with the free zones and free warehouses in Articles 166 to 181. The Customs Act defines two types of free zones:

- The first type: free zones represent a fence within which goods are kept strictly under the supervision of customs duties;
- The second type: the free zones are essentially the same as customs warehouses.

Customs warehouses are defined by Council Regulation EEC No. 2913/92 (Customs Code) and Commission Regulation EEC No 2454/93. The customs warehousing procedure includes: (a) goods which are not from the Union, excluding the goods which are subject to import duties or commercial policy measures, and (b) goods from the EU (mainly products of the CAP with the right to the payment of export refunds), which is subject to certain export arrangements.

The goods from the EU, and the one that is not, can be located in the same warehouses, when these categories differ from each other and if they are easily accessible. The customs warehousing procedure is completed: by the release of goods to the free circulation, placing under another customs procedure, re-exporting, handing over the country, or by the destruction under official supervision.

FREE ECONOMIC ZONES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: STATE AND SWOT ANALYSIS

Area of free zones is organized by adequate laws (Free Zones Act of Bosnia and Herzegovina, 09/99 and the Law on Customs Policy of Bosnia and Herzegovina, 93/08). Free Zone is part of the customs territory of Bosnia and Herzegovina,

који је посебно ограђен и означен и у којем се привредне дјелатности обављају уз посебне дефинисане услове. Оснивач слободне зоне може бити једно или више домаћих или страних правних и физичких лица. Корисник зоне може бити њен оснивач, или друга правна и физичка лица. Слободна зона се оснива на подручју које има поморску, ријечну луку, или аеродром, отворене за међународни саобраћај, уз магистрални пут, магистралну жељезничку пругу и на другим мјестима где постоје услови за рад слободне зоне. Мора бити ограђена, означена и уређена тако да се промет робе, возила и лица у зони или из ње може одвијати само кроз одређене улазе и излазе из зоне. Слободна зона у Босни и Херцеговини има статус правног лица. Вијеће министара Босне и Херцеговине, на приједлог Министарства вањске трговине и економских односа даје сагласност за оснивање слободне зоне.

Оснивање слободне зоне је економски оправдано ако се на основу елабората о економској оправданости оснивања зоне и других доказа може оцијенити да ће вриједност робе која се извози из слободне зоне прећи најмање 50% укупне вриједности произведене робе која напушта слободну зону. Корисници зона не плаћају порезе и доприносе, осим оних за плате и накнаде (царине и тарифе се не плаћају на увоз у зону). Увоз опреме која се користи у слободној зони се изузима од плаћања царина и даљбина. Унос добара за пословну дјелатност у зону је ослобођен ПДВ. Фирме у зони не плаћају порез на добит у трајању од пет година. Робе произведене у зони се пуштају у слободну прдају на локалном тржишту након плаћања увозних дажбина. Страни корисник може успоставити у зони властиту или заједничку банку, или осигуравајућу организацију. Инвестиције у слободну зону, трансфери профита и инвестиција су бесплатни. Привремене мјере и рестрикције предвиђене законом о вањској трговини и девизном пословању не примјењују се на извоз и увоз роба и услуга у зоне. Робе из зона се могу привремено изузети због тестирања, цертификања, репарирања, увођења на

which is especially enclosed and marked, and in which the economic activities are carried out with the especially defined conditions. The founder of the free zone may be one or more domestic or foreign legal entities and individuals. User of the zone may be its founder, or other legal entities and individuals. The free zone is established in an area which has marine, river port, or the airport, which are open for international traffic, along with the main road, the main railway line and other places which have the conditions for operation of the free zone. It must be fenced, marked and arranged so that the movement of goods, vehicles and persons in the zone or out of it can take place only through certain entrances and exits from the zone. The free zone in Bosnia and Herzegovina is considered a legal person. The Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, at the proposal of the Ministry of Foreign Trade and Economic Relations approves the establishment of a free zone.

The establishment of free zones is economically justified if on the basis of the study on the economic justification for establishing the zone and other evidence, it can be assessed that the value of goods exported from a free zone exceeds at least 50% of the total value of manufactured goods leaving the free zone. The zone users are not paying taxes and contributions, except for salaries and fees (customs and tariffs are not paid on imports into the zone). Import of equipment used in the free zone are excluded from paying taxes and duties. Entry of goods for business activity in the zone is excluded from VAT. Companies in the zone do not pay income tax for five years. Goods produced in the zone are put in free sale on the local market after import duties are paid. Foreign user of the zone can establish his private or shared bank, or insurance organization. Investments in the free zone, transfer of profit or investments are free. Temporal measures and restrictions provided by law on foreign trade and foreign exchange operations do not apply to the export and import of goods and services in the zone. Goods from the zone can be temporarily excluded for testing, certification, repairing, introduction to the

СЛОБОДНЕ ЕКОНОМСКЕ ЗОНЕ И РАЗВОЈ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
У ПРОЦЕСУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА
FREE ECONOMIC ZONES AND DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE
EUROINTEGRATION PROCESS

тржиште, и побољшања, уз обавезу да буду враћене у року од једне године. Постојеће слободне зоне у Босни и Херцеговини су: Вогошћа, Високо, слободна зона Холц д.о.о. Пурачић (Лукавац), и Херцеговина Мостар. Иако нуде повољности, слободне зоне су успешне само у изолованим случајевима. Нема интегралног приступа запошљавању и СДИ, или примјени нових технологија итд.

market, and to improve, with the obligation to be returned within one year. The existing free zones in Bosnia and Herzegovina are: Vogošća, Visoko, free zone Holtz Ltd. Puračić (Lukavac), and Herzegovina Mostar. Though offering benefits, free zones have been successful only in isolated cases. There is no integrated approach to employment and SDI, the application of new technologies, etc.

Слика 2. Мапа активних слободних зона у Босни и Херцеговини
Figure 2. Map of active free economic zones in Bosnia and Herzegovina

Извор: Аутори преузели и прилагодили са: www.wikimedia.org
Source: Modified by authors; from web site: www.wikimedia.org

Користи од слободних зона не могу бити спонтане, јер траже дугорочно планирање у повољном политичком амбијенту. Све се усмјерава на раст продуктивности, извоз и развој високих технологија. Анализа свих релевантних фактора у Босни и Херцеговини указује на раскорак стварности и активног приступа развоју слободних зона и њиховом утицају на економски раст.

SWOT анализа. Један од узрока односа према слободним зонама је пословно окружење у Босни и Херцеговини. Станje пословног амбијента SWOT анализом идентификује кључне факторе од утицаја на будућност слободних зона. SWOT анализа за Босну и Херцеговину приказује отварање слободних зона у контексту Споразума о стабилизацији и придруживању. Анализом су обухваћени интерни фактори и екстерно окружење (фактори унутрашњег окружења су елементи снаге и слабости, а екстерног прилике и пријетње).

СЛАБОСТИ

- нестабилан пословни амбијент (висок ниво неформалне економије и корупције);
- недовољно прилагођен образовни систем потребама тржишта;
- неодговарајућа привредна структура;
- недовољно развијено јединствено тржиште Босне и Херцеговине (постоје ентитетске разлике у условима регистрације фирмi, порезима на добит, доприносима итд.);
- не постоје адекватне површине за греенфиелд инвестиције;
- изостаје јача подршка државних институција које се баве привлачењем инвестиција у слободне зоне; нема усмјеравања инвестиција и СДИ ка слободним зонама и подршке друштвима за управљање слободним зонама;
- нема доволно јаких и дугорочних подстицаја за улагања у слободне зоне;
- учешће „сиве економије“ је велико, па постојеће фискалне олакшице нису довољан стимуланс за улагања у слободне зоне;
- општа политичка нестабилност и

The benefits of free zones can not be spontaneous, because they demand long-term planning in a favorable political climate. Everything is focused on productivity growth, export and development of high technologies. The analysis of all relevant factors in Bosnia and Herzegovina indicates a gap between the reality and an active approach to the development of free zones and their impact on economic growth.

SWOT ANALYSIS. One of the causes of the attitude towards free zones is the business environment in Bosnia and Herzegovina. The state of the business environment, by SWOT analysis, identifies the key factors influencing the future of free zones. SWOT analysis for Bosnia and Herzegovina shows the opening of free zones in the context of the Stabilisation and Association Agreement. The analysis includes internal factors and external environment (factors of internal environment are elements of strength and weakness, and of external are opportunities and threats).

WEAKNESSES

- unstable business environment (high level of informal economy and corruption);
- educational system insufficiently adapted to the market needs;
- inadequate economic structure;
- underdeveloped unique market of Bosnia and Herzegovina (entity differences exist in terms of business registration, taxes on income, contributions, etc.).
- no adequate areas for greenfield investments;
- the lack of the strong support of state institutions dealing with attracting investments in the free zone; no guidance of investment and FDI towards the free zones and no support to companies for the management of free zones;
- no sufficiently strong and long-term incentives for investments in free zones;
- the participation of "shadow economy" is large, so the existing fiscal incentives are not sufficient stimulus for investments in free zones;

- геополитички интереси дестимулишу прилив СДИ;
- велики дио Босне и Херцеговине земљишта под минама.

ПРИЈЕТЊЕ

- политичке нестабилности у Босне и Херцеговине и глобална економска кретања;
- бржи развој окружења у односу на Босне и Херцеговине;
- суочавање с конкурентношћу фирмама земаља чланица ЕУ, па чак и земаља ЦЕФТА;
- велика отвореност економије и слаби механизми заштите домаће производње;
- одлив стручњака и младих људи;
- депопулације на руралним подручјима и концентрације у урбаним центрима;
- неповољни демографски и миграциони трендови и социјални проблеми;
- слободне зоне могу изгубити трошковну предност укидањем царина на увозну опрему поријеклом из ЕУ. У том контексту, производња у зонама се изједначава са производњом у сваком дијелу економског простора Босне и Херцеговине.
- усклађивање статуса увозне опреме има негативан утицај на еколошку одрживост.

СНАГЕ

- атрактиван геостратешки положај (близина ЕУ и медитеранских тржишта);
- индустријска традиција;
- добро постављена основна транспортна и енергетска мрежа;
- диверзификована производња енергије и сигурно снадбијевање;
- природни ресурси (шуме, руде, незагађено земљиште и воде, погодна клима итд.);
- инфраструктурне предности у већ изграђеним, и потенцијалним слободним зонама;
- изузете плаћања пореза на добит (државна помоћ прилагођена правилима о државној помоћи);

- general political instability and geopolitical interests discourage FDI inflows;
- a large part of Bosnia and Herzegovina is under the land mines.

THREATS

- political instability in Bosnia and Herzegovina and global economic trends;
- faster development of countries in environment in relation to Bosnia and Herzegovina;
- dealing with the competitiveness of firms of EU member states, and even countries of the CEFTA;
- vast openness of the economy and weak mechanisms for the protection of domestic production;
- outflow of professionals and young people;
- depopulation in rural areas and high level concentration in urban centers;
- unfavorable demographic and migration trends and social problems;
- free zones may lose the cost advantage by the abolition of customs duties on imported equipment from the EU. In this context, production zones is being equal with production in every part of the economic part of Bosnia and Herzegovina.
- alignment of the status of imported equipment has a negative impact on environmental sustainability.

STRENGTHS

- attractive geographical location (proximity to the EU and Mediterranean markets);
- industrial tradition;
- well-established basic transport and energy networks;
- diversified energy production and secure supply;
- natural resources (forests, minerals, unpolluted soil and water, favorable climate, etc.).
- infrastructure advantages in already built, and potential free zones;
- exemption of income tax (state aid adapted to the rules on state aid);

ШАНСЕ

- неискоришћени ресурси (земља, радна снага и др.);
- интермодални транспорт (развој лука на ријеци Сави и боља веза са луком Плоче);
- могућност искориштења војне имовине у привредне сврхе;
- потенцијал за развој производње више фазе прераде;
- увоз опреме из трећих земаља земаља, (САД, Јапана, Кине, Индије, Сингапура, Јужне Кореје и др.) је и даље царински оптерећен, што слободним зонама отвара развојну перспективу;
- могућа су побољшања, ако због новог трговинског режима са ЕУ дође до промјене односа, и ако се значајно повећају улагања из земаља ван ЕУ (Босна и Херцеговина би тако постала мост за лаши приступ на заједничко тржиште ЕУ).

OPORTUNITIES

- unused resources (land, labor, etc.);
- intermodal transport (development of ports on the Sava River and a better relationship with the Port of Ploče);
- possibility of utilization of military property for commercial purposes;
- the potential for the development of higher processing phase;
- equipment imports from third countries (USA, Japan, China, India, Singapore, South Korea, etc.) is still burdened with customs, which opens the development perspective for free zones;
- improvements are possible, if, because of a new trade regime with the EU, a change of the relationship occurs, and if investments from non-EU countries significantly increase (Bosnia and Herzegovina would this way become a bridge for easier access to the EU common market).

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПРОЦЈЕНА УТИЦАЈА ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА НА ОТВАРАЊЕ СЛОБОДНИХ ЗОНА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Слободне зоне утичу на побољшање спољнотрговинског биланса и раст запослености. Робе из зона се могу пласирати и на домаће тржиште и тако супституисати увоз. Извозом се повећавају раст производње и девизни прилив, што утиче на боље кориштење производних капацитета, раст дохотка и продуктивности. Сматра се, да слободне зоне утичу и на екстерну конкурентност. Раст извоза због веће производње утиче на повећање увоза, па долази до раста робне размјене. Обим размјене је интересантан другим земљама, било да је ријеч о извозу, или увозу. Али, крајњи циљ је раст нето извоза и позитиван спољнотрговински биланс.

Пракса у свијету показује да је у првим годинама интензивног улагања у слободне зоне, увоз у зоне већи од извоза. Послије, извоз из

INSTEAD OF CONCLUSION: ASSESSMENT OF THE AFFECT OF EUROINTEGRATION TO THE OPENING OF FREE ZONES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Free zones affect the improvement of the foreign trade balance and the employment growth. Goods from the Zone can be placed on the domestic market and thus substitute imports. Export increases production growth and foreign currency inflow, which affects the better use of production capacity, the increase of income and productivity. It is believed that the free zones affect the external competitiveness. Export growth due to higher production affects the increase of imports, which leads to the growth of trade. The volume of trade is interesting to other countries, whether for export or import. But the ultimate goal is to increase net exports and a positive trade balance.

The practice in the world shows that in the first years of intensive investment in free trade zones, import in the zone are higher than export.

зоне више-мање превазилази увоз. Највећи нето извоз биљеже неке зоне Индонезије, Кореје и Индије (51-56%). Компаративне анализе држава различитих нивоа дохотка потврђују хипотезу да се организацијом слободних зона остварује бржи раст извоза у односу на држава које то не чине. У макроекономском смислу, убрзава се раст и смањује незапосленост. Позитивне тенденције се огледају и у расту страних директних инвестиција.

Кључна претпоставка развоја економије Босне и Херцеговине је раст продуктивности, што се не може постићи искључиво компаративним предностима. Нека предност, као нпр. ниска надница, не може умањити губитке настале низом продуктивности, јер она зависи искључиво од техничког прогреса и развоја нових технологија.

За раст продуктивности, есенцијална је улога државе. Зато, ако Босна и Херцеговина развој препусти слободној трговини и неокласичном алоцирању на несавршеном тржишту, тешко ће моћи достићи виши ниво економског развоја. Стога је важно разбити предрасуде о зонирању и развоју свих видова слободних зона. Све анализе показују да различите слободне зоне могу бити импулс економском и ширем друштвеном прогресу Босне и Херцеговине.

Стање у овој области не задовољава, посебно у контексту расположивих материјалних, људских и природних ресурса. Радикални заокрет у коришћењу потенцијала слободних зона би дао значајније резултате од неких других политика. Илустративни су недовољно кориштени потенцијали водених ресурса, урбаних агломерација, саобраћајних чворишта, и већи контингенти релативно јефтине радне снаге, што су кључни фактори развоја слободних зона.

Обзиром на фундаменталне последице европротектора на привреду Босне и Херцеговине, неопходно је издвојити кључне моменте и реперкусије на слободне зоне:

- Убрзање процеса европротектора ће посредно утицати на побољшање пословног амбијента, што ће посљедично довести до

Later, export from the zones more or less exceeds import. The largest net exports were recorded in some areas of Indonesia, Korea and India (51-56%). Comparative analysis of states with different levels of income support the hypothesis that the organization of free zones achieves the faster growth in exports compared to states without it. In macroeconomic terms, it accelerates growth and reduces unemployment. Positive trends are also reflected in the growth of foreign direct investment.

A key premise for the development of the economy of Bosnia and Herzegovina is productivity growth, which can be achieved only through the comparative advantages. An advantage, as low wages for example, can not reduce the losses incurred by lower productivity, because it depends solely on the technical progress and development of new technologies.

For increase of productivity, the state plays the essential role. Therefore, if Bosnia and Herzegovina culverts its development to free trade and neo-classical allocation at an imperfect market, a higher level of economic development will hardly be achieved. Therefore, it is important to break down prejudices on zoning and development of all aspects of free zones. All analyzes show that different free zones can be an impulse to economic and wider social progress of Bosnia and Herzegovina.

The situation in this area is not satisfactory, especially in the context of available financial, human and natural resources. The radical shift in the use of the potentials of free zones would give better results than some other policy. Illustrative are under-utilized potentials of water resources, urban agglomerations, transportation hubs, and larger contingents of relatively cheap labor, which are the key factors of development of free zones.

Given the fundamental consequences of European integration to the economy of Bosnia and Herzegovina, it is necessary to sort out the key moments and the repercussions to free zones:

- Speeding up the process of European integration will directly influence the improvement of the business environment, which will consequently lead to an increase

расту СДИ и отварања нових зона.

- Пуна примјена једнаког трговинског режима са ЕУ води већем интересу неевропских земаља за улагања у слободне зоне (нпр. земље из Азије), јер оне немају преференцијалне споразуме са Европском унијом. Нове околности од Босне и Херцеговине могу учинити мост за пласман производа и технологија из тих земаља по повољнијим условима у односу на класичну размјену. Такве тенденције прати и значајан прилив СДИ из тих земаља.
- До уласка Босне и Херцеговине у Европску унију неће бити значајнијег раста СДИ из Уније. Јер, фирме из ЕУ због преференцијалног карактера могу своје производе и услуге извозити у Босну и Херцеговину под најповољнијим условима. Супротно, Босна и Херцеговина ће се до уласка у ЕУ сачувавати са продуктивнијим фирмама из Уније. Ово ће смањити интерес европских фирм за улагања у слободне зоне.
- Либерализација трговине између Босне и Херцеговине и Европске уније ће довести до раста робне размјене. Обзиром на разлике у развијености ових економија, прве године либерализације ће пратити раст извоза из ЕУ у Босну и Херцеговину.
- За снажнију имплементацију политике отварања слободних зона у Босни и Херцеговини треба:
- уредити рад постојећих слободних зона увођењем јединствене регулативе у области слободних зона у складу с одредбама Закона о слободним зонама Босне и Херцеговине;
- отворити још слободних зона, али планирани и економски оправдано;
- именовати посебно државно тијело (агенцију) за издавање дозвола и супервизију рада слободних зона;
- приоритет требају бити зоне намењене производњама у слабије развијеним гранама;
- користити пореске, царинске, административне и друге олакшице за привлачење СДИ;
- обезбиједити квалитетну инфраструктуру;

in FDI and the creation of new zones.

- Full implementation of equal trade regime with the EU leads to the greater interest of non-European countries to invest in the free zones (eg. Asian countries), because they do not have preferential agreements with the European Union. New circumstances can make Bosnia and Herzegovina a bridge to sell products and technology from those countries in more favorable terms compared to traditional exchanges. Such tendencies are accompanied by a significant inflow of FDI from these countries.
- Until Bosnia and Herzegovina accesses the European Union there will not be a significant increase in FDI from the European Union. This is because the companies from the EU because of the preferential character can export their products and services to Bosnia and Herzegovina under the best conditions. In contrast, Bosnia and Herzegovina will until the entering to the EU to deal with the more productive firms in the Union. This will reduce the interest of European companies for investments in the free zones.
- The liberalization of trade between Bosnia and Herzegovina and the European Union will lead to the growth of trade. According to the differences in the development of these economies, the first year of liberalization will follow the growth of exports from the EU to Bosnia and Herzegovina.
- For significant implementation of the policy of opening free zones in Bosnia and Herzegovina the following should be done:
 - the arrangement of the work of existing free zones by introducing uniform regulations in the area of free zones in accordance with the provisions of the free zones of Bosnia and Herzegovina;
 - opening more free zones, but planned and economically justified;
 - appoint a special state body (agency) for the licensing and supervision of free zones;
 - priority should be the zone intended for production in less developed branches;
 - use of tax, customs, administrative and other incentives to attract FDI;

**СЛОБОДНЕ ЕКОНОМСКЕ ЗОНЕ И РАЗВОЈ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
У ПРОЦЕСУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА**
**FREE ECONOMIC ZONES AND DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE
EUROINTEGRATION PROCESS**

- комбиновати слободне зоне и друге институционалне облике (технолошке паркове, логистичке центре и предузетничке инкубаторе);
- промовисати слободне зоне из Босне и Херцеговине у Европи и свијету.
- provide quality infrastructure;
- combine free zones and other institutional forms (technology parks, logistics centers and entrepreneurial incubators);
- promote the free zones of Bosnia and Herzegovina to Europe and the world.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ/REFERENCES

Вукадиновић, Р., Д. (2006). *Право Европске уније*, Бања Лука–Крагујевац: Правни факултет у Бањој Луци и Центар за право ЕУ Правног факултета у Крагујевцу.

Вукмирица, В., Шпирин, Н. (2006). *Економска и монетарна интеграција Европе*. Бања Лука: Економски факултет.

Guangwen, M. (2003). *The Theory and Practice of Free Economic Zones: A Case Study of Tianjin, People's Republic of China*. Heidelberg: Ruprecht-Karls University.

Закон о слободним зонама у Босни и Херцеговини. Службени гласник БиХ бр. 03/02, 99/09.

Закон о царинској политици БиХ. Службени гласник БиХ бр. 57/04, 51/06, 93/08.

Јовановић, Н.М. (2006). *Европска економска интеграција*. Београд: ЦИД.

Kiekebeld, B. J. (2004). *Harmful Tax Competition in the European Union: Code of Conduct, Countermeasures and EU Law*. Kluwerlaw and Rotterdam: Foundation for European Fiscal Studies, Erasmus University.

Лисабонски уговор ЕУ, пречишћена верзија преведена на Хрватски језик. Преузето 12.05. 2015. са:
<http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/pregovori/111221-lisabonksi-prociscena.pdf>

Поповић, Г. (2009). *Економија Европске уније – Макроекономски аспекти и заједничке политике*. Бања Лука: Економски факултет.

Хаџиахметовић, А. (2011). *Економија Европске уније*. Сарајево: Sarajevo University Press.

Commission Regulation (EEC) No. 2454/93 of 2 July 1993 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) No 2913/92 establishing the Community Customs Code.

Council Regulation (EEC) No. 2913/92 of 12 October 1992 establishing the Community Customs Code.

ЦРНО ЈЕЗЕРО НА ЗЕЛЕНГОРИ – ПРОБЛЕМИ ОДРЖИВОСТИ

**Радослав Декић¹, Светлана Лолић¹, Обрен Гњато², Слободан Гњато¹ и
Марко Стanoјević¹**

¹Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска

²Висока школа за туризам и хотелијерство, Требиње, Република Српска

Сажетак: У раду су презентовани резултати истраживања физичких, хемијских и неких биолошких параметара квалитета воде Црног језера, с циљем утврђивања стања и степенаeutрофизације. Ободни дио језера, мање дубине, захваћен је макрофитском вегетацијом која у знатној мјери доприносиeutрофизацији. Узорковање је проведено на двије тачке језера у површинском слоју и непосредно изнад језерског дна, те на најиздашнијем извору који се налази непосредно уз језеро, као и на језерској отоци. Истраживање је проведено у аугусту 2015. године према прописаним процедурама. Резултати проведених физичко-хемијских анализа показају висок квалитет воде. Микробиолошки параметри квалитета воде показају да језеро нема континуиран контакт са отпадним фекалним материјама док бројност аеробних психрофилних и мезофилних хетеротрофних бактерија указује на присуство органске материје у води. Вриједности сапробног индекса показују стање прелазних одлика између олигосапробних и β-мезосапробних вода.

Кључне ријечи: Црно језеро, квалитет воде,eutрофизација, одрживост

Original scientific paper

BLACK LAKE OF THE ZELENGORA MOUNTAIN – SUSTAINABILITY PROBLEMS

**Radoslav Dekić¹, Svjetlana Lolić¹, Obren Gnjato², Slobodan Gnjato¹ and
Marko Stanojević¹**

¹Faculty of Natural Sciences, University of Banja Luka, the Republic of Srpska

²Trebinje Academy of Tourism and Hotel Management, the Republic of Srpska

Abstract: The paper presents results of a study on physical, chemical and some biological parameters of water quality of Black Lake in order to estimate the state and degree of eutrophication. It is the shallow lake margin covered in macrophyte vegetation that largely contributes eutrophication. The sampling was conducted at two locations on water surface and immediately above the lake bottom, as well as at the most abundant water spring located next to the lake and at the lake distributary. The study was carried out in line with the relevant procedures in August 2015. Results of the physical and chemical analyses indicated high water quality. Microbiological parameters of water quality showed that there was no continuous contact between the lake and fecal substance but the number of aerobic psychrophilic and mesophilic heterotrophic bacteria suggested that there was organic substance in the water. Values of saprobic indices indicated transition state between oligosaprobic and β-mesosaprobic water.

Key words: Black Lake, water quality, eutrophication, sustainability

УВОД

Језера Зеленгоре налази се на линији која дијели субалпински и горски појас, а најпознатија су Горње и Доње Баре на југоисточној те Котланичко, Штиринско, Орловачко, Црно и Бијело на централном дијелу ове планине. Језера одликује бистра и релативно хладна вода, која у љетним мјесецима у површинском слоју прелази 22°C . Наша истраживања неких физичких, хемијских и биолошких параметара Црног језера указују на интезиван процесeutрофизације, који угрожава и његову физичку одрживост.

Еутрофизација подразумијева постепено повећање количине органских и минералних материја (фосфора и азота) у водним екосистемима природним путем, а испољава се кроз трофичност, тј. кроз ниво органске продукције. Еутрофизација је природан процес старења водног екосистема у ком језеро из олиготрофног прелази у мезотрофно односно еутрофно стање, након чега слиједи забаривање, па чак и нестанак.

У процесу еутрофизације значајну улогу имају вјетар, доносећи честице прашине и ситног пијеска у језерски базен. На процес еутрофизације утиче и ерозивни рад језерске воде у приобаљу изазван таласима, те акумулативни рад језерских притока које у језерски базен доносе еродирани материјал из сливног сподручја. Спирањем органских и неорганских материја из словног подручја долази до повећања количине азота, фосфора и других биогених елемената у језерској води, што доводи до повећаног раста алги и водних биљака. Након угибања биље падају на дно и постепено затрпшавају језерски базен, што доводи до смањења дубине језера. На овај начин стварају се све повољнији услови за развој макрофита.

Еутрофизацији доприноси и semiакватична вегетација (трска, шаш..) која не користи угљеник из воде већ из ваздуха, и која своју органску продукцију предаје водном екосистему, па нема кружења материје на нивоу хидроекосистема (Ćirković et al, 2002). На тај начин слој муља се

INTRODUCTION

Lakes of Zelengora mountain are located along the line of demarcation between the subalpine and mountain zones, and best known among these lakes are Gornje Bare and Donje Bare on southeast slopes of this mountain and Kotlaničko, Štirinsko, Orlovačko, Black and White lakes on the central part. The lakes are characterized with clear and relatively cool water, the surface temperature of which surmounts 22°C in summer. Our study on some physical, chemical and biological parameters of Black Lake suggests that there is an intensive process of eutrophication, which threatens the physical sustainability.

Eutrophication refers to the natural ongoing increase of organic and mineral substances (phosphorus and nitrogen) in water ecosystems and it manifests through trophicity, i.e. the level of organic production. In addition, eutrophication is the process of aging of a water ecosystem in which an oligotrophic lake turns mesotrophic, i.e. eutrophic. Finally, the lake state turns into a marsh or even vanishes completely.

The wind which carries dust and sand particles into the lake basin plays a pertinent role in the eutrophication process. Eutrophication is further affected by the erosion caused by water waves at the lake margin and accumulation of lake tributaries which bring eroded material from the watershed area. The rinsing of organic and inorganic substance from the watershed area increases amounts of nitrogen, phosphorus and other biogenic elements in the lake, which enhance the number of algae and water plants. The dead plants fall onto the lake bottom and gradually deluge the lake basin, which finally causes decrease in lake depth. Thereby, favorable conditions for macrophytes are created.

Eutrophication is enhanced by semi-aquatic vegetation (reed, sedge, etc.), which uses air carbon and not water carbon and its organic products are delivered into the lake, so there is no circulation of matter at the hydroecosystem level (Ćirković et al, 2002). Consequently, the mud layer increases and finally causes the water

ЦРНО ЈЕЗЕРО НА ЗЕЛЕНГОРИ – ПРОБЛЕМИ ОДРЖИВОСТИ

BLACK LAKE OF THE ZELENGORA MOUNTAIN – SUSTAINABILITY PROBLEMS

повоћава што води коначном нестанку водног екосистема.

Кад језеро достигнеeutрофно стање његов повратак у мезотрофно тешко је оствариво, чак и након елиминације главних спољашњих узрокаeutрофизације, нарочито нутријената (фосфора и азота). Наиме, фосфор нагомилан у седименту постепено се ослобађа и постаје саставни дио језерске воде, чиме омогућава несметан развој примарних продуцената (Gajin et al, 2004).

У целини посматрано, а и у контексту утицаја на процесeutрофизације, квалитет површинских вода представља резултанту сложеног међудејства низа фактора. Праћење само једне групе параметара не даје реалну слику о стању посматраног водног екосистема. Уствари, за утврђивање стања и квалитета површинских вода користе се различити физичко-хемијски, микробиолошки и биолошки параметри (Chapman, 1996).

Микробиолошки индикатори квалитета воде могу се сагледати са три аспекта: бактериолошког, сапробиолошког и биохемијског. За комплексну и вјеродостојну анализу квалитета површинских вода препоручљиво је вршити испитивања истовремено на сва три нивоа (Petrović et al, 1998).

У оквиру овог рада презентовани су резултати истраживања еколошког статуса Црног језера, што је од посебног научног и практичног значаја, тим прије јер се ради о језеру изузетне туристичке вриједности чија је одрживост доведена у питање.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ РАДА

Црно језеро се налази на централном дијелу планине Зеленгоре на око 1450 m надморске висине, има облик елипсе, дугачко је 140 m, широко 74 m и дубоко до 6 m. Храни се падавинским водама, те водом из неколико слабијих извора. Воду губи слабијом отоком и испаравње. Непосредно уз језеро је развијена шумска вегетација коју чини заједница букве, јеле и смрче.

ecosystem to disappear.

Once the lake turns eutrophic, it is difficult to regain the mesotrophic state despite the elimination of main outer agents of eutrophication, especially nutrients such as phosphorus and nitrogen. Namely, phosphorus that aggregates in sediments gradually discharges and becomes a water lake component, which provides an easy growth of primary producers (Gajin et al, 2004).

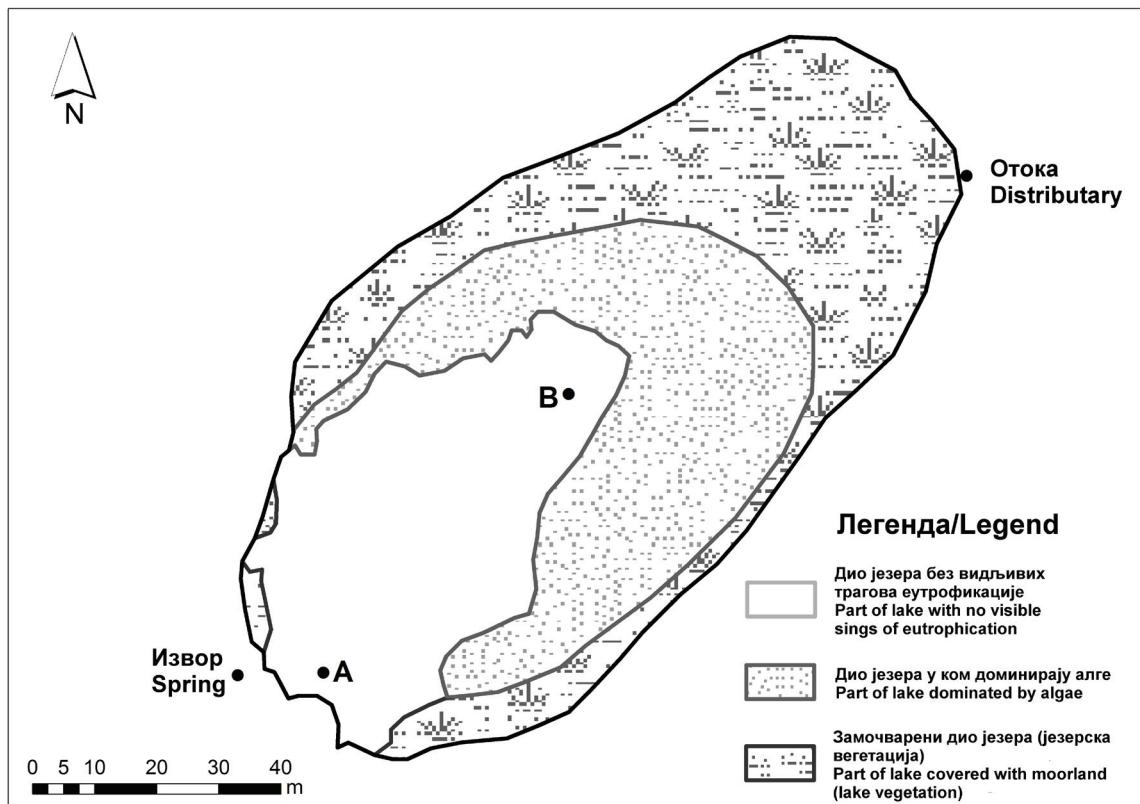
The surface water quality results from an interaction of a whole range of factors, both generally and within the context of eutrophication. In order to gain a clear idea of the condition of an observed water ecosystem, it is not sufficient to monitor only one group of parameters. Actually, the estimation of condition and quality of surface water demands usage of different physical and chemical, microbiological and biological parameters (Chapman, 1996).

Microbiological indicators of water quality may be regarded from three different aspects as follows: bacteriological, saprobiological and biochemical. A complex and reliable analysis of surface water quality requires testing from all three aspects (Petrović et al, 1998).

In this paper, we present results of a study on ecological status of Black Lake, which are relevant both scientifically and practically as it is a lake of extreme touristic value and its sustainability is being threatened.

MATERIALS AND METHODS

Black Lake is located at the central part of the Zelengora mountain at around 1450 m altitude. It is ellipse-shaped, 140 m long, 74 m wide and up to 6 m deep. It is fed on rainfalls and water from several poor water springs. The water loss is a result of one lake distributary and evaporation. Right next to the lake, there is a rich forest vegetation comprising beech, fir trees and spruce.

Карта 1. Црно језеро – стање еутрофикације
Map 1. Black Lake – eutrophication condition

Узорци воде за анализу узети су у 01. 8. 2015. године. За физичко-хемијску и бактериолошку анализу узорци су сакупљени у стерилне стаклене бочице у асептичним условима, при чему је узето по 0,2 литра воде из површинског слоја, као и из слоја 30-50 см изнад дна. Узети су узорци на два различита локалитета језера (локалитети А и В), те са извора којим се језеро напаја водом, као и из отоке којом језеро губи воду. За анализу фитопланктона језерска вода је профилтрирана кроз планктонску мрежицу пречника окаца 20 μm и фиксирана је киселим луголовим раствором. Сакупљени су и узорци фитобентоса. Паралелно са узорковањем извршено је и мјерење температуре воде са исте дубине, а такође су одређене и вриједности pH, електропроводљивост, концентрације раствореног кисеоника, сатурација и турбидитет. Након тога, узорци су транспортовани на леду на температури до +4° C и у року од 24 сата извршена је

Water samples were collected on August 1, 2015. For the purpose of physical, chemical and bacteria analyses, the samples were collected in sterile glass bottles under aseptic conditions. In addition, 0.2 litres of water were collected from lake surface and 30-50 cm above the lake bottom respectively. The samples originated from two locations (locations A and B) at the lake, from the water source that fed the lake, and from the lake distributary. In order to analyze phytoplankton, the lake water was filtered through a 20 μm mesh plankton net and fixed by acidic Lugol solution. Samples of phytobenthos were also collected. Simultaneously, water temperature was measured at the same depth and pH value electroconductivity, dissolved oxygen concentration, saturation and turbidity were determined. Afterwards, the samples were transported in ice at +4° C temperature and were analyzed in laboratories at the Banja Luka

њихова анализа у лабораторијама Природно-математичког факултета у Бањој Луци. Помоћу спектрофотометра HACH DR2800 одређене су концентрације раствореног амонијака, нитрата, нитрита, ортофосфата и сулфата, као и укупне суспендоване материје (DR 2800, User Manual). Бројност поједињих група бактерија је одређена индиректним одгајивачким методама (Benson, 1998; McKane & Kandel, 1996; Škunca-Milovanović et al, 1990; Wistreich, 2003) при чему су кориштене храњиве подлоге произвођача BioMérieux и HiMedia. Идентификација алги је извршена помоћу следећих кључева: Hindak (1978, 2005 i 2008), John et al (2005), Lazar (1960) и www.algaebase.org. Степен сапробности одређен је на основу релативне бројности индикаторских организама, при чему је кориштена мађарска модификација Pantle-Buck методе (MSZ-12749, 1993).

РЕЗУЛТАТИ РАДА И ДИСКУСИЈА

Вода извора којим се Црно језеро напаја веома је хладна ($6,4^{\circ}\text{C}$) и релативно добро засићена раствореним кисеоником (Табела 1). Сви параметри кисеоничног режима према Уредби о класификацији вода и категоризацији водотока (Службени гласник Републике Српске 42/01) указују на I класу квалитета. Вода је благо алкална (pH 8,13) са повишеном вриједношћу електропроводљивости од $608 \mu\text{S}/\text{cm}$, што је показатељ III класе квалитета. Висока вриједност електропроводљивости указује на повећано присуство јона у води. Истраживања су показала да вриједности електропроводљивости воде извора, нарочито када је ријеч о карстним изворима, знатно варирају у току године, и то у зависности од нивоа воде у аквиFERIMA. Подземне воде често садрже високу концентрацију јона услед слабе засићености ових базена кисеоником што доводи до финих литолошких промјена и на послијетку до раста концентрације јона у води самог извора (Ravbar et al, 2011). Што се тиче основних нутријената у води од којих

Faculty of Natural Sciences and Mathematics within 24 hours. The HACH DR2800 spectrophotometer was used to determine concentrations of dissolved ammonia, nitrate, nitrite, orthophosphate and sulphate as well as the total suspended matter (DR 2800, User Manual). The amount of specific bacteria was determined by using indirect breeding methods (Benson, 1998; McKane & Kandel, 1996; Škunca-Milovanović i sar., 1990; Wistreich, 2003) and BioMérieux and HiMedia nutrient bases were applied. The identification of algae was performed by using the following keys: Hindak (1978, 2005 and 2008), John et al (2005), Lazar (1960) and www.algaebase.org. The degree of saprobity was determined in line with the relative number of indicator organisms and Hungarian modification of Pantle-Buck method (MSZ-12749, 1993) was used.

RESULTS AND DISCUSSION

Water from the Black Lake tributary is very cold ($6,4^{\circ}\text{C}$) and relatively well-saturated with dissolved oxygen (Table 1). All parameters of oxygen regime in line with the Regulation on Water Classification and Waterstream Categorization (Official Gazette of the Republic of Srpska, No. 42/2001) indicated 1st class water quality. The water is slightly alkaline (pH 8,13) and electroconductivity increases up to $608 \mu\text{S}/\text{cm}$, which suggests 3rd class water quality. High values of electroconductivity are a sign of the increased ion presence. Studies have shown that values of electroconductivity of source water, particularly in karst watersources, largely vary during the year, depending on water level in the aquifer. Underground water often contains high ion concentration due to poor oxygen saturation, which causes fine lithologic changes and finally results in increased ion concentration in the source water (Ravbar et al, 2011). Speaking of basic water nutrients that affect the primary

зависи примарна продукција водног базена, концентрације свих азотних једињења у води су ниске, док је концентрација ортофосфата повишена. До повећане концентрације ортофосфата може доћи услед интензивних падавина, спирања околног земљишта, ако водоток пролази кроз подлогу богату фосфатима или ослобађањем наталожених фосфата из седимента (Dalmacija i Ivančev-Tumbas, 2004).

Микробиолошка анализа воде извора којим се Црно језеро напаја водом показала је њен одличн квалитет. Бројност свих изолованих група бактерија одговара I класи површинских вода (Табела 2) што указује да вода извора није оптрећена органском материјом нити је у контакту са комуналним отпадним водама.

production of water basin, concentration of all nitrogen compounds was low but orthophosphate concentration was high. The increased orthophosphate concentration may be caused by intense precipitation and rinsing of the surrounding soil if the water runs through a surface rich in phosphates or the aggregated phosphates are released from sediments (Dalmacija i Ivančev-Tumbas, 2004).

Microbiological analyses of water source that feeds Black Lake suggested an excellent water quality. The amount of all isolated bacteria suggested 1st class surface water (Table 2), which helped us infer that the source water was neither burdened by organic substance nor in contact with waste water.

Табела 1. Физичко-хемијске карактеристике воде Црног језера
 Table 1. Physical and chemical characteristics of Black Lake water

	Извор Spring	локалитет A location A	локалитет A дно location A bottom	локалитет B location B	локалитет B дно location B bottom	Отока Distributary
температура воде (°C) water temperature (°C)	6,4	20,8	17,1	22,1	20,2	23,1
конц. раствореног O ₂ (mg/l) dissolved O ₂ concentration (mg/l)	9,19	7,29	7,38	6,97	7,45	6,26
сатурација (%) saturation (%)	88,5	97,0	91,0	95,1	98,2	87,5
BPK ₅ (mg/l) BOD ₅ (mg/l)	0,42	1,31	2,29	1,66	-	2,01
pH	8,13	7,88	7,78	7,79	7,61	7,62
електропроводљивост (μS/cm) electroconductivity (μS/cm)	608	277	323	267	331	260
турбидитет (NTU) turbidity (NTU)	0,47	2,56	209,02	1,96	131,16	3,24
суспендоване материје (mg/l) suspended matter (mg/l)	0	1	79	1	52	1
амонијачни азот (mg/l) ammonia nitrogen (mg/l)	0,06	0,00	0,61	0,00	1,12	0,00
нитратни азот (mg/l) nitrate nitrogen (mg/l)	0,7	0,3	0,6	0,3	0,3	0,3
нитритни азот (mg/l) nitrite nitrogen (mg/l)	0,003	0,003	0,007	0,003	0,014	0,003
сулфати (mg/l) sulphate (mg/l)	20	14	24	13	25	11
ортофосфати (mg/l) orthophosphate (mg/l)	0,46	0,60	0,39	0,15	0,13	0,09

Физичко-хемијска и микробиолошка анализа воде Црног језера извршена је на два локалитета (локалитет А и локалитет В) и са двије дубине (површински слој и слој изнад дна). На локалитету А измјерена је дубина од 6 метара, а провидност, мјерена помоћу Сецци диска, износила је 4 метра, док је на локалитету В измјерена дубина од 3 метра и вода је била провидна до самог дна. Добра провидност воде посљедица је ниске концентрације нерастворених органских и минералних материја, на што указују и измјерене ниске концентрације суспендованих материја, као и вриједности турбидитета на оба локалитета. У узорцима који су прикупљени изнад дна на оба локалитета забиљежене су изразито високе вриједности ова два параметра, што је посљедица дизања муља приликом узорковања. Висока провидност ипак указује да вода у читавом водном стубу није оптерећена угинулом органском материјом нити фитопланктоном, чије повећање бројности спречава продирање свјетлости и смањује вриједност овог параметра (Dalmacija i Ivančev-Tumbas, 2004).

Температура воде, како у површинском слоју, тако и при самом дну, на оба локалитета била је релативно висока. На плићем локалитету, дакле на локалитету В, температура површинског слоја износила је 22,1 °C, а при дну 20,2 °C, док је на другој узоркованој тачки температура воде површинског слоја износила 20,8 °C. Овако висока температура воде омогућава брже процесе разградње органске материје и погодује умножавању бактерија и интензивнијем развоју фитопланктона. Међутим, до интензивније оксидације органских материја долази само у слоју воде изнад дна будући да је само ту измјерена нешто виша вриједност биохемијске потрошње кисеоника од 2,29 mg O₂/l. У слоју изнад дна на оба локалитета изолован је највећи број аеробних хетеротрофних бактерија, што је и очекивано јер муљ садржи знатно већи број бактерија од слободне воде (Sigee, 2004). Интензивна продукција органске материје лимитирана је ниском концентрацијом

Physical, chemical and microbiological water analyses of Black Lake were performed at two locations (location A and location B) at two different depths (water surface and the layer directly above the lake bottom). Depth at location A was 6 meters and transparency measured by the Secchi disc was 4 meters whereas depth at location B was 3 meters and water was transparent down to the bottom. Good water transparency is a result of low concentration of dissolved organic substances. This fact is also supported by low concentration of suspended matter and turbidity values at both locations. The samples collected at both locations within the bottom layer register extremely high values of both these parameters, which is a consequence of mud appearance during the sampling. Still, high transparency suggests that water within the whole water level is not burdened by organic substance or phytoplankton, large amounts of which would affect transparency and decrease the value of this parameter (Dalmacija i Ivančev-Tumbas, 2004).

Water temperature at both locations and at both depths was relatively high. At location B, which was a more shallow location, water surface temperature was 22,1 °C and bottom water temperature was 20,2 °C. In addition, at second location, surface water temperature was 20,8 °C. Such a high water temperature enhances process of organic substance decomposition and increases number of bacteria and phytoplanktons. Nevertheless, the intensive oxidation of organic substances was registered only within the layer direct above the lake bottom where the measured value of biochemical oxygen consumption was 2,29 mg O₂/l. Furthermore, the largest number of aerobic heterotrophic bacteria was isolated within the layer above the lake bottom, which was no surprise as mud contained more bacteria in comparison with free water (Sigee, 2004). An intensive production of organic substances is limited due to low concentrations of nitrogen compounds in water: ammonia nitrogen was not registered

азотних једињења у води: амонијачни азот у слободној води уопште није регистрован, док су концентрације нитратног и нитритног азота ниске. Амонијак је присутан само при дну где се ослобађа у процесу микробиолошке разградње органске материје. Фосфор је присутан у знатној количини у свим испитиваним узорцима и то у фитопланкtonу доступној форми ортофосфата. Код сва четири испитивана узорка вода Црног језера била је добро сатурисана кисеоником, благо алкална са максимално измјереном pH вриједности 7,88 и са ниским вриједностима електропроводљивости. У узорцима прикупљеним на дну, због замућења, измјерене су нешто више вриједности електропроводљивости у односу на узорке прикупљене на површини, али су утврђене двоструко ниже вриједности у односу на електропроводљивост забиљежену у води извора којом се језеро напаја. Уствари, Црно језеро се напаја водом и из више извора или испитивани има највећи проток, а измјерене вриједности електропроводљивости на сва четири локалитета у језеру су ниске. Ово говори у прилог тези да се електропроводљивост карстних извора мијења у зависности од нивоа воде у аквиFERIMA.

Вриједности свих праћених физичко-хемијских параметара су указале да вода Црног језера припада првој класи површинских вода (Службени гласник 42/01). Што се тиче санитарно-микробиолошких параметара квалитета, вода Црног језера, на основу бројности аеробних хетеротрофних психрофилних бактерија и бројности укупних колиформних бактерија, одговара II класи површинских вода, тј. води умјерено оптерећеној органским материјама. Однос бројности аеробних психрофилних и мезофилних бактерија у свим узорцима указује на доминацију аутохтоне водне бактериофлоре. Међу укупним колиформима нису изоловане фекалне стрептококе, док су фекални колиформи, и то у веома малом броју (10 kol/100 ml), изоловани само на дну локалитета B, што указује да вода није оптерећена фекалним материјама.

in free water at all, whereas concentrations od nitrate and nitrite nitrogen were low. Ammonia was registered only in the lake bottom where it was released in the process of microbiological decomposition of organic substances. Phosphorus was abundant in all the samples, particularly in phytoplankton available in form of orthophosphates. All four samples of Black Lake water were well oxygen-saturated, lightly alkaline, with maximum pH values of 7,88 and low electroconductivity. Due to mud, samples collected at the lake bottom had somewhat higher electroconductivity values in comparison with the surface water samples. Still, the electroconductivity values were two times lower when compared with water from the source that fed the lake. Actually, Black Lake feeds on several water springs but our target spring had a largest water flow and the measured values suggested poor electroconductivity at all four locations. This supports the thesis that electroconductivity of karst water sources changes in line with water level in aquifers.

Values of all monitored physical and chemical parameters suggested that Black Lake water was 1st class surface water (Official Gazette of the Republic of Srpska, No. 42/2001). Speaking of sanitary-microbiological parameters, based on the amount of aerobic heterotrophic psychrofilic bacteria and total coliform bacteria, Black Lake water is ranked as 2nd class surface water, i.e. the water is moderately burdened by organic substances. The ratio of aerobic psychrofilic and mesophilic bacteria in all samples indicated domination of the indigenous water bacterioflora. Among the total coliform, no fecal streptococcus were isolated. Still, few fecal coliforms (10 CFU/100 ml) were isolated at the bottom of location B, which suggested that water was not burdened by fecal substances.

ЦРНО ЈЕЗЕРО НА ЗЕЛЕНГОРИ – ПРОБЛЕМИ ОДРЖИВОСТИ
BLACK LAKE OF THE ZELENGORA MOUNTAIN – SUSTAINABILITY PROBLEMS

*Табела 2. Микробиолошке карактеристике воде Црног језера
Table 2. Microbiological characteristics of Black Lake water*

	Извор Spring	локалитет A location A	локалитет A дно location A bottom	локалитет B location B	локалитет B дно location B bottom	Отоха Distrib utary
аеробне хетеротрофне психофилне бактерије (kol/ml) aerobic heterotrophic psychophilic bacteria (CFU/ml)	955	1480	3980	1840	4333	1640
класа воде* water class**	I	II	II	II	II	II
аеробне мезофилне бактерије (kol/ ml) aerobic mesophilic bacteria (CFU/ ml)	335	760	175	730	530	980
укупне колиформне бактерије (kol/100 ml) total coliform bacteria (CFU/100 ml)	850	110	10	85	110	290
класа воде* water class**	II	II	I	II	II	II
фекалне колиформне бактерије (kol/100 ml) fecal coliform bacteria (CFU/100 ml)	<1	<1	<1	<1	10	<1
класа воде* water class**	I	I	I	I	I	I
фекалне стрептококе (kol/100 ml) fecal streptococcus (CFU/100 ml)	<1	<1	<1	<1	<1	10
класа воде* water class**	I	I	I	I	I	I

* Класификација воде је извршена према Уредби о класификацији вода и категоризацији водотока Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, бр. 42/2001)

**Water was classified in line with the Regulation on Water Classification and Waterstream Categorization (Official Gazette of the Republic of Srpska, No. 42/2001)

Вода отоце Црног језера имала је релативно високу температуру од 23,1 °C и нешто нижу концентрацију раствореног кисеоника (6,26 mg O₂/l) у односу на воду језерског базена. Имајући у виду чињеницу да растворљивост кисеоника у води опада са растом њене температуре (Dalmacija i Ivančev-Tumbas, 2004) вода језерске отоце релативно добро је засићена кисеоником.

Као и вода језера, и вода отоце је благо алкална са ниском електропроводљивошћу и са ниским концентрацијама основних нутријената. У узорку воде отоце није забиљежено присуство амонијачног азота, док су концентрације нитратног и нитритног азота као и ортофосфата и сулфата биле ниске и одговарале су I класи површинских вода. Бројност изолованих аеробних психофилних (Слика 1) и укупних

Water temperature in Black Lake distributary was relatively high (23,1 °C) and the concentration of dissolved oxygen was somewhat lower (6,26 mg O₂/l) in comparison with the lake basin water. If we bear in mind the fact that oxygen solubility in water decreases as its temperature rises (Dalmacija i Ivančev-Tumbas, 2004), the water of the lake distributary was well oxygen-saturated.

The distributary water was slightly alkaline with low electroconductivity and low concentration of basic nutrients as it was the case with the lake water. The distributary water sample did not mark presence of ammonia nitrogen, whereas concentrations of nitrate and nitrite nitrogen, orthophosphate and sulphate were low and matched 1st class surface water. The

колиформних бактерија указала је слабију оптерећеност органским материјама која одговара II класи квалитета. Међу укупним колиформима нису изоловани фекални колиформи, док су фекалне стрептококе, које су индикатор старијег фекалног загађења, изоловане у малом броју ($10 \text{ kol}/100 \text{ ml}$).

amount of isolated aerobic psychrophilic (Figure 1) and total coliform bacteria indicated poor load of organic substances, which matched 2nd class quality. No fecal coliforms were isolated among the total coliforms, whereas fecal Streptococci that indicated earlier fecal pollution were isolated in minor degree ($10 \text{ CFU}/100 \text{ ml}$).

Слика 1. Раст психрофилних хетеротрофних бактерија
Figure 1. Growth of psychrophilic heterotrophic bacteria

Слика 2. Силикатне алге у води Црног језера
Figure 2. Silica algae in Black Lake water

У води Црног језера на идентификована су 32 различита таксона алги заједно са цијанобактеријама, у оквиру 4 раздјела (Табела 3).

There were 32 algae taxa identified in Black Lake water along with Cyanobacteria in four divisions (Table 3).

ЦРНО ЈЕЗЕРО НА ЗЕЛЕНГОРИ – ПРОБЛЕМИ ОДРЖИВОСТИ
BLACK LAKE OF THE ZELENGORA MOUNTAIN – SUSTAINABILITY PROBLEMS

*Табела 3. Квалитативни састав алги Црног језера
Table 3. Qualitative composition of Black Lake algae*

Таксон taxon	s	G	локалитет А location A	локалитет В location B
			h_A	h_B
Cyanobacteria				
<i>Chroococcus sp.</i>	1,60	3	3	3
<i>Microcystis sp.</i>	2,00	3	2	
<i>Lyngbya sp.</i>	2,00		7	7
Bacillariophyta				
<i>Caloneis sp.</i>	1,40			
<i>Coccconeis placentula</i> Ehr.	1,60	1	5	5
<i>Cyclotella sp.</i>	1,50	3	5	5
<i>Cymbella ehrenbergii</i> Kütz.	1,50	2	5	5
<i>Cymbella lanceolata</i> (Ehr.) V. Heurck	1,60	5	3	3
<i>Cymbella turgidula</i> Grunow	1,70		3	3
<i>Diatoma sp.</i>	1,90	2	3	3
<i>Eunotia bilunaris</i> (Ehr.) Schaar.	1,20		1	
<i>Fragillaria capucina</i> Desm.	1,60	3	3	3
<i>Fragillaria crotonensis</i> Kitton	1,70	3	3	3
<i>Gomphonema sp.</i>	2,20	3	2	
<i>Melosira varians</i> Ag.	2,00	2	3	2
<i>Meridion sp.</i>	1,10			1
<i>Navicula sp.</i>	2,00	3	5	5
<i>Navicula sp.</i>	2,00	3	5	3
<i>Pinularia sp.</i>	1,20		2	3
<i>Stauroneis phoenicentron</i> Welheim	1,80		2	1
<i>Stephanodiscus sp.</i>			1	1
<i>Surirella elegans</i> Ehr.	1,40			1
<i>Synedra acus</i> Kütz.	1,70	3	3	3
<i>Synedra ulna</i> Ehr.	2,00	1	3	3
Chlorophyta				
<i>Carteria sp.</i>	2,40		3	3
<i>Chlamidomonas sp.</i>	2,80			2
<i>Coelastrum reticulatum</i> (Dang.) Senn	2,00	2	5	3
<i>Cosmarium sp.</i>	1,80			
<i>Crucigenia tetrapedia</i> (Kirchner) Kütz	2,10	2	3	3
<i>Oedogonium sp.</i>	1,40		3	3
<i>Sphaerocystis sp.</i>	1,40		1	
Pyrrophyta				
<i>Peridinium sp.</i>	1,40	3	2	2
Индекс сапробности Saprobity index			1,78	1,73

*s-сапробна вриједност врсте; G-индикаторска тежина; h-релативна бројност таксона

** s-saprobic values of the species; G-indicated weight; h-relative amount of taxon

На основу квалитативног и квантитативног састава алги израчунат је индекс сапробности који је на локалитету А износио 1,78 а на локалитету В 1,73, а добијене вриједности указују на воду која се налази на прелазу између олигосапробних и β-мезосапробних (MSZ-12749, 1993).

Квалитативно, највише је било силикатних алги (Слика 2), са 21 различитим таксоном. Цијанобактерије су биле заступљене са 3, зелене са 7 и ватрене са 1 таксоном. Највећи број силикатних алги детерминисан је у слоју непосредно изнад језерског дна, поријеклом из муља. Претежно, ради се о типичним бентоским алгама. Међу њима доминирају представници рода *Navicula* vrste *Cocconeis placentula* i *Cymbella ehrenbergii*. У површинском слоју доминирају накупине цијанобактерије *Phormidium sp.* Фитопланктон је заступљен са малим бројем врста и карактерише га одсуство неких типичних родова као што су *Pediastrum*, *Scenedesmus*, *Ceratium* и други који доминирају у језерима Републике Српске. Мали број заступљених врста и њихова релативно ниска бројност указују на воду која није у знатној мјери оптерећена органском материјом. У хладнијим планинским језерима очекује се доминација представника Рутгрофита, али су у Црном језеру заступљене само са једним представником. Будући да се неке врсте алги могу у планктону наћи искључиво у хладнијем периоду године, док су друге карактеристичне за љетне мјесеце (Sigee, 2004) да би се прецизније утврдио састав фитопланктона, узорковање би требало вршити током читаве године.

ЗАКЉУЧАК

На основу извршених физичко-хемијских, микробиолошких и сапробиолошких анализа може се закључити да Црно језеро има воду задовољавајућег квалитета. Сви физичко-хемијски параметри показали су висок квалитет воде. Микробиолошки параметри указују да језеро нема континуиран контакт са отпадним

Based on the qualitative and quantitative algae composition, the saprobity index was calculated and it was 1,78 at location A and 1,73 at location B 1,73. These values indicated transition state between oligosaprobic and β-mesosaprobic water (MSZ-12749, 1993).

Qualitatively, silica algae were most frequent (Figure 2) with 21 different taxa. Cyanobacteria had 3 taxa, the green had 7 and pyrophyta had 1 taxon. A largest number of silica algae was determined in the layer directly above the lake bottom and they originated from the mud. These were mostly typical benthos algae. The majority belonged to genera *Navicula* and species *Cocconeis placentula* and *Cymbella ehrenbergii*. The surface layer was dominated by *Lyngbya sp.* cyanobacteria. There were few species of phytoplankton and some typical genera such as *Pediastrum*, *Scenedesmus*, and *Ceratium*, which were characteristic of other lakes in the Republic of Srpska, were absent. Few species and relatively small number of these indicated that the water was not loaded with organic substances. Pyrrophyta specimen is expected to prevail in cold mountain lakes, but in Black Lake it had only one specimen. In order to determine a more precise composition of phytoplankton, the sampling should take place all year round because some algae species in plankton may be reached only in winter and other are typical of summer (Sigee, 2004).

CONCLUSION

Based on the physical and chemical, microbiological and saprobic analyses, we may infer that Black Lake water quality is highly agreeable. Microbiological parameters indicate that the lake does not maintain a continuous contact with fecal waste substances. The number of aerobic

фекалним материјама. Бројност аеробних психрофилних и мезофилних хетеротрофних бактерија указује на присуство органске материје у води. Будући да је у водном стубу забиљежен релативно низак диверзитет и мала бројност фитопланктона, може се закључити да органска материја у језерски базен доспијева углавном спирањем околног земљишта и декомпозицијом макрофита. Распадањем водних биљака постепено се ствара слој муља који је погодна подлога за развој емерзних биљака, што убрзава процес старења овог водног екосистема. Вриједности сапробног индекса, добијене на основу квалитативног и квантитативног састава фитопланктона и фитобентоса, указују на воду која се налази на прелазу између олигосапробних и β -мезосапробних.

psychrophilic and mesophilic heterotrophic bacteria suggests the presence of organic substances. As the diversity and abundance are relatively low and phytoplankton is rare within the water level, we may infer that the organic substances reach the lake mostly due to rinsing of neighboring soil and decomposition of macrophyte. Decomposition of water plants gradually results in mud layers that favor growth of emergent plants, which further improve the process of aging of the water ecosystem. Values of saprobic indices reached from the qualitative and quantitative content of phytoplankton and phytobenthos indicated transition state between oligosaprobic and β -mesosaprobic water.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ/REFERENCES

- Benson, H., J. (1998). *Microbiological applications*. New York: McGraw-Hill
- Gajin, S., Matavulj, M., Petrović, O., Svirčev, Z. (2004). Problemi upravljanja eutrofikacijom vode u hidroakumulacijama. *Zbornik radova Prve konferencije „Sistemi upravljanja zaštitom životne sredine“*, Novi Sad, Zora-XXI, (1) str: 261–274.
- Dalmacija, B., Ivančev-Tumbas, I. (2004). *Analiza vode – kontrola kvaliteta, tumačenje rezultatata*. Katedra za hemijsku tehnologiju i zaštitu životne sredine, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad: Budućnost
- DR2800 (2009). *User Manual, HACH lange GMBH*, Düsseldorf.
- John, D., M., Whitton, B., A., Brook, A., J. (2002). *The Freshwater Algal Flora of the British Isles – An identification Guide to Freshwater and Terrestrial Algae*. Cambridge, London: Natural History Museum
- Lazar, J. (1960). *Alge Slovenije. Seznam sladkovodnih vrst in ključ za določanje*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- McKane, L., Kandel, J. (1996). *Microbiology, essentials and applications*. New York: McGraw-Hill
- MZS 12749 (1993). *Mađarski standardi kvaliteta vode*.
- U: Nemeš, K. (2005): Sezonska dinamika fitoplanktona hidrosistema Dunav-Tisa-Dunav u Banatu. Magistarska teza, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Petrović, O., Gajin, S., Matavulj, M., Radnović, D., Svirčev, Z. (1998). *Mikrobiološko ispitivanje kvaliteta površinskih voda*. (Monografija). Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu: Institut za biologiju
- Ravbar, N., Engelhardt, I., Goldscheider, N. (2011). Anomalous behaviour of specific electrical conductivity at a karst spring induced by variable catchment boundaries: the case of the Podstenjšek spring, Slovenia. *Hydrological Processes*, vol 25/13, pp 2130-2140.
- Sigee, D. (2004). *Freshwater microbiology: biodiversity and dynamic interactions of microorganisms in the aquatic environment*. Chichester, England: John Wiley & sons
- Службени гласник Републике Српске, бр. 42 (2001). Уредба о класификацији вода и водотока.
- Ćirković, M., Jovanović, B., Maletin, S. (2002). *Ribarstvo*. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet
- Hindák, F. (1978). *Sladkovodné riasy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo

Hindák, F. (2005). *Zelene kokalne riasy (Chlorococcales, Chlorophyta)*. Bratislava: Botanicky ustav SAV

Hindák, F. (2008). Colour atlas of Cyanophytes. Bratislava: VEDA, Publishing House of Slovak Academy of Science

Chapman, D. (1996). *Water Quality Assessments – A Guide to Use of Biota, Sediments and Water in Environmental Monitoring*. E & FN Spon, Cambridge: University Press

Škunca-Milovanović, S., Feliks, R., Đurović, B. (1990). Voda za piće, standardne metode za ispitivanje higijenske ispravnosti. Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu, Beograd: NIP „Privredni pregled“

Wistreich, G., A. (2003). *Microbiology laboratory, fundamentals and applications*. New Jersey: Prentice Hall

УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА: ПОПЛАВЕ И ИНТЕРНА РАСЕЉЕНОСТ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

Дејана Јовановић Поповић¹ и Миролјуб А. Милинчић²

¹Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Србија

²Географски факултет, Универзитет у Београду, Србија

Сажетак: Интерно расељена лица су принуђена да напусте место пребивалишта, али остају унутар граница своје земље. Предвиђања водећих организација у свету о климатским променама указују на потенцијалне ризике, нарочито од поплава, на територији Југоисточне Европе до краја XXI века. Процењује се да 90% територије југоисточне Европе спада у оквир прекограницчких и лоше регулисаних речних сливова, што регион чини врло склоним поплавама. Последње десетиће доказују рањивост по питању поплава, као и неадекватних мера заштите и менаџмента несрећа, нарочито у Србији и Босни и Херцеговини.

Кључне ријечи: интерно расељена лица, климатске промене, поплаве, Југоисточна Европа, Република Србија, Република Босна и Херцеговина

Original scientific paper

IMPACT OF CLIMATE CHANGES: FLOODS AND INTERNAL DISPLACEMENT IN SOUTH EASTERN EUROPE

Dejana Jovanović Popović¹ and Miroslav A. Milinčić²

¹Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Serbia

²Faculty of Geography, University of Belgrade, Serbia

Abstract: An internally displaced people are people who are forced to flee but who remain in their own countries. World leading organizations on climate change indicate particularly the risks of flooding in South East Europe by the end of the XXI century. It is estimated that 90% of South East Europe is located within transboundary river basins and is poorly regulated, which makes the region highly prone to floods. The last decades have emphasized the vulnerability to the floods as well as an inadequate protection measures and disaster management, especially for Serbia and Bosnia and Herzegovina.

Keywords: internally displaced persons, climate change, floods, South-Eastern Europe, Republic of Serbia, Republic of Bosnia and Herzegovina

УВОД

Климатске промене заједно са људском рањивошћу неминовно ће водити ка повећању расељавања људи. Климатске промене ће бити непредвидиве, посебно за групе које се суочавају са вишеструким стресним утицајима истовремено – постојећим конфликтима, сиромаштвом, неједнаким приступом ресурсима, слабошћу институција, као и несигурношћу у снабдевању храном, водом

INTRODUCTION

Climate change along with human vulnerability will inevitably lead to an increase in the displacement of people. Climate change will have unpredictable effects, especially for groups that face multiple stress impacts - existing conflicts, poverty, unequal access to resources, weakness of institutions, as well as uncertainty in the supply of food, water and energy. Population affected by the rapid and

и енергијом. Становништво које је погођено брзим и непредвидивим последицама еколошких катастрофа, може бити принуђено да интерно миграира или да уточиште потражи у неким другим државама (Јовановић Поповић & Милинчић, 2015).

Водећи принципи о интерно расељеним лицима из 1998. године се баве специфичним потребама расељених лица широм света. Они одређују права и гаранције које се односе на заштиту лица од присилног расељавања, заштиту и помоћ која им се пружа током трајања расељености, као и током повратка или поновног настањења и реинтеграције. У овом документу расељеним лицима називају се: она лица или групе лица које су присиљене да беже или напусте своје домове или пребивалишта, нарочито када је то последица, или у циљу избегавања последица, оружаног сукоба, ситуације општег насиља, повреде људских права или катастрофа, било природних или узрокованих људским активностима, ако при томе она не прелазе међународно признату државну границу (OCHA/IDP, 2004: 1).

Према подацима Високог комесеријата УН за избеглице (УНХЦР), деградација животне средине и хидро-метеоролошке катастрофе најчешће представљају оне ситуације које изазивају расељавање људи. Центар за мониторинг интерне расељености је дао процену да је током 2008. године број интерно расељених лица износио 36,1 милиона, а 2010. - 42,3 (IDMC, 2012). На глобалном нивоу, од 2008. године, у просеку је годишње 26,4 милиона људи расељено из својих домаца услед непогода које су узроковане природном хазардима - еквивалент једној особи сваке секунде (IDMC, 2015: 11).

Предвиђања указују да земље Југоисточне Европе (ЈИЕ) могу бити озбиљно угрожене климатским променама у будућности, а пре свега у следећем: смањење водног потенцијала, вегетационог периода усева, биодиверзитета, туристичког потенцијала, повећања поплава, штета од олуја, ерозије тла, пожара и алохтоних инвазивних врста. Ово се нарочито односи на земље у транзицији, као што су Албанија, Босна

unpredictable consequences of environmental disasters, may be forced to migrate internally or to seek refuge in other countries (Јовановић Поповић & Милинчић, 2015).

The Guiding Principles on Internal Displacement which were presented to the Commission in 1998 to deal with the specific needs of internally displaced persons worldwide. They define the rights and guarantees relevant to the protection of persons from forced displacement, protection and assistance they receive during displacement, as well as during return or resettlement and reintegration. In this document, internally displaced persons are: persons or groups of persons who have been forced or obliged to flee or to leave their homes or places of habitual residence, in particular as a result of or in order to avoid the effects of armed conflict, situations of generalized violence, violations of human rights or natural or human-made disasters, and who have not crossed an internationally recognized State border (OCHA/IDP, 2004: 1).

According to the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), environmental degradation and hydro-meteorological disasters are usually those situations that cause displacement of people. Center for monitoring of internal displacement estimated that 36.1 million people were internally displaced in 2008 and 42.3 million in 2010 (IDMC, 2012). On a global level since 2008, an average of 26.4 million people per year have been displaced from their homes due to natural hazards - the equivalent of one displaced person every second (IDMC, 2015: 11).

According to predictions the Southeastern European countries (SEE) may be severely affected by climate change in the future, primarily due to: reduction of water resources, vegetation period of crops, biodiversity, tourism potential, increase flooding, storm damage, soil erosion, fires and introduction of invasive species. In particular, countries in transition, such as Albania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia would be affected

и Херцеговина, Црна Гора и Србија (Milinčić *et al.*, 2011). Такође, земље Југоисточне Европе су еколошки и економски угрожене, јер је њихова економија веома зависна од природних потенцијала (Meško *et al.*, 2011; Šabić *et al.*, 2012).

У раду ће посебан акценат бити стављен на садашње и будуће климатске трендове који би могли бити индикатори рањивости земаља ЈИЕ у контексту деградације животне средине. Одабране земље Југоисточне Европе у фокусу истраживања су: Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Бивша Југословенска Република Македонија (БЈРМ), Грчка, Црна Гора, Србија и Словенија. Такође, дат је преглед утицаја поплава на земље ЈИЕ у периоду од 1989. до јуна 2015. године, са освртом на разорне поплаве које су захватиле Балканско полуострво 2014. године.

САДАШЊИ И БУДУЋИ КЛИМАТСКИ ТРЕНДОВИ У ЗЕМЉАМА ЈИЕ

Постоје научне чињенице за неке врсте екстрема који повезују повећање њиховог броја са људским утицајем на климу (Kysely, 2010; Coumou & Rahmstorf, 2012). Најновији извештај Међународног панела о климатским променама указује да климатски трендови у Европи и њихове пројекције имају различите регионалне промене у температури и падавинама (Kovats, *et al.*, 2014: 1270) (Табела 1). То потврђују чињенице изнесене у Четвртом извештају о процени (AR4) који је предвидео пораст температуре широм Европе, повећање падавина у Северној Европи и смањење падавина у Јужној Европи (IPCC, 2007). Тренд загревања у Европи је $+0,9^{\circ}\text{C}$ од 1901. до 2005. године (Jones & Moberg, 2003 у Alcamo, *et al.*, 2007: 545).

Трендови повећања температуре од 1977. до 2000. године су већи у централној и североисточној Европи, а нижи у Медитеранском региону. Просечна температура за период од 2002. до 2011. године је била за $\pm 0,11^{\circ}\text{C}$ изнад просека у односу на период од

(Milinčić *et al.*, 2011). Moreover, the SEE countries are ecologically and economically vulnerable, because their economy is heavily dependent on natural resources (Meško *et al.*, 2011; Šabić *et al.*, 2012).

In this paper, current and future climate change trends are presented as potential indicators of vulnerability of the SEE countries related to environmental degradation. Selected SEE countries in the focus of research are: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM), Greece, Montenegro, Serbia and Slovenia. An overview of the impact of floods in the SEE countries in the period from 1989 to June 2015, and the devastating floods that have affected the Balkan Peninsula in 2014, are also addressed.

CURRENT AND FUTURE CLIMATE TRENDS IN THE SEE COUNTRIES

There is scientific evidence for some types of extremes, especially for heat waves and precipitation. They are linking specific events or increase in their number with human influence on climate (Kyselý, 2010; Coumou & Rahmstorf, 2012). The latest report of the International Panel on Climate Change indicate that the climatic trends and estimates of climate change show the different regional changes in temperature and precipitation in Europe (Kovats *et al.*, 2014: 1270) (Tab. 1). This is confirmed in the Fourth Assessment Report (AR4), which predicted a temperature rise across Europe, an increase in rainfall in northern Europe and decrease in precipitation in Southern Europe (IPCC, 2007). The warming trend throughout Europe is well established at $+0.9^{\circ}\text{C}$ for the period 1901 to. 2005 (Jones and Moberg, 2003 in Alcamo, *et al.*, 2007: 545).

Trends in temperature increase from 1977 to 2000 are higher in the central and northeastern Europe, and lower in the Mediterranean region. The average temperature for the period from 2002

1850-1899. године (Kovats, *et al.*, 2014: 1276).

Утицај климатских екстрема у првој декади XXI века је показује да је у 2003. години западна и централна Европа искусила најтоплије лето у последњих 500 година што је за последицу имало 35.000 смртних случајева, смањење приноса житарица за 20%, смањење квалитета воде, велико загађење амбијеталног ваздуха, као и мега пожаре (Kovats, *et al.*, 2014). Током 2007. године забележено је најтоплије лето у Грчкој од 1891. године. У пожарима је уништено или оштећено 1.710 кућа, 575.500 ха пољопривредне и шумске вегетације, а страдало је 80 људи.

Европа има веома разноврсне хидролошке услове, климу и топографију. На југу Европе је веома значајна варијација у отицају током године са дугим и суšним летима. На западу има мање екстремних варијација и речни токови остају сразмерно константни током године. На северу и истоку, много снежних падавина доводи до тога да се отицање јавља током пролећа приликом топљења снега. Врло је вероватно да ће климатске промене имати различит утицај на водне ресурсе. Пројекције на основу различитих сценарија емисија и општих модела циркулације (General Circulation Models - GCMs) показују да ће се годишњи отицај повећати у пределу Атлантика и северне Европе, а смањити у централној и источној Европи, као и Медитерану (Alcamo, *et al.*, 2007: 549). У јужној Европи, отицај се смањује од 0-23% до 2020. године и од 6 до 36% до 2070. године (*ibid.*) (Табела 1). Количина подземних вода ће се вероватно смањити у централној и источној Европи, где се очекује највеће смањење у долинама и равничарским крајевима (на пример Мађарске степе).

to 2011 was $\pm 0.11^{\circ}\text{C}$ above average compared to period from 1850-1899. (Kovats, *et al.*, 2014: 1276).

The impact of climate extremes in the first decade of the 21st century showed that in 2003 western and central Europe experienced the warmest year in at least the last 500 years, which has resulted in 35.000 deaths, reducing crop yields by 20% and water quality, as well as major pollution ambient air and mega fires (Kovats *et al.*, 2014). In 2007, the hottest summer was recorded in Greece since 1891, which led to 1,710 of houses being destroyed by fire or became unsuitable for living, about 575,500 hectares of agricultural and forest vegetation destroyed by fires, while 80 people died.

Europe has a very diverse hydrological conditions, climate and topography. In the south of Europe is very significant variation in flow through the year, with long, dry summers. In the west there are less extreme variations and waterways remain proportionally constant during the year. In the north and east, snowfall events lead to heavy-water production in the spring. It is likely that climate change will have different effects on water resources. Projections based on different emission scenarios and general circulation models (General Circulation Models-GCMs) show increases in annual runoff in the area of Atlantic and northern Europe and decrease in central and eastern Europe and the Mediterranean region (Alcamo *et al.*, 2007: 549). In southern Europe, runoff will be reduced by 0-23% by 2020 and by 6 to 36% by 2070 (*ibid.*) (Table 1). Groundwater quantity is likely to decline in central and eastern Europe, while it is expected the greatest decrease in the valleys and lowlands (for example the Hungarian steppes).

**УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА:
ПОПЛАВЕ И ИНТЕРНА РАСЕЉЕНОСТ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ
IMPACT OF CLIMATE CHANGES:
FLOODS AND INTERNAL DISPLACEMENT IN SOUTH EASTERN EUROPE**

*Табела 1. Утицај климатских промена на поплаве у Европи око 2020. и 2070. године
Tabela 1. The impact of climate change on floods in Europe around 2020s and 2070s.*

Година/ Time slice	Поплаве/Floods
2020-те/ 2020s	Повећање ризика од поплава у Европи. Повећање поплава услед топљења снега помера се са пролећа на зиму. Increasing risk of flash flooding across all of Europe. Increase of snowmelt flood shifts from spring to winter.
2070-те/ 2070s	Садашње стогодишње поплаве се дешавају много чешће у централној и источној Европи, а мање често у већем делу јужне Европе. Today's 100-year floods occur more frequently in central and eastern Europe and less frequently in large parts of southern Europe.

Извор: (Alcamo, et al., 2007:550)
Source: (Alcamo et al., 2007:550)

Студије показују да ће од 2070. до 2099. године Европа бити топлија, а највећи тренд повећања температуре се очекује у источној Европи у зимским месецима (децембар-фебруар) и западној и јужној Европи током лета (јун-август). Пруденс пројекат (PRUDENCE project) указује на веће загревање у зимским месецима него летњим у северној Европи, а обратно у јужној и централној Европи (*ibid.*: 547). Што се тиче падавина, у свим сценаријима, просечна годишња количина се повећава на северу, а смањује на југу Европе. Промене у режиму падавина се разликују од сезоне до сезоне и по регионима: у зимском периоду у земљама Медитерана се смањује количина падавина услед повећане антициклонске активности, а током летњих месеци се смањује у јужној и централној Европи.

Studies show that from 2070 to 2099 Europe will be warmer, and the biggest trend of increasing temperatures are expected in eastern Europe during the winter months (December to February) and western and southern Europe during the summer (June-August). Prudence project (PRUDENCE project) indicates to greater warming in winter than summer in northern Europe, and vice versa in the southern and central Europe (*ibid.*: 547). In all scenarios the average annual precipitation increases in the north and decreases in southern Europe. Changes in rainfall regime vary from season to season and differ by regions: rainfall is reduced during the winter period in the Mediterranean countries due to increased anticyclonic activity, and during the summer months in southern and central Europe.

УТИЦАЈ ПОПЛАВА У ЗЕМЉАМА ЈИЕ

Раст значаја прекограницничких вода треба анализирати и кроз ефекте политичке фрагментације дела територије ЈИЕ (распад СФРЈ). Овај простор, са преко 92% територије унутар међународних сливова, је постао један од најинтернационализованијих на свету (међународни сливи покривају око 50% укупне површине Земље) (Табела 2).

THE IMPACT OF FLOODS IN SEE COUNTRIES

The increase in importance of transboundary waters should also be analyzed through the effects of political fragmentation of the SEE region (dissolution of Yugoslavia). This area, with over 92% of the territory within international water basins, has become one of most internationalized in the world (international basins cover about 50% of the total land area) (Table 2). Most major

Већина великих сливова су прекограницни: Дунав, Сава, Дрина, Драва, Дрим, Крка, Неретва, Марица, Вардар, Тимок, Места, Струма и др. Више од половине укупног броја прекограницних сливова деле три или више држава.

river basins are transboundary: the Danube, Sava, Drava, Drin, Krka, Neretva, Marica, Vardar, Timok, Mesta, Struma etc. More than half of the total number of transboundary river basins is shared by three or more countries.

*Табела 2. Површине држава и површине државе обухваћених међународним сливовима у земљама ЈИЕ
Tabela 2. Surface area and percentage of countries of SEE in international basins*

Земља / Country	Површина / Surface Area km ²	Површина и проценат државе обухваћена међународним сливовима / Area and percentage of country in international basins	
		km ²	(%)
Албанија/Albania	28.750	14.260	49,6
Босна и Херцеговина/ Bosnia & Herzegovina	51.129	47.805	93,5
Бугарска/Bulgaria	110.910	95.161	85,8
Хрватска/Croatia	56.538	35.619	63,0
БЈРМ/FYROM	25.713	25.122	97,7
Румунија/Romania	237.500	22.800	96,0
Србија/Serbia	88.361	81.292	92,0
Грчка/Greece	131.985	24.813	18,8
Словенија/Slovenia	20.251	18.205	89,9
Црна Гора/Montenegro	13.812	9.967	72,2

Извор: Milinčić & Đorđević, 2011
Source: Milinčić & Đorđević, 2011

Према подацима базе ЕМ-ДАТ број лица у анализираним земљама Југоисточне Европе директно погођених поплавама у периоду између 1991. и 2015. године износи преко 3,9 милиона (Табела 3). Услед поплава 2004. године забележен је рекордан број угрожених лица (377.500) од којих је 275.000 евидентирано у Босни и Херцеговини. У том контексту, удео Босне и Херцеговине, Србије, Албаније и FYROM у укупном броју лица погођених поплавама је већи у односу на остале анализиране земље. У Албанији је поплавама септембра 2002. године било угрожено 16.971 домаћинства а, поплављено је и 30.000 ha пољопривредног земљишта, оштећено 494 кућа (126 је тешко оштећено). У најтеже погођеним областима Леша, Скадра (северни), округу Берат, Скрапар, Пермет, Тепелена, Ђирокастра и Саранди, пријављена је штета од 17,5

According to the EM - DAT data base, the number of persons in the analyzed SEE countries directly affected by the floods in the period between 1991 and 2015 reached over 3.9 million (Table 3). In 2004, **record number of people** have been affected by floods (377,500), /of which 275,000 was recorded in Bosnia and Herzegovina. In this context, the share of Bosnia and Herzegovina, Serbia, Albania and FYROM in the total number of persons affected by the floods is higher compared to the other countries analyzed. The September 2002 flood alone affected 16,971 families, inundated 30,000 ha agricultural land, and damaged 494 houses (126 heavily damaged) in Albania. Total losses were estimated to be USD 17.5 million in the worst affected areas of Lesa, Scutari (northern) district Berat, Skrapar, Permet, Tepelena, Gjirokastra and Saranda.

**УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА:
ПОПЛАВЕ И ИНТЕРНА РАСЕЉЕНОСТ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ
IMPACT OF CLIMATE CHANGES:
FLOODS AND INTERNAL DISPLACEMENT IN SOUTH EASTERN EUROPE**

милиона долара.

Статистика ЕМ-ДАТ-а такође указује да поплаве чине 31% хазарда животне средине у Босни и Херцеговини, као и да је Бугарска више осетљива на поплаве него на било који други хазард. Према ЕМ-ДАТ-у (2007), поплаве су чиниле 30% опасности у тој земљи у периоду 1974-2006. године. Судећи по подацима Међнародне федерације Друштва Црвеног крста и Црвеног полумесеца најпогубније поплаве у последњих 70 година евидентиране су у периоду од 25. маја до 12. августа 2005. године, када су реке Јантра, Камчија, Русенски Лом и њихове притоке, поплавиле већи део територије Бугарске (IFRC, 2005). Око 3.645 стамбених зграда проглашено је неупотребљивим за даље станововање, за укупно 60.137 лица. Пријављена штета од поплава 2005. године била је већа од 260 милиона долара (EM-DAT, 2007).

The EM-DAT also shows that floods account for about 31 % of all environmental hazards in Bosnia and Herzegovina. Bulgaria is also more susceptible to flooding than any other hazard. According to EM - DAT (2007), floods accounted for 30% of the risk in that country in the period from 1974-2006. According to the data to the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, the most disastrous floods in 70 years have been recorded in the period from 25 May to 12 August 2005, when the river Yantra, Kamcija, Rusenski Lom and its tributaries flooded much of the territory of Bulgaria (IFRC, 2005). Around 3,645 residential building was declared unsafe for further housing for a total of 60,137 persons. The flood damage in 2005 was greater than \$ 260 million (EM-DAT, 2007).

*Табела 3. Укупан број лица угрожених поплавама у одабраним земљама Југоисточне Европе, 1991-јун 2015
Tabela 3. The total number of people affected by floods in selected countries of South-Eastern Europe, 1991-June 2015*

Год./ Year	Албанија/ Albania	БиХ/ B&H	Бугарска/ Bulgaria	Грчка/ Greece	Хрватска/ Croatia	Ц. Гора/ Montenegro	БЈРМ/ FYROM	Србија/ Serbia	Укупно/ Total
1991.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1992.	35.000	0	0	0	0	0	0	6.000	41.000
1994.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1995.	3.500	0	0	0	0	0	1.500	0	5.000
1997.	8.000	0	200	0	0	0	0	0	8.200
1998.	0	0	0	900	0	0	0	0	900
1999.	0	0	0	0	0	0	0	71.008	71.008
2000.	0	0	0	6.600	600	0	0	6.000	13.200
2001.	0	9.000	0	0	1.200	0	0	0	10.200
2002.	66.884	0	/0	0	0	0	1.650	2.400	70.934
2003.	0	0	0	0	0	0	4.750	0	4.750
2004.	2.500	275.000	0	0	0	0	100.000	0	377.500
2005.	500	3.100	12.200	0	250	0	2.000	3.790	21.840
2006.	0	0	0	3.000	0	0	1.500	36.200	40.700
2007.	0	0	1.070	600	0	1.086	0	12.370	15.126
2008.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2009.	6.600	0	0	0	0	0	0	3.210	9.810
2010.	14.000	34.910	90	0	1.110	6.350	0	3.150	59.610
2011.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2012.	0	0	37.950	0	1.500	0	0	0	39.450
2013.	0	0	0	0	0	0	4.911	0	4.911
2014.	0	1.275.000	0	7247	9.116	0	0	1,610.000	2,901.363
Јун 2015./ Jun 2015	42.000	0	0	0	0	0	170.000	0	212.000
Укупно/ Total	178.984	1.597.010	51.510	18.347	13.776	7.436	286.311	1.754.128	3.907.502

Извор: EM-DAT, 2015

Source: EM- DAT, 2015

У Хрватској је највећи број екстремних климатских догађаја током периода 1989-2006. године био везан за поплаве (26%). Августа 2005. године, поплаве су угрозиле 250 лица у Међумурју, у близини границе са Словенијом и Мађарском. FYROM је осетљива на поплаве и оне су чиниле око 44% опасности током периода 1989-2006. године.

Приказ екстремних климатских догађаја у Србији у истом временском периоду показује да су поплаве најчешће (34%) од свих хазарда животне средине, а број угрожених лица услед дејства поплава износи 125.412, односно око 2% укупног становништва земље. Поред поплава, Србија је рањива и од других хазарда: клизишта, суша, земљотреси и пожари. Процењује се да је око 1,57 милиона хектара земљишта изложено ризику од поплава, нарочито Војводина и равнице источно од Београда. У априлу 2006. године, Дунав и његове притоке су досегле највиши ниво у последњих 100 година услед обилних падавина. Процењује се да је 11.000 људи било расељено или остало без дома (Government of Serbia, UN, World Bank, EU, 2014: 146).

ПОПЛАВЕ НА БАЛКАНУ 2014. ГОДИНЕ

У мају 2014. године велику територију Босне и Херцеговине, Србије и Хрватске су погодиле поплаве, које је изазвала киша јаког интензитета узрокујући поплаве и клизишта. Сматра се да је ово најгора поплава у региону забележена у последњих 120 година (Government of Bosnia and Herzegovina, UN, World Bank, EU, 2014: 10). Процењује се да је више од 3 милиона људи било угрожено у БиХ и Србији, било директно или индиректно (клизиштима) (ECHO, 2014).

Падавине су довеле до наглог изливања неколико река (Босна, Дрина, Уна, Сава, Сане и Врбас), њихових притока, као и клизишта на територији Босне и Херцеговине. Многа урбана, индустријска и рурална подручја су била потопљена, без струје и комуникација, као и оштећених саобраћајница. Огроман

In Croatia, the biggest number of extreme climate events occurred during the period 1989-2006 and was related to the floods (26%). In August 2005, the floods affected around 250 people in Medjumurje, near border with Slovenia and Hungary. FYROM is also prone to the flood risks and floods accounted for 44% of hazards during the period 1989-2006.

On the other hand, in the same period as mentioned above, in Serbia the most frequent environmental hazard was flooding (34%), with total number of affected people being estimated to 125.412 or 2% of total number of inhabitants. Other key hazards posing risk to the population and property in Serbia are landslides, droughts, earthquakes and wildfires. It is estimated that around 1.57 millions of hectares of the country is at risk of floods, especially Vojvodina in the north and the plains east of Belgrade. In April 2006, for example, the Danube and its tributaries reached its highest levels in 100 years due to heavy precipitation. An estimated 11,000 people were displaced or left homeless (Government of Serbia, UN, World Bank, EU, 2014: 146).

FLOODS IN THE BALKANS IN 2014

In May 2004, extraordinary rainfall affected a large area Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia, causing floods and landslides. The event is considered the region's worst flood in more than 120 years since records began (Government of Bosnia and Herzegovina, UN, World Bank, EU, 2014: 10). Overall the floods affected more than 3 million people in Bosnia and Herzegovina and Serbia either directly or indirectly.

This rainfall caused sudden and extreme flooding of several rivers (Bosna, Drina, Una, Sava, Sana, Vrbas) and their tributaries as well as landslides in Bosnia and Herzegovina. Urban, industrial and rural areas were completely submerged under water, cut off without electricity or communications and with damage to roads and transport facilities.

број кућа је био уништен, оштећен или остао под водом, што је довело до значајног броја расељених лица. Обилне падавине утицале су на једну трећину земље и на више од милион људи (од укупно 3,8 милиона). Према званичним статистичким подацима, 25 особа је смртно страдало као последица катастрофе, а на врхунцу догађаја 49.822 особе су потражиле кров над главом у јавним или приватним смештајима (Government of Bosnia and Herzegovina, UN, World Bank, EU, 2014: 16). Процењује се да је око 90.000 људи било интерно расељено (Табела 4). Несрећа је утицала на Републику Српску, Федерацију БиХ, као и Округ Брчко.

Регионални догађај који је захватио Балкан имао је тешке последице и у Србији и Хрватској. Услед јаких киша дошло је до знатног пораста нивоа воде у коритима главних река на територији западне, југозападне, централне и источне Србије: Сава, Тамнава, Колубара, Јадар, Западна Морава, Велика Морава, Млава и Пек. Влада Републике Србије је објавила да је водена стихија на територији земље причинила штету која се процењује на 1,532 милијарди евра. Од овог износа 885 милиона евра представља вредност изгубљене физичке имовине, а 640 милиона евра губитак у продуктивности (Government of Serbia, UN, World Bank, EU, 2014: 4). Градови Шабац и Сремска Митровица и 17 општина су били нарочито угрожени (*ibid.*: 10).

Судећи по извештају Центра за мониторинг интерне расељености (IDMC) под насловом „Глобалне процене у 2015 години - Расељеност људи услед несрећа“, национални одговор на несрећу у Босни и Херцеговини је био фрагментисан и неадекватан у вези са превенцијом исте (IDMC, 2015: 34).

Consequently, a vast number of houses were destroyed damaged or left underwater, leading to a significant number of displaced households. The heavy rainfall affected approximately one-third of the country and touching more than one million people (more than fourth quarter of the population of 3.8 million). According to official statistics, 25 persons died as a result of the disaster and at its peak 49,822 persons took refuge in either official or alternative private accommodation (Government of Bosnia and Herzegovina, UN, World Bank, EU, 2014: 16). It is estimated that almost 90,000 people were displaced. The disaster affected both B&H entities and Brcko District of Bosnia and Herzegovina.

Regional event had also severe consequences in Serbia and Croatia. Due to heavy rainfall, there was a considerable increase in the level of water of the main rivers in the territory of western, southwestern, central and eastern Serbia: Sava, Tamnava, Kolubara, Jadar, Zapadna Morava, Velika Morava, Mlava and Pek. The Government of the Republic of Serbia announced that the floods have caused damage estimated at EUR 1.532 billion. Of this amount, EUR 885 million represent the value of destroyed physical assets and EUR 640 million refer to losses in productivity. (Government of Serbia, the UN, World Bank, EU, 2014: 4). Cities of Sabac and Sremska Mitrovica and 17 municipalities were particularly vulnerable (*ibid*: 10).

According to a report by the Centre for Monitoring of internal displacement (IDMC), entitled „Global Estimates 2015 - People displaced by disasters“, the national response to the accident in Bosnia and Herzegovina was fragmented and inadequate in relation to the prevention of accidents (IDMC, 2015: 34).

Табела 4. Угрожена популација
 Tabela 4. Affected population

	Укупан број интерно расељених лица / Total displaced persons	Укупан број становника / Total population	%
Укупно/Total	89.981	2.582.485	3,48
Република Српска/ Republic of Srpska	54.956	1.093.370	5,03
Федерација БиХ/ Federation of B&H	33.779	1.397.087	2,42
Дистрикт Брчко/ District of Brcko	1.246	93.028	1,34

Извор: Government of Bosnia and Herzegovina, UN, World Bank, EU, 2014: 16
 Source: Government of Bosnia and Herzegovina, UN, World Bank, EU, 2014: 16

ЗАКЉУЧАК

Предвиђања Међувладиног панела о климатским променама указују на потенцијалне ризике од поплава на територији Југоисточне Европе до краја XXI века. У том контексту неопходно је преузети одлучну акцију у смислу повећања адаптивних капацитета земаља ЈИЕ. Разорност поплава, нарочито 2004. и 2014. године указале су на велику рањивост земаља нарочито на Балканском полуострву. Показало се, такође, да неклиматски фактори директно утичу на рањивост, а тичу се успореног економског развоја, неадекватних мера заштите, лошег управљања, као и недостатка технолошког напредка. Експлоатација и лоше управљање шумским и пољопривредним земљиштем, као и неконтролисана урбанизација погоршала је утицај природних непогода као што су бујичне поплаве и клизишта. Развличити фактори који доприносе овим појавама укључују: трансформацију сливова, нарочито урбаних средина, прекомерно коришћење земљишта, смањење површина под шумском вегетацијом, као и неодржivo управљање пољопривредним површинама. Србија је до краја 2015. године требало да добије нови закон о управљању ризицима и ванредним ситуацијама који би

CONCLUSION

The Intergovernmental Panel on Climate Change indicates potential risks of flooding in South East Europe by the end of the XXI century. In this context it is necessary to take decisive action in terms of increasing adaptive capacity of the SEE countries. Destructiveness of floods, especially in 2004 and 2014, highlighted the vulnerability particularly in the Balkans. It has been shown that non-climate factors directly affect vulnerability, related to slow economic development, inadequate protection measures, mismanagement and lack of technological progress. Exploitation and inadequate risk management of forests and agricultural land, as well as uncontrolled urbanization worsened the impact of natural disasters such as flash floods and /landslides. Various factors contribute to this phenomenon include a transformation catchment areas, especially urban areas, excessive land use, reduction of area under forest vegetation, and unsustainable management of farms. Serbia by the end of 2015 should get a new law on the management of risks and emergencies that will clearly define the tasks, roles and responsibilities of all relevant institutions at local and national level. On the other hand,

**УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА:
ПОПЛАВЕ И ИНТЕРНА РАСЕЉЕНОСТ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ
IMPACT OF CLIMATE CHANGES:
FLOODS AND INTERNAL DISPLACEMENT IN SOUTH EASTERN EUROPE**

јасно дефинисао задатке, улогу и одговорност свих релевантних институција на локалном и националном нивоу. Такође, у Босни и Херцеговини не постоји политика за смањење ризика од несрећа.

Застарела водоводна инфраструктура, драматично смањење улагања и одржавања јавне инфраструктуре у последњих 30 година је допринео погоршању њене функционалности у Србији и Босни и Херцеговини. Сходно томе, веома је важно да се побољша добра пракса превенције, смањења и заштите од поплава.

Извештај Међувладиног панела о климатским променама из 2014. године, такође, указује, на значај расељавања људи повезан са несрећама као једним од кључних програма глобалне политике. Ово укључује нови глобални оквир за смањење ризика од катастрофа за период од 2015. до 2030. године, који је усвојен од стране држава чланица УН-а 18. марта 2015. године. Сендаи оквир за смањење ризика од катастрофа 2015-2030. је први велики споразум о пост-2015 развојној агенди (UNISDR, 2015).

Bosnia and Herzegovina has no coherent national policy to reduce the risk of accidents

Outdated water infrastructure and dramatically reduced investment and maintenance of public infrastructure in the last 30 years, has contributed to the deterioration of the functionality of water management infrastructure in Serbia and Bosnia and Herzegovina. Therefore, it is of great importance improve best practices on flood prevention, mitigation and protection

The latest report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (2014) also indicates the importance of the displacement of people associated with accidents as one of the key programs of global politics. This includes a new global framework for disaster risk reduction for the period from 2015 to 2030, which was adopted by the UN member states on 18 March 2015. The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 is the first major agreement on post-2015 development agenda (UNISDR, 2015).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ/REFERENCES

Alcamo, J., Moreno, J. M., Nováky, B., Bindi, M., Corobov, R., Devoy, R. J. N., Giannakopoulos, C., Martin, E., Olesen, J. E., Shvidenko, A. (2007). *Europe*. In: Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, M.L. Parry, O.F. Canziani, J.P. Palutikof, P.J. van der Linden and C.E. Hanson, Eds., Cambridge University Press, Cambridge, UK, 541-580. Доступно на: <https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter12.pdf>

Влада Републике Србије (2014). *Помоћ поплављеним подручјима*. Доступно на: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/specijal.php?id=209591>

Government of Bosnia and Herzegovina, UN, World Bank, EU (2014). *Bosnia and Herzegovina Floods, 2014: Recovery Needs Assessment*. Доступно на: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_emp/documents/publication/wcms_397687.pdf

Government of Serbia, UN, World Bank, EU (2014). *Serbia Floods 2014*. Доступно на: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/floods/20140715-serbia-rna-report.pdf

EM-DAT (2007). The OFDA/CRED International Disaster Database. Université Catholique de Louvain, Brussels, Belgium. Доступно на: <http://www.emdat.be/database>

EM-DAT (2010). The OFDA/CRED International Disaster Database. Université Catholique de Louvain, Brussels, Belgium. Доступно на: <http://www.emdat.be/database>

EM-DAT (2015). *Country Profile*. The OFDA/CRED International Disaster Database. Université Catholique de Louvain, Brussels, Belgium. Доступно на: http://emdat.be/country_profile/index.html

Eurostat (2015). *Population and population change statistics*. Доступно на: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_and_population_change_statistics

- IDMC (2012). *Global estimates 2011. People displaced by natural hazard-induced disasters*. Internal Displacement Monitoring Centre & Norwegian Refugee Council, Geneva. Доступно на: <http://www.unhcr.org/50f95fcb9.html>
- IDMC (2015). *Global Estimates 2015. People displaced by disasters*. Доступно на: <http://www.internaldisplacement.org/assets/library/Media/201507-globalEstimates-2015/20150713-global-estimates-2015-en-v1.pdf>
- IFRC (2005). World Disasters Report. Доступно на: <http://www.ifrc.org/publicat/wdr2005/index.asp>
- IPCC (2007). Europe. Climate Change 2007: Working Group II: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Доступно на: <https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter12.pdf>
- Јовановић Поповић, Д. & Милинчић М. (2015). *Еколошка избеглице – Концепт, статусна питања и изазови*. Српско географско друштво, Београд.
- Kovats, R. S., Valentini, R., Bouwer, L.M., Georgopoulou, E., Jacob, D., Martin, M., Rounsevell, M. & Soussana J.-F. (2014). *Europe*. In: Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Barros, V.R., C.B. Field, D.J. Dokken, M.D. Mastrandrea, K.J. Mach, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L. White (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, pp. 1267-1326. Доступно на: https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg2/WGIIAR5-Chap23_FINAL.pdf
- Kysely, J. (2010). Recent severe heat waves in central Europe: How to view them in a long-term prospect? *International Journal Climatology*, 30, 89-109.
- Meško, G., Dimitrijević, D. & Fields, C. F. (Editors) (2011). *Understanding and Managing Threats to the Environment in South Eastern Europe*. Publisher: Springer.
- Milinčić, M., Dimitrijević, D., Đorđević, T. (2011). Climate Impacts on Environmental Refugees and Security in South Eastern Europe. *Journal of Balkan Ecology*, 14 (3), 243-253.
- Milinčić, M. & Đorđević, T. (2011). Management of Spring Zones of Surface Water. In Meško, G., Dimitrijević, D. & Fields, C. F. (Eds), *Understanding and Managing Threats to the Environment in South Eastern Europe*. Publisher: Springer.
- OCHA/IDP (2004). *Guiding Principles on Internal Displacement*. Доступно на: <http://www.unhcr.org/43ce1cff2.html>
- OCHA & IDMC (2009). *Monitoring disaster displacement in the context of climate change*. The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs and the Internal Displacement Monitoring Centre, Geneva. Доступно на: <http://ochanet.unocha.org/p/Documents/OCHA%20IDMC%20Displacement%20climate%20change%202009.pdf>
- UNDP (2010). *Human Development Report 2010*. Доступно на: <http://hdr.undp.org/en/statistics/data/>
- UNHCR (2010). UNHCR Statistical Yearbook 2010. Доступно на: <http://www.unhcr.org/4ef9c7269.html>
- UNISDR (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*. UNISDR, Geneva, Switzerland. Доступно на: http://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf
- Chawla, M., Betcherman, G. & Banerji, A. (2007). From red to gray : the third transition of aging populations in Eastern Europe and the former Soviet Union. The World Bank, Washington, DC, USA. Доступно на: http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/publications/454763-1181939083693/full_report.pdf
- Coumou, D. & Rahmstorf, S. (2012). A decade of weather extremes. *Nature Climate Change*, 2(7), 491–496.
- ECHO (2014) *Floods in Serbia and BiH*. Factsheet ECHO. European Commission Humanitarian Aid and Civil Protection. Доступно на: http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/serbia_floods_bih_en.pdf
- Šabić, D., Vujadinović, S., Milinčić, M., Golić, R., Stojković, S., Joksimović, M., Filipović, D., Šećerov, V., Dimitrijević, D. (2012). The Impact of FDI on the Transitional Economy in Serbia - Changes and Challenges. *Acta Polytechnica Hungarica*, 9 (3), 65-84.
- World Bank (2010). The World Development Indicators (WDI). Доступно на: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators/wdi-2010>
- World Bank (2014). *GDP per capita (current US\$)*. Доступно на: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>